

श्रीविजयनेमिसूत्रिग्रन्थमाला-रत्नम् १२. १

कुमारपालभूपालमौलिलालिसाहस्रिकमलयमल-कलिकालसर्वेश्वर-

श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

धातुपारायणम् ।

प्राचीनटिप्पनिकायुतं मुनिदक्षविजयसंयोजित-श्रुतितटिप्पनि-

कासुसन्धानादिविभूषितं च ।

तथा-

व्याकरणवाचस्पति-फविरुन-शास्त्रविशाम्द-श्रीमद्विजयलवण्यसूरीश्वर-

शिव्यमुनि-दक्षविजयविरचित 'कण्डूवादिप्रकाश' पुक्ताः

कण्डूवादयः ।

सम्पादक —

सायन्तरत्नाकरादिप्रणेता मुनिदक्षविजयः ।

SALVO
JEM

0000

प्रकाशविभ्रो—

‘श्रीरिखदेयजी महाराजनी पेढी’

नाम्नी श्रीलगडिवातीर्थस्था सम्पा ।

प्रथमः ५५१]

मूल्यं सदुपयोगः ७०

[प्रथमावृत्तिः

वीर सं. २४६६ ।

विदेन सं. १९२६ ।

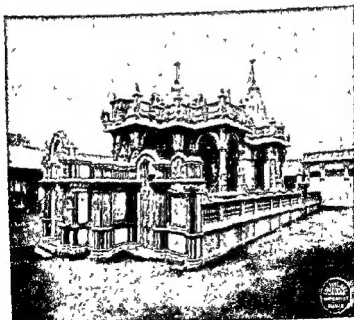
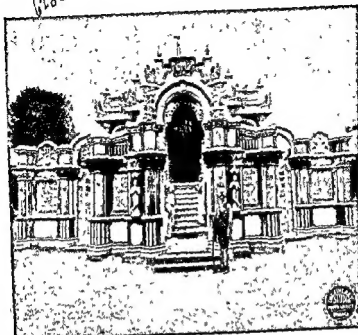
इहलीसम् १९४०

આ પુસ્તક
શ્રી જૈનભાસ્કરોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મેનેજર ચાલચંદ્ર હીરાલાલ લાલને
“: છાપ્યું :”

આશાપુરા રોડ X X X X X X X જાનમગર.

620-

॥ सेद अनिद् कारिकाः ॥

॥६७॥

त्रिभिद्योशीयुक्तुष्टु-गुम्नुम्यश्च गृहो गृहः ।
 ऊदन्तपुजादिभ्यः स्वरास्ता धानाः परे ॥ १ ॥
 पाठ एकस्वरः सुयै, - अनुस्यारेत इमे स्मृताः ।
 द्विषोऽपि शक्तिशेषं, यन्निचिचिरिणी पतिः ॥ २ ॥
 सिञ्जतिर्मुनिरतोऽपि पृच्छति-भ्रंस्त्रिमन्त्रिभुजयो गुजिपंजि ।
 पञ्जिरश्चिज्जयो निजिपिज्जन्त्रिमन्त्रिभुजय गृजित्यत्री ॥ ३ ॥
 तन्निपिषपिद्वलपित्तयो नुदिः निषति शरिसदी मिदिन्जिदी ।
 नुपदी पदिददी तिरिधुदी तधिमाभिधुपयो मुधिन्यती ॥ ४ ॥
 वधपुष्पवधयः मुधिधुधी तिप्यतिस्वस्तु दन्तिमग्यती ।
 भाषिना तपिशपिशिपिचुयो नुगतिः सुपित्तपं यपिम्यती ॥ ५ ॥
 यभिरभिलभियभिरभिनमिगमयः ।
 भृशतिशिशिरिशिशिदिशनिदशयः ।
 सृशिसृशतिविशतिदशिशिप्लनुग्यस्वयि
 पिशिविप्लरुपितुगिदुगिपुयः ॥ ६ ॥
 निप्यतिर्द्विपिरतो मसिपसती रोदतिर्दुदिरिदी गनिह्गरिता ।
 वेग्धिदोग्धिलिहयो मिदिवदती नततिर्द्विरितस्वुद्वमिदः ॥ ७ ॥

॥ ॐ शर्ह नमः ॥

अथ प्रास्ताविकं किञ्चित्

अयि निरुधद्वयगद्यपद्यविद्योद्यानयानरसिका ! सुमनस ! अलङ्कृत्यता
कोमलरुक्मणममुना धातुपारायणग्रन्थरत्नेन ।

धातुपारायणस्यान्वर्थता—

किमिह निरूपणीयमिति जिज्ञामा त्वन्वर्थनाम्नैरोपशान्यति । तथाहि—
अस्मिन् ग्रन्थनाम्नि शब्दयुगलं वर्तते, 'धातु' इति 'पारायण' इति च, ता दधति
क्रियार्थत्वमिति धातुः, साध्यः उविशिष्टक्रियायाचक्रा भ्वादिगणपठिता भूप्रभृतयः
शब्दा इत्यर्थः । पारमयतेऽनेनेति पारायणम्, साकल्येन वचनमित्यर्थः । धातूनां
निरुक्तस्वरूपाणां पारायणं साकल्येन वचनं धातुपारायणम् । सकलधातुप्रतिपादको
ग्रन्थ इत्यर्थः । तथा चेह निरलिङ्ग धातवो निरूपणीया इति सिद्धम् ॥

प्रकृतग्रन्थस्य सकलव्यवहारनिर्वाहः प्रयोजनम्—

ननु 'प्रयोजनमन्तरेण मन्दोऽपि न प्रवर्तते' इति प्रेक्षायतां प्रवृत्तिरुक्ते
प्रकृतग्रन्थस्य प्रयोजनं प्रकृतनीरमिति चेद् उच्यते-सकलव्यवहारासाधारणं कारणं
भाष्यम् । न हि भाषामन्तरेण लोके कोऽपि व्यवहारमार्गो निर्वहति, यदुक्तं हरिणा—

“ अर्थप्रवृत्तितत्त्वानां, शब्दा एव निबन्धनम्

तत्त्वाप्रयोऽव शब्दानां, नास्ति व्याकरणादृते ॥ १३ ॥

इति कर्त्तव्यता लोके, सर्वा शब्दव्यपाधया ।

यां पूर्वाहितसंस्कारो, बालोऽपि प्रतिपद्यते ॥ १२१ ॥ ”

इति वाक्यपदीये ॥

. सा च भाषा वचनव्यापाररूपा, वचनव्यापारश्च वाक्यादिघटित एव, वाक्यमपि क्रियापदघटितमेव । यदुक्तम् “सविशेषणमाख्यातं वाक्यम्” (१. १. २६) इति क्रियापदान्यपि धातुघटितान्येव, धातवश्चानेन बोधिता भवन्तीति प्रकृतग्रन्थस्य सकलव्यवहारनिर्वाहः प्रयोजनम् ।

क्रियापदानां तदतिरिक्तशब्दानां च धातुमूलकता—

किञ्च वाक्ये क्रियापदभिन्ना ये शब्दास्तेऽपि धातुमूला एव, यदुक्तम्—
 “शब्दयोनिश्च धातवः” तथा—“सर्वं नाम धातुजमाह शकटस्य च
 तोकम्” इति भाष्यम् ;

“नाम च धातुजमाह निरुक्ते, व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।
 यत्र पदार्थविशेषसमुत्थं, प्रत्ययत. प्रकृतेश्च तदुदाहम् ॥ १ ॥”
 इति श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरध्वजनं च ।

तथा च क्रियापदभिन्नशब्दानामपि सिद्धिर्धातुमूलिकैव ॥

व्युत्पश्यव्युत्पत्तिपक्षद्वये धातूनामावश्यकता—

ननु शब्दविषये द्वौ पक्षौ, व्युत्पत्तिपक्षोऽव्युत्पत्तिपक्षश्च; तत्र व्युत्पत्तिपक्षो
 नाम प्रकृतिप्रत्ययादिमीलनेन शब्दसिद्धिं मन्यमानः पक्षः, अव्युत्पत्तिपक्षस्तु
 अखण्डा एव शब्दा न तु प्रकृतिप्रत्ययादिमीलनेन जाता इत्यभ्युपगमपरः
 पक्षः । तत्रापक्षेऽस्तु धातूनामावश्यकता, अपि तु न द्वितीयपक्षे इति चेन्न
 अव्युत्पत्तिपक्षानुसारिभिरपि साधुशब्दविवेककरणे कल्पितानामपि धात्वादिरूप-
 प्रकृत्यादीनां स्वीकारात् । यदुक्तम्—‘रेखागवयन्यायेन शब्दानां प्रक्रिया स्मृता’
 इति । तथा च व्युत्पत्तिपक्षेऽव्युत्पत्तिपक्षे च धातूनामावश्यकता स्फुटैव ॥

रचयिता—

ननु 'पुरुषविश्वासे वचनविश्वास' इति प्रकृतप्रथरचयितुर्नामादीन्यपि वाच्यानीति चेद् ? उच्यते— अस्य ग्रन्थस्य रचयितार कलिकालसर्वज्ञा भगवन्तो हेमचन्द्रसूरीशाः, अमीषा महात्मनामनुपमप्रतिभादिविलासो जैनजैनेषु सकलकोविदबुलालकारकोविदकुलेषु विदित एवेति तद्बोधनायास आभ्रतरौ तोरणरचनेव शारदाया अव्यापनविधिरिव लवणे लवणमापादनमिव कल्याणे पवनविधिरिव मातरि मातुलार्जनमिव विफल एव, किमु समुदितस्य भानुमालिनो भाननिवेदनकृते प्रयतते कश्चिदपि वृत्तिर ? ॥

विभागत्रयी तद्रचनाविशेषता च—

अस्मिन् प्रथरने विभागत्रयी कल्पनीया । एको मूलधातुविभागो द्वितीयो-
ऽर्थविभागस्तृतीयो विवेचनविभागश्च, तत्र मूलधातुविभागो नाम मूलधातव एव, ते
हि सिद्धहेमशब्दानुशासनवृहद्वृत्तौ विवरणप्रत्ययविधायकतत्तत्सूत्रे^५ प्रवृत्तप्रथ-

५ "कर्तव्यतद्धन्व षाव्" (३, ४, ७१)	इत्यत्र	द्वितीय-भदादिगणीया	धातव ।
"दिवादे इय" (३, ४, ७२)	"	तृतीयदिवादिगणीया	धातव ।
"स्वादे श्नु" (३, ४, ७५)	"	चतुर्थस्वादिगणीया	धातव ।
"तुदादे श" (३, ४, ८१)	"	पञ्चमतुदादिगणीया	धातव ।
"रुधां स्वरात्" (३, ४, ८२)	"	षष्ठरुधादिगणीया	धातव ।
"कृगूतनादे" (३, ४, ८३)	"	सप्तमत्तनादिगणीया	धातव ।
"श्र्यादे" (३, ४, ८५)	"	अष्टमश्र्यादिगणीया	धातव ।
"चुरादिभ्य" (३, ४, १७)	"	नवमचुरादिगणीया	धातव ।

प्रदर्शिता सम्तीति ॥ एतेभ्योऽन्ये प्रथमम्बादिगणीया धातवो बोध्याः । केचि
ददाधन्तगत 'क्लदि' धातून् तृतीयगणे गणयन्तीति तेषां मते दशगणाः श्रेयाः ॥

कारेण प्रदर्शिता सन्ति । मूलधातुपाठे च गण-सेट्-अनिट्-वेट्-त्वादिविध-
धातुस्वरूपावबोधका साङ्केतिकाक्षररूपा अनुबन्धा अपि तत्तद्भातौ नियोजिता
सन्ति, तेन तादृशधातोश्चारेण श्रवणे वा बालोऽपि सौकर्येण विशिष्टधातुस्वरूप-
मवबुध्य तत्तत्प्रयुक्तानि कार्याणि विदधाति । कस्य कस्यानुबन्धस्य किं किं फल-
मिति तु अनुबन्धकारिकाया प्रपञ्चितमस्ति, तथापि किञ्चित्प्रदर्श्यते । 'क्-च्-
ट्-त्-प्-य्-श्-ण्-' एतेऽनुबन्धा क्रमेण द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठ-
सप्तमा-ऽष्टम-नवमगणानवबोधका सन्ति । अनुस्वारोऽनिट्त्वजापक, औकारो
वेट्त्वबोधक, इकारो ङकारश्चाऽऽत्मनेपदित्वावबोधक, ईकारो गकारश्चोभयपदि-
त्यमूचक इत्यादि । द्वितीयोऽर्थविभागो नाम मूलधातूनामर्थप्रदर्शनम्, प्रदर्शिता-
र्थस्य पर्यायान्तरेण स्फुटीकरणम्, मतान्तरीयार्थनिर्दर्शनं च । विवेचनविभागो
नाम धातुजन्याना त्रियापदादिरूपाणा विशिष्टशब्दाना तत्तन्मूलादिप्रवृत्तिदर्शनेन
साधननिविरिति ॥

क्रमाद्धातुगणनामानि—

मूलधातवो नयसु गणेषु विभक्ता —
तथा हि—

- १ भ्यादिगण , २ अदादिगण ,
- ३ दिवादिगण , ४ स्वादिगण ,
- ५ जुदादिगण , ६ रुधादिगण ,
- ७ तनादिगण , ८ क्यादि गण ,
- ९ चुगदिगणश्च ।

केचिद् दश गणा इति कथयन्ति ।
तन्मते अदादिगणं विभज्य गणद्वय-
गणना कृता, अदादिगणो जुहोत्यादि-
(ह्लादि) गणश्चेति, तत्र—

- १ भ्यादिगण , २ अदादिगण ,
- ३ जुहोत्यादिगण , ४ दिवादिगण ,
- ५ स्वादिगण , ६ जुदादिगण ,
- ७ रुधादिगण , ८ तनादिगण ,
- ९ क्यादिगण , १० चुगदिगणश्च ।

वस्तुतस्तु विकरणप्रययभेदेन गणभेदकपनानवगणा इति कथनं समीचीनम् । किञ्च नव वा दश वा गणा सन्तु, तथापि न तत्कृतरूपवैलक्षण्यं विकरणप्रययस्य नियतवादिति ॥

पुरा सम्पादनम्—

पुरा 'धातुपारायण' नामाङ्गं प्रथ १८९९ मिते ख्रिस्ताब्दे [ईस्वीसन् १८९९ वर्षे], 'बर्मेनप्रोफेसर' (Joh kriste) 'जोह क्रिस्टे' इति नामधेयेन (Dedicated to the Memory of George Buhler) 'ज्यार्ज बुहर'स्य स्मरणार्थं मोहमया[मुम्बय्या] भायखालास्य 'एज्युकेशन सोसायटीज् प्रेस'—रयनुद्रणालये मुद्रापयिषा प्राकाश्य नीत । तत्प्राकाशनकृते पृथक् पृथक् स्थलेभ्यो धातुपारायणसत्का अनेका हस्तलिखिता ग्राह्या प्रतय *सम्पा-

सम्पादकमहोदय Joh Kriste प्रस्तावनाया धातुपारायणमुद्रापणसामग्रीमेव दर्शयति—

In fixing the text of Hemchandra's Dhātupārāyana I have availed myself of the following materials —

I —Mss of the Dhātupārāyana

B, Ms or fol 770 of the Royal Library of Berlin (Weber's Catalogue Vol II Part 1, No 1681) fols. 103, without date

C Ms or fol 1129 of the same library (Weber, No 1644) fols 13 giving on fols 8 a-13 b the verbal roots and their meanings without commentary, no date

D, Ms No 728 of the Deccan College Collection of 1875-76 fols 112

१९९५ प्रमिते विक्रमान्दे यदा श्रीयुगादीश्वरभग्यदिव्यप्रासादालंकृते सुप्रसिद्धे श्रीशगडियातीर्थे समुपागतस्तदा तत्रत्यमुख्यकार्यवाहकेन 'शगडिया-कावी'ति तीर्थद्वयसमुद्धारकेन दीपचन्द्राभिधश्रेष्ठिवर्येणाम्यर्थितोऽहं 'नीकोरा' ख्यप्रा-
मादानोतहस्तलिखितप्रतिततिसंशोधनकृते इति । श्रीमद्गुरुचरणानामाज्ञया तत्र
हस्तलिखितप्रतिततोनामवलोकनं कुर्वता मया 'धातुपारायण'स्यैका प्राचीना प्रतिः
सटिप्पनिका दृष्टा । तस्याः प्रान्ते—

* “इति आदिमूत्र [त्रं] समाप्तः [सम्] ॥ छ ॥

॥ संवत् १५१६ वर्षे । जेठ शुदि ९ । चार बुधे ॥

॥ म० राजाल[लि]खितमस्तिः [स्वि] ॥ छ ॥”

इति लेखं दृष्ट्वा, सा प्रति श्रीमद्गुरुपादान्दर्शिता । तां दृष्ट्वा तैरुक्तम्,
यदुक्त—“संक्षिप्तटिप्पनिनायुक्तः प्रादयं ग्रन्थो धातुपाठरूपस्थकर्तृणां संक्षेपरुचीना-
मत्युपयोगीति । किञ्च पूर्वमुद्रितधातुपारायणमधुना दुष्प्राप्यम् । कदाचिच्छभ्येत
तथापि प्रायः पञ्चविंशतिमितेन महता मून्येनेत्यस्य ग्रन्थस्य यदि मुद्रापणं
भवेत्तर्हि धातुपाठाम्यासिनामुपकृतिर्भवेदिति ॥” तदनु श्रीमद्गुरुपादै श्रीशग
डियातीर्थस्यायसम्पादक-मुख्यकार्यवाहक-वयोवृद्ध-धर्मात्मा श्रेष्ठिश्रीदीपचन्द्र-
कुशलचन्द्रोऽस्य ग्रन्थस्याऽस्य कृतामहत्तादिनिर्दर्शनपूर्वकं समुपदिष्ट । शग-
डियातीर्थस्य 'श्रीरिखवदेवजी महाराजनी पेढी'त्याख्यसंस्थाद्वाराऽस्य
प्रकाशनकार्यं कार्यमिति तेन श्रेष्ठिवर्येण स्वीकृतं च । तदनु तसम्पादनकार्यं

* “इति आदिमूत्र समाप्तम्” इत्यथ लेखो धातुनामादित्वं सूचयतीति ।

यदुक्त-विषयविधायकद्वारा भाषावत्ता, भाषा च शब्दावत्ता, शब्दाश्च धर्मा-
वत्ताः । अत एव धातुनामादित्वमिति ॥

कृपाकूपरै श्रीमद्गुरुराजैस्त्वया सर्वं सशोध्य सम्पादनीयमित्युक्त्वा मह्यं समर्पितं
मया च तथास्त्विति प्रोच्य समोद सविनयमुरीकृतमिति ॥

प्राप्तप्रतिव्यतिकरः—

यामयलम्ब्याऽयं ग्रन्थो मुद्रितः सा प्रतिदर्शपत्रा, तस्या आयाम द्वादश
(Inch) 'इच' मित व्यासश्च सार्धचतुष्टय 'इच' मित, मूललेखस्तु कचिन्नव
कचि संपादनव 'इच' प्रमित, परितः टिप्पनिकापरिवृतश्च । इयं प्रतिरनेकस्थलेषु
लेखकृताऽनेकाशुद्धिभिरशुद्धा घनलेखयुक्ता धावङ्गचिन्ता टिप्पनिकास कप्रति-
कचिकला च । टिप्पनिका च चुरादिगणोपाधोत्तरशतधातुपर्यन्तैः, साऽपि कलि
कालसर्वज्ञश्रीमद्वैमचन्द्रसूरिभगवत्प्रणीतस्वोपज्ञवृत्तेरुद्भूतैः निर्मितास्ति, तत्राऽपि
न कश्चिद्विशेषोऽपि तु संक्षेप एव । अथ च पुरा मुद्रितधातुपारायणसम्पादकेन
या प्रतयो लम्बास्ताभ्य इयं प्रतिः प्राच्येति प्रातलिखितस्य सगदलोचना
सिद्धं भवतीति ॥

सम्पादनं तद्वैशिष्ट्यमुपयोगिता च—

सम्पादितोऽयं ग्रन्थोऽशुद्धिबाहुल्या मूलग्रन्थेर्महता परिश्रमेण, पूर्वमुद्रितस्वोपज्ञ
वृत्तियुतधातुपारायणमवलम्ब्य स्थानुभवानुसारेण च सशोधनं कृतम् एतत्सम्पादन-
मपि पाठकसौकर्यं मनुलक्ष्य कृतम्, तथा हि—प्रत्येकधातु नमादङ्केनाङ्कितः ।
अत्यवर्णक्रमानुसारेण च मुद्रणविभागः कृतः । मूले टिप्पनिकाया च यत्र यत्र
नुटिरवगता तत्र तत्र सर्वत्र [] इयाकाररुचिह्नं सा सम्पूर्तिमापादिता ।
कतिपयस्थलेषु [] ण्तद्धिहा तर्गतलेख स्पष्टोक्तार्थमपि यस्तु । टिप्पनिकाया
च प्रतिरुदानेन पाठान्तरदर्शनादिना च परिवर्धितो विशदोक्तध्यायः प्रथम इति ॥

चुरादिगणे अष्टोत्तरशततमाद्वातोऽग्रे टिप्पनिकामदृष्ट्वा विचारितं मया यदुतात्र टिप्पनिकाकारेण येन केनाऽपि कारणेन टिप्पनिका न समापिता, अथ द्रुतितटिप्पनिकानुसन्धानं यदि भवेत्तदाऽयं ग्रन्थः पूर्णटिप्पनिकयाऽतीव शोभा-
मायहेत् पिपठिपृष्णमुपकारोऽपि भवेच्चेति । एतादृशोद्देशादेव टिप्पनिकाकाररच-
नाशैलीमनुसृत्य पूर्वमुद्रितपारायणानुसारेण चुरादिगणीय '१०९ सम्बन्ध'
धातुमारभ्यासमाप्ति द्रुतितटिप्पनिकानुसन्धानं विहितं मयेति ॥

मूलग्रन्थेः ग्रन्थे कण्द्वादिधातूनां मूलमात्रपाठे दृष्ट्वा तदर्थदिप्रकाशयित्री
'कण्द्वादिप्रकाश' नाम्नी टीका मद्रा विरचितेता तथा च विभूषितोऽयं ग्रन्थः ।
आदौ सेद्-अनिद्-वेद्-धातुविभागप्रदर्शकग्रन्थेण, तत्प्रतिपादिकाभिः कारि-
काभिश्चालंकृतोमिदं पुस्तकमिति । अत एव धातुसाहित्येऽस्त्युपयोगिताऽस्येति ॥

उपसंहारः—

यद्यपि यथासमिति भक्ता परिश्रमेण संशोध्य द्रुतितटिप्पनिकामनुसन्धाय
'कण्द्वादिप्रकाश' नाम्नी टीका कलत 'कण्द्वादि' नाम्नी टीका विविधस्थलेषु विश-
लोक्य च सम्बन्धितोऽयं ग्रन्थस्तथाऽप्यनाभोगविलसिता मुद्रणालय—(प्रेस)
दादसमुद्भूता या कागज रत्नज्वा दृष्टिपथमागच्छेत्तां संशोध्य पाठक्रमहोदयाः
पठन्ति निवेद्य; चेतां उगपूज्यानां पूज्यपादानां परमोपकारिणामनवद्यगव-
पयश्यापारायणपण्डितानां परमगुरुणां गुरुगामनन्पकृपाप्रसादेनेदं सम्पादनकार्यं
विश्वविदर्लं सम्पादितं तेन प्रयुज्यानां सर्वदाऽहमृणीति सदातदनुग्रहं मन्ये ।
एतद्ग्रन्थमुद्वेगे श्रद्धागोचरार्थसत्तायाः 'श्रीरिसवदेवजी महाराजनी
'पेढी' इति प्रसिद्धाया संस्थायास्त कार्यगहस्य श्रेष्ठिश्रीदीपचन्द्रभ्रातुध

सहकारोऽपि न विस्मरणीयः । यदीह कापि स्रज्ज्वा दृष्टिपथगा भवेत्तदा
विशददृढयैर्ज्ञापनीया, येन पुनर्मुद्रणेऽपि ताकृता अशुदिर्न स्यादिति विरमामि ॥

इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ ग्रेयोऽस्तु ॥

श्रीविजयनेमिसूरीश्वरज्ञानशास्त्रा,
पांजरापोष्ठ,
राजनगरम्—(भमदाबाद)
वि. सं. १९९६, आषाढशुक्ल
नवमी, शनिवासरः ॥

शासनसम्राट्—श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपद्मलङ्कार-
श्रीविजयलक्ष्मणमूरीश्वरचरणारविन्दमिनिन्द—

दक्षविजयो मुनिः ॥

॥ आशीश्वशीलशालिने श्रीनेमीधराय नमो नमः ॥

॥ श्रीदेवगुर्वष्टकम् ॥

[श्लेषोलसितानि पञ्चचामरवृत्तानि]

नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनं, समस्तसूरिचक्रचक्रवर्तिताविराजितम् ।
मदीप्रदीपमालिकाधिकमकाशशालिकां, विषाय विश्वनालिकां दधानमात्मसम्भवम् ॥
शिवाङ्गनाङ्गज तथाप्यलं शिवाङ्गजन्मनि, समुद्रजातरूपचारुवैभवोपशोभितम् ।
ततो नु साधुशङ्खं वरं च चक्रमुत्तमं, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

विशालनेमिचन्द्रमौलकाटपट्टशालिनं, बालचन्द्रघञ्जगजनप्रमोददाकृतिम् ।
अलक्ष्यकक्षकक्षोपलक्षितं दमक्षमं, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥
परं दत्तादतर्जिकम्बुकण्ठपेशकप्वनि—चमत्कृतसिलाङ्गराविराजिमीतगौरवम् ।
निजौजसादिसज्जमार्दनाश्लेषलोपिने, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

सुदर्शनमभानपूरुषोत्तमैकदान्धवं, प्रकल्प्य कल्पनाकृतं सुखं नु भोगराजितम् ।
निधानमादधानमात्मशर्मणं यथास्थितं, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

क्षमाधरं वरं सुवृद्धिमाकृतं गतं गतं, ततो दधानमात्मसावैभौमसम्भवं पदम् ।
क्षमाश्रुदुत्तमाङ्गचुम्बिताङ्गप्रियशरेशुकं, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

विभाव्य नामगौ नमौ च वर्ध्यामन्तगावयि, सुतौ गुणेन च खिया च चक्रिमादिभागौ ।
ततोऽमरदुक्कामपेसुकामरजतोऽधिकं, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

पदत्रयमचारगाञ्च गां मुक्ताङ्गणं भर्ता, तथाप्यशेषदेशकाळलीनभावगामिनीम् ।
सुभाप्रवाहवादिनीं यवानभिज्वताभूयम्, नमामि नेमितीर्थं सदा सुशीलशालिनम् ॥

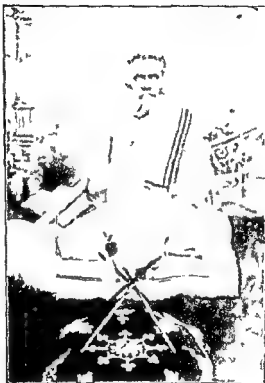
श्रीमत्तपोगणेश्वराय नमः-श्रीमत्तपोगणेश्वराय नमः-श्रीमत्तपोगणेश्वराय नमः-श्रीमत्तपोगणेश्वराय नमः-
 सूर्यस्त-सूर्यस्त-श्रीकृष्णसिद्धिमुत्पन्नानेकनोबोद्धव्ये-श्रीमायाशक्ति-
 पूजितपादपद्म-प्राप्तसम्पन्न-प्राप्तप्रभावाशित-प्राप्त स्मरणीय-जगद्गुरु-

भट्टास्काचार्यवर्य श्रीमद्विजयनेमिमरीश्वराः ॥

जन्म-
 दिवस रा. १९२९,
 पञ्चमि शुक्र १,
 मधुमती (महारा) ।

दीक्षा-
 रा. १९४५ अवध
 शुक्र ५,
 भावनगर ।

गणित-
 रा. १९६० पञ्चमि
 शुक्र ५,
 बल्लभपुर (बल्ल) ।

पञ्चमि शुक्र
 रा. १९६०
 भावनगर
 पञ्चमि शुक्र
 (बल्ल) ।
 रा. १९६४
 शुक्र ५,
 बल्लभपुर

भक्त्यान्ध्यामदृष्टिचन्द्रमुनिषं श्रीनेमिमरीश्वरां,
 सम्यग्दर्शनयोधदानमदनं चारित्रभानुदयम् ।
 ज्ञानेन्द्रागमतचनन्दनधनं रिक्तान-यथाकर्म,
 वन्देऽहं सुगुणाऽमृतन्दुममलं लान्प्यमोदामम् ॥ १ ॥

[शार्ङ्गविहीनितृप्तम्]

देवश्लेषगुरुद्वयमष्टकमिदं गीतं श्रमालिप्रदं,
 दक्षाभ्यर्थनया प्रणुन्नमनसा भक्त्यैकलीनात्मना ।
 लाघण्येन प्रवर्धकेन रचितं पञ्चादिमैश्वरैः,
 श्रोतॄणां पठतां नृणाञ्च शिवदं स्तास्युत्पदन्तावधि ॥ १ ॥

॥ इति श्रीदेवगुर्यष्टकम् ॥

विषयानुक्रमः

अङ्का	गणनाम	विकृताप्रत्यय	चिह्नम्	धातुसंख्या	पृष्ठाङ्का
१	भ्वादिगण	शब् [अ]	०	१०५८	१—४८
२	अदादिगण	०	क्	८५	४९—५४
३	दिवादिगण	स्य [य]	च्	१४२	५५—६३
४	त्वादिगण	न्तु [नु]	ट्	२९	६४—६५
५	तुदादिगण	श [अ]	त्	१५८	६६—७२
६	रधादिगण	श्च [न]	प्	२६	७३—७४
७	तनादिगण	उ	य्	९	७५
८	भ्रूयादिगण	आ [ना]	श्	६०	७६—७८
९	सुप्तादिगण	णिच् [इ]	ण्	४१५	७९—११४
—•—•—•—					
१०	कण्ठादयः	यर् [य]	०	५४	११५—११७

भ्रीमत्तारोग-उत्तिथिपति-शासनसम्राट्-सूरिबन्धुव्यति-मयंतन्प्रस्थितन्त्र-जगद्ग-
 सुगृहीतनामधेय-भट्टारकाचार्य-श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वर-पट्टालंकार-
 व्याकरणराजस्पति-परिरत्न-शास्त्रविशारद-व्याख्यानसुधासुधाकर-धातुरसावर-
 निलयमञ्जरीटीकाशनेयनिबन्धनिबन्धनबन्धुर-विशुद्धशिरोमणि-भट्टारक-

आचार्यश्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वरः ॥

व्याख्यानरूपागमे सुललिते काव्ये तथा छन्दमि,
 साहित्यप्रभृतां प्रबन्धगगने यद्दीप्ता विमुक्ताः ।
 प्रत्युत्पन्नमतिः प्रमादमदनं व्याख्यानराजस्पतिः,
 भोज्यं दधामोददो विजयते तारण्यमरीचः ॥ १ ॥

॥ ॐ ॥

॥ जगदीयातीर्थधीश्वराय श्रीआदीश्वराय नमो नमः ॥

॥ कलिकालसर्वज्ञश्रीमद्वेमचन्द्रसूरिमगवते नमो नमः ॥

॥ श्रीहैमधातुपारायणसङ्क्षेपः ॥

॥ अहं ॥

१. भू सत्तायाम् ॥

इह तानत् पदपदार्थज्ञानद्वारोत्पन्न हेयोपादेयज्ञानं विभेयसहेतुरिति
प्रसिद्धम् । पदपदार्थज्ञानं च नवविशेषादिभिरधिगमोपायैः परमार्थतः, स्वय-
हारस्तु प्रकृत्यादिमिरिति; पूर्वाचार्यप्रसिद्धा एव सुखप्रमदणकारणकार्यसंसिद्धये
विशिष्टानुपपन्नसम्बन्धकमाः सङ्घर्षेन प्रकृतयः प्रस्तूयन्ते । तत्र यद्यपि १. नाम
२. धातु ३. पदमेवादौ, १. राजा २. जयति ३. पूर्वाह्णितरां पचतितरामित्यादौ
प्रेषा प्रकृतिसूत्रादपि नामपदबोधार्थानुसारेणैव वाच्यत्वरूपनिर्णय इति तत्रापि धातु-
व्युत्पत्तिपक्षानुसारेणैव वाच्यत्वरूपनिर्णय इति तत्रापि धातु-
मूलत्वमेव । धातुप्रकृतित्तु द्वेषा, १. शुद्धा २. प्रत्ययान्ता च । शुद्धा नृ
इत्यादिः । प्रत्ययान्ता-गोपाय, कामि, कर्त्तव्य, सुगुप्त, बन्धूय, बोधूय, बोधू,
चोरि, भावि, सुगूय इत्यादिः । एषादपि शुद्धमूल्येति शुद्धबोधाद्विद्यते ॥

[भू सत्तायाम्] भू इत्यविभक्तिको निर्देशः सान्तरान्तराङ्गनिरासार्थः,
एवं सर्वत्र । भू इत्येषा प्रकृतिः सत्तायां वर्तते । भूतत्, भूत इत्यादौ प्रयो-

२ (श्रीहिमधातुपाठायणसंक्षेपे भवादयः परस्मैपदिनो धातयः ।)

गित्त्वदर्शनादकारस्य "अप्रयोगीत्" [१, १, ३०] इतीत्संज्ञा न भवति ।
एवमन्यत्रापि ॥

वर्णसमाश्रयक्रमेण स्वरान्तस्यजनान्तधातूपदेशप्रतिज्ञानात् 'पां पाने'
इत्यादेः प्रथमं निर्देशे प्राप्ते वृद्धसमयानुवर्त्तनाय प्रथममस्य पाठः । यद् वृद्धा-
"भूवादयो धातयः" इति, मङ्गलार्थं च । एवम्-अद्यादिगणेष्वपि वृद्धसमयानु-
वर्त्तनमदिप्रवृत्तीनां प्राग्निर्देशे प्रयोजनमभ्युक्तम् । सतो भावः सत्ता, अस्तिव
द्रव्यधर्मः सर्वधात्वर्थसामान्यमिति यावत् । यद्वाहुः—

"धात्वर्थः केवलः शुद्धो, भाव इत्यभिधीयते ॥"

तथा यन्नान्यत् क्रियापदं न भूयते तत्रास्तीति भवन्तीपरं प्रयोक्तव्यमिति ॥

ननु भुवाः सत्तावाचित्वे धातुत्वमनुपपन्नम्, क्रियायों धातुः, क्रिया च
स्पन्दरूपा । [सत्ता तु द्रव्यादिषु सःसदित्यनुवृत्तप्रत्ययाभिधानलिङ्गा स्पन्दरूपा
न भवति] नैष दोषः, यथा जानाति पश्यतीत्यादीनां ज्ञानदर्शनादयो द्रव्यगुणा
अपरिस्पन्दारमका अप्याख्यातप्रकृतिवाच्याः सन्तः क्रियात्वपदेशमर्हन्ति तथा
सत्ताऽपि । मणि-मुकुर-रूपाणादिज्ञापकवैचित्र्याच्चैकरूपस्याऽपि मुखादेर्नातात्पोरल-
द्वेषेर्धातुवाच्यैव सत्ता क्रियात्वमाहकन्दति, न प्रातिपदिकत्वाच्चेति नाऽप्यवस्था ॥

किंच पाकादिक्रियाणां त्रैकात्म्यासिद्ध्युक्तत्वात्सुपलब्धं पचति पश्यति
अपाक्षीदित्यादि, तद्येहापि भवति भविष्यति अभूदिति धातुवाच्याया सत्ताया-
मुपलभ्यमानं क्रियात्वं व्यवस्थापयति । अत एव वृक्ष इत्यादि प्रातिपदिकत्वाच्याया
सत्तायाः न क्रियात्वम् । एवं च स्थिते क्रियावाचित्वमात्रमाख्यातुं सतोपत्ता ॥

अर्थान्तराण्यनयोपलभ्यन्ते । यद्वाहुः—

"निपाताश्चोपसर्गाश्च, धातवश्चेति ते त्रयः ।

अनेकार्याः स्मृताः सर्वे, पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ १ ॥" [इति]

४ (श्रीहैमधातुपारादणसंक्षेपे भवादयः परस्मैपदिनो धातयः ।

गोदोहं स्वपीति । कुरुन् शेते । अर्थान्तरवृत्त्यादिना च सकर्मकस्याप्यकर्मकत्वं भवति । यदाह—

“धातोरर्थान्तरे वृत्ते-धात्वर्थेनोपसद्व्यवहृत् ।

प्रसिद्धेरप्यक्षातः, कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ १ ॥ ” [इति]

अर्थान्तरे वर्तमानाद्धातोः सकर्मकस्याप्यकर्मिका क्रिया भवति । यथा भारं वहति, उद्यच्छतीत्यर्थः । नदीं वहति, स्रवतीत्यर्थः ॥ कर्मणो धात्वर्था-
न्ताप्रवेशादकर्मकत्वम् । यथा—‘जीव प्राणधारणे’ जीवति । ‘इदि पुरीषोत्तमं’
हवते । अत्र प्राणपुरीषारणे कर्मणो धात्वर्थेनैव क्रीडीकृते ॥ कर्मणः प्रसिद्ध-
त्वात् । यथा—देवो वर्पति ॥ कर्मणोऽप्यवक्षितत्वात् । [यथा]—नेह पच्यते, नेह
भुज्यते । कर्माविवक्षा चौदासोन्यनिवृत्तिमात्रपरतया प्रयोगात् । यथा—किं करो-
तीति प्रश्ने पचति पठतीत्यादि प्रत्यवस्थानम्, न तु भवति विद्यते चेत्यादि
तेषामपर्यनुयोज्यत्वात् । यत्तु किं करोतीति प्रश्ने भवतीत्युत्तरं तत् क्रियाव्य-
कर्मनिवन्धनम्, न तु बाह्यकर्मापेक्षं भवनं करोतीत्यर्थावगमात् । क्रिया हि
सर्वधातूनामन्तरं कर्म, अत एव क्रियाविशेषणानां कर्मत्वं स्मरन्ति ॥ नन्वेवं
क्रियाविशेषणा—[२, २, ४१]” इति योगो द्वयर्थः [“कर्मणि” (२, २, ४०)
त्येव द्वितीयासिद्धेः] । नैयम्, भान्तरकर्मणा सकर्मणोऽप्यकर्मकार्यप्रतिपत्त्यर्थ-
प्राप्तौगस्य । तेन सुखं सुप्त इत्यादौ कर्तरि कः सिद्धः । सुखं स्वातेत्यादौ
निमित्ता पट्टी न भवतीति । अत एव सकर्मकाऽकर्मकव्यवहारो दृश्यकर्म-
नेमित्त उच्यते ॥

भू इति निरनुस्वारस्य पाठाद् “एकस्वरादनुस्वारेत्” [४, ४, ५६]
इत्वं न भवति । सेटत्वाऽनिट्त्वे च यद्यपि “स्त्राद्यशिबोऽग्नौणादे”
४, ३२] इति प्रत्ययस्यादौ विधानात् प्रत्ययस्यैव, तथाप्युपचारेण धातो-
रप्यतिसंविषीष्ट, मविष्यति । एवं पदस्य साक्षात् प्रकृतिर्भूदादृतः ।
॥ प्रकृतिस्तु णिगादिप्रदाहार्ता ॥ १ ॥

२. पां पाने । ३. घ्रां गन्धोपादाने । ४. ध्मां
शब्दाग्निसंयोगयोः । ५. छां गतिनिवृत्तौ । ६. म्नां
अभ्यासे । ७. दांम् दाने ॥ (आदन्ताः ॥ ६ ॥) ॥

८. जिं ९. जिं अभिभवे । १०. क्षिं क्षये । ११. इं
(इदन्ताः ॥ ४ ॥) १२. हुं १३. हुं १४. शुं १५. सुं गतौ । १६.
धुं स्थैर्ये च । १७. सुं प्रसवैश्वर्ययोः ॥ (उदन्ताः ॥ ६ ॥) ॥

अथाऽऽदन्ताः पठनिदृश । विशेषानुबन्धाभावात् ध्वाहुं पावत् परस्मै-
पदिनः । [ध्मां शब्दाग्निसंयोगयोः] शब्दे मुत्पादिना चाग्निसंयोगे ॥ [छां]
पोपदेशः "घः सोऽष्टैष्टिवज्ज्वलक" [२, ३, ९८] इति सादेशार्थः । तथा च
कृतात्वात् सस्य तिष्ठासतीत्यादौ "नाभ्यन्तःस्था०" [१, ३, १५] इत्यादिना परत्वं
सिद्धम्, स्यात्तेत्यादौ मकारस्यर्णं च ॥ [म्नां अभ्यासे] अभ्यासः पारम्पर्येण
वृत्तिः ॥ [दांम्] म् इत्, नम्रगोमिन्त्वात्, ॥ च औदीत्यादौ विशेषणार्थः ।
"अधौ दाधौ दा" [१, ३, ५] इति दासंज्ञा । अनुस्वारेस्त्वस्य सम्प्रदाता ॥ ६ ॥

इतः परमिदन्तास्तत्वारः । [जिं] केचित्त्वकर्मकरवार्थं 'जिं जये' इति
पृथक् पठन्ति, जयः सर्वोत्कर्ष इति च व्याचक्षते । उदयुक्तम्, उत्कर्षस्याभि-
भवविशेषात्वात् सकर्मकत्वाऽकर्मकस्थयोश्च निवृत्तानिबन्धनत्वात् । अन्ये तु
त्रिस्थाने जुं इति ऋकारान्तं पठन्ति ॥ [क्षिं क्षये] क्षयति । कर्मकर्तारि तु
क्षीयते ॥ ४ ॥

पदुदन्ताः । [धुं स्थैर्ये च] चकारात्रुत्तौ । भवति । 'धुं गतिस्थैर्ययो'
रित्यस्य भवति । अचि कृतादिवाद् जिप्ते भुगः ॥ [सुं प्रसवैश्वर्ययोः] गतावप्येके ।
अपोपदेशात्वात् परत्वाभावे सुसान, येषां तु पोपदेशस्तन्मते पत्वम्, सुपाथ ॥ ६ ॥

६ (थीहमधातुपारायणसंक्षेपे भ्वाद्यः परस्मैपदिनो धातवः ।)

१८. स्मृं चिन्तायाम् । १९. गृं २०. घृं सेचने ।
 २१. औस्वृ शब्दोपतापयोः । २२. ह्रं वरणे । २३. ध्वं
 २४. ह्रं कौटिल्ये । २५. खं गतो । २६. ऋं प्रापणे
 च ॥ (ऋदन्ताः ॥ १०) ॥

२७. तृ प्लवनतरणयोः ॥ (ऋदन्तः ॥ ११) ॥

२८. द्रधं पाने ॥ (एदन्तः ॥ १२) ॥

२९. दैव् शोधने । ३०. ध्यै चिन्तायाम् । ३१. ग्लै
 हर्षक्षये । ३२. म्लै गात्रविनामे । ३३. व्यै न्यङ्गकरणे ।
 ३४. द्रै स्वप्ने । ३५. ध्रै तृप्तौ । ३६. कै ३७. गै ३८. रै
 शब्दे । ३९. ष्ट्रधै ४०. स्त्यै सङ्घाते च । ४१. खै खदने ।

ऋदन्ता नव । [औस्वृ] औदित्वाद् वेद्, स्वर्त्तं स्वरिता ॥ [द्रधं वरणे]
 वरणं स्थगनम् ॥ [ऋं प्रापणे च] चकाराद्गतौ ॥ ९ ॥

[तृ प्लवनतरणयोः] प्लवनं मज्जनम्, तरणमुद्धरणम् ॥ १ ॥

इतः परमैदन्ता अनुस्वारेतश्चैकविंशतिः । [दैव् शोधने] वक्रात् “अथौ
 दाथौ दा” [३, ३, ५] इति वासंशान्तियेभाष्यः ॥ [ग्लै हर्षक्षये] इह हर्षक्षयो
 भ्रातृवचनः ॥ [म्लै गात्रविनामे] विनामः कान्तिक्षयः ॥ [व्यै न्यङ्गकरणे] कुसि-
 तमङ्गं न्यङ्गम् ॥ [एधै स्त्यै सङ्घाते च] चकाराच्छब्दे । “पः सः ०” [२, ३, ९८]
 इति एवैवर्जनात् पक्ष सोऽत्र ने भवति ॥ [खै खदने] खदनं हिंसा स्थैर्यं च ॥ २१ ॥

(धीर्ह्रमधातुपारायणसंक्षेपे म्वादयः परस्मैपदिनो धातवः । ७

४२. ह्यै ४३. जै ४४. सै क्षये । ४५. स्यै ४६. श्रै पाके ।
४७. पै ४८. ओवै शोषणे । ४९. प्यै वेष्टने ॥

(पिदग्ताः ३२॥) ॥

५०. फक् नीचैर्गती । ५१. तक हसने । ५२.
तकु कृच्छ्रजीवने । ५३. शुक गती । ५४. चुक्
भाषणे ॥ (कान्ताः ॥ ५ ॥) ॥

५५. ओखृ ५६. राखृ ५७. लाखृ ५८. ब्राखृ ५९.
धाखृ शोषणालमर्थयोः । ६०. शाखृ ६१. श्नाखृ व्याप्तौ ।
६२. कक्ख हसने । ६३. उख ६४. नख ६५. णख ६६.
वख ६७. मख ६८. रख ६९. लख ७० मखु ७१. रखु
७२. लखु ७३. रिखु ७४. इख ७५. इखु ७६. ईखु

अथ कान्ताः पञ्च सेटश्च । [फक् नीचैर्गती] भकारः भुत्तिस्तुत्यर्थः ।
पूर्वं क्षेपेव्यप्पदग्तेषु । नीचैर्गतिर्मग्नगमनम्, भमद्वेषपहारो वा ॥ [तकु
हसने] तहने इत्यग्ये ॥ [तकु] उदित् "उदित्. स्वराद्योऽन्तः" [४, ४, ९८]
इति नाऽऽगमार्थः ॥ [चुक् भाषणे] भषणे इत्यग्ये, भषणं भासनम् ॥ ५ ॥

अथ खान्ता द्वाविंशतिः सेटश्च । ऋदिवाक् रूपरे णी "अपान्त्यत्" ॥
[४, २, ३५] इति न ह्रस्वः ॥ [कफल्] द्वितीयादिमेनं केचिन्मग्न्यन्ते ।
खल्लपति ॥ [नस्] नोपदेशात्वात् प्रत्ययत्वीति, अत्र "अदुःखमार्गः" ॥
[२, ३ ७७] इति न जन्वम् ॥ [णस्] नोपदेशात्वात्वात् ॥ २२ ॥

८ (धीह्रमघातुपारायणसंक्षेपे आदयः परस्मैपदिनो धातवः ।)

(खान्ताः ॥ २२ ॥) ७७. वल्ग ७८. रगु ७९. लगु ८०. तगु ८१.
श्रगु ८२. श्रुगु ८३. अगु ८४. वगु ८५. मगु ८६. स्वगु
८७. इगु ८८. उगु ८९. रिगु ९०. लिगु गतौ । ९१.
त्वगु कम्पने च । ९२. युगु ९३. जुगु ९४. बुगु वर्जने ।
(गान्ताः ॥ १८ ॥) ॥

९५. गग्घ हस्तने । ९६. दधु पालने । ९७. शिधु
आघ्राणे । ९८. लधु शोषणे ॥ (धान्ताः ॥ ४ ॥ सेटः ॥) ॥

९९. शुच शोके । १००. कुच शब्दे तारे । १०१.
कुञ्च गतौ । १०२. कुञ्च च कौटिल्याल्पीभावयोः । १०३.

अथ गान्ता अष्टादश सेटो वल्गवर्जिता उद्दिष्टाः । लगुः सञ्जने रुढः ॥
तगुः सखलने रुढः ॥ वगुर्गतिवैकल्ये रुढः ॥ मगुस्तनुवितमप्येके पठन्ति ॥
[त्यगु कम्पने च] चकाराद् गतौ । स्थितस्यैव चलनं कम्पनम् । गतिर्देशान्तर-
प्राप्तिहेतुः क्रिया ॥ १८ ॥

अथ धान्ताश्चत्वारः सेटो गग्घवर्जिता उद्दिष्टाः । [दधु पालने]
वर्जनेऽपीत्यन्ये ॥ [शिधु आघ्राणे] आघ्राण गन्धोपादानम् ॥ [लधु शोषणे]
अत्र 'मधु मण्डने' इत्येके पठन्ति ॥ ४ ॥

अथ धान्ता विंशतिः सेटवः । [कुच शब्दे तारे] तारे उच्यते इत्यर्थः ।
शब्दमात्रेऽपीत्यन्ये । [कुञ्च सम्पञ्चनेति] उच्यते पठित्यन्ताशोऽपीहाधर्मिशेषाद्
पुनः पठितः ॥ [कुञ्च च] चकारः कुञ्चोऽनुकर्षणार्थः ॥

अथ अप्य इत्यादि दण्डकधातुमध्ये पाठात्तदण्डकराण्यन्तरायेऽपि न क्षतिः ॥

लुञ्च अपनयने । १०४. अर्च पूजयाम् । १०५. अञ्च
गतौ च । १०६. वञ्च १०७. चञ्च १०८. तञ्च १०९.
त्वञ्च ११०. मञ्च १११. मुञ्च ११२. भुञ्च ११३. भुच
११४. स्तुच ११५. ग्लुञ्च ११६. पस्च गतो । ११७. भुच
११८. ग्लुच स्तेये ॥ (छान्ताः ॥ २० ॥ सेटः ॥) ॥

११९. स्लेछ अव्यक्तायां वाचि । १२० लछ १२१.
लालु लक्षणे । १२२. वालु इच्छायाम् । १२३. आलु
आयामे । १२४. ह्रीछ लज्जायाम् । १२५. हुर्छा कौटिल्ये ।
१२६. मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः । १२७. स्फुर्छा १२८. स्मुर्छा
विस्मृतौ । १२९. युछ प्रमादे । (छान्ताः ॥ ११० ॥ सेटः ॥) ॥

१३०. धृज १३१. धृजु १३२. ध्वज १३३. ध्वजु

[अञ्च गतौ च] चकारात् पूजयाम् । "त्रिषादपतिहारेऽगतिः" [१, १, ११]
इति [गत्यर्थवर्जनाद्गतौ नागनेपदम्] इत्यल्लुचति मिथुन ग्रामम् । [पूजयां ॥
प्रतिषेधाभावादात्मनेपदमेव] इत्यल्लुचते मिथुने देवम् । ऊविष्यात् [“ऊदिनो या”
(४, ४, ५१) इति] क्ययां सेट ॥ [भुच् ग्लुच् सेटे] गताग्रि केचिद् ॥ २० ॥
अथ छान्ता एनादश सेटश्च । [स्लेछ] "स्लेच्य" [१, ३, १०] इति
ग्रन्थ द्वित्वे [स्लेच्यति ॥ 'हुर्छा कौटिल्ये' । हुर्छति ।] "ह्यादेर्नामिनः"
[१, १, ६३] इति दीर्घत्वम् । आदिवाद् "आदित्" [४, ४, ४१] इति
कपोरिद्वयायः ॥ ११ ॥

अथ छान्ताश्चतुश्चत्वारिंशत् स्वतन्त्रवर्जाः सेटश्च । [धृज] इकारोत्तम्य

१३४. ध्रज १३५. ध्रजु १३६. व्रज १३७. व्रज १३८.
 पस्ज गतौ । १३९. अज क्षेपणे च । १४०. कुजू १४१.
 खुजू स्तेये । १४२. अर्ज १४३. सर्ज अर्जने । १४४. कर्ज
 व्यथने । १४५. खर्ज मार्जने च । १४६. खज मन्थे ।
 १४७. खजु गतिवैकल्ये । १४८. एजू कम्पने । १४९.
 द्वास्फूर्जा वज्रनिर्घोषे । १५०. क्षीज १५१. कूज १५२.
 गुज १५३. गुजु अव्यक्ते शब्दे । १५४. लज १५५.
 लजु १५६. तर्ज भर्त्सने । १५७. लाज १५८. लाजु
 भर्जने च । १५९. जज १६०. जजु युद्धे । १६१. तुज
 हिंसायाम् । १६२. तुजु बलने च । १६३. गर्ज १६४.

इति केचित् । भ्रजति ॥ [अज क्षेपणे च] चकाराहती ॥ [कुजू खुजू]
 ऊदित्वात् सवामां घटौ, कुत्तवा सुतः ॥ [खर्ज मार्जने च] चकाराद्
 व्यथने ॥ [खज मन्थे] मन्थो बिलोडनम् ॥ [खजु गतिवैकल्ये] गतिवैकल्यं
 बिकृतत्वम् ॥ [एजू कम्पने] ऊदित्वाद् "उपान्त्यस्य" [४, २, ३५] इति
 न ह्रस्वः ॥ [द्वास्फूर्जा] द्वित्वाद् "द्वितोऽधु" [५, ३, ८३] स्फूर्जधुः ।
 ओदित्वात् कयोसस्य जत्वे, आदित्वाच्चेडभावे स्फूर्जः । "भ्वादेर्नामिनः" ॥
 [२, १, ६३] इति दीर्घत्वे स्तिद्धे, दीर्घोच्चारणं भ्वादेरित्यस्याऽनित्यवशापतापंम् ।
 तेन कुदंते कुद्वेन ह्रस्वपि लिट् ॥ [लाज लाजु भर्जने च] चकाराद्भर्त्सने ।
 [तुजु बलने च] चादिसायाम् । बलनेऽपीत्यन्ये । बलनं प्राणनम् । तुजु
 हिंसायाम् भासायाम् ॥ [गर्ज] बहुलमेतन्निरुद्धमिति घघनात् घुरादित्वे

गजु १६५. गृज १६६. गृजु १६७. मुज १६८. मुजु १६९.
मृजु १७०. मज शब्दे । १७१. गज मदने च । १७२.
त्यजं हानौ । १७३. पजं सङ्गे ॥ (जान्ताः ॥४४॥)

१७४. कटे वर्षावरणयोः । १७५. शट रुजा-विश-
रण-गत्यवशात्तनेषु^x । १७६. वट वेष्टने । १७७. किट
१७८. खिट उत्त्रासे । १७९. शिट १८०. पिट अनादरे ।
१८१. जट १८२. झट सङ्घाते । १८३. पिट शब्दे च ।
१८४. भट भृतौ । १८५. तट उच्छ्राये । १८६. खट
फाङ्गे । १८७. णट नृतौ । १८८. हट दोप्तौ । १८९.
पट अवयवे । १९०. लुट विलोढने । १९१. चिट प्रैष्ये ।
१९२. विट शब्दे । १९३. हेट विवाधायाम् । १९४.
अट १९५. पट १९६. इट १९७. किट १९८. कट १९९.

गजंपति ॥ [गज मदने च] चाष्टशब्दे । मदनं मद्रोत्पत्तिः ॥ [त्यजं हानौ]
हानिस्त्यागः । अनुस्वारित्वाच्चेद् ॥ ४४ ॥

अथ जान्ता भट्टाग्निशत् सेटश्च । [कटे वर्षावरणयोः] वृष्टावावरणे
षाथे ॥ [किट खिट उत्त्रासे] उत्त्रासो भयोदतिरुत्त्रासनं च ॥ [पिट शब्दे
च] चकारात् सङ्घाते ॥ [भट भृतौ] भृतिवैतनं भरणं च ॥ [खट फाङ्गे]
काङ्क्षाऽस्यास्तीति अन्नादित्वाद् काङ् । काङ्क्षाविशिष्टो धात्वर्थः ॥ [णट नृतौ]
नृताविलयन्ये । हिंसायामप्येके । नाऽबं णोपदेश इत्येके ॥

^x 'गवशात्तनेषु' इत्यत्र अवसादनेति पाठान्तरम् ॥

कटु २००. कटै गतौ । २०१ कुटु वैकल्ये । २०२. मुट प्रमर्दने । २०३. चुट २०४. चुटु अल्पीभावे । २०५. वटु विभाजने । २०६. रुटु २०७. लुटु स्तेये । २०८. स्फुट २०९. स्फुट्ट विसरणे । २१०. लट वाल्ये । २११. रट (ठान्ता ॥३८॥) ॥ २१२. रठ च परिभाषणे । २१३. पठ व्यक्तायां वाचि । २१४. वठ स्थौल्ये । २१५. मठ मदनिवासयोश्च । २१६. कठ कृच्छ्रजीवने । २१७. हठ वलात्कारे । २१८. उठ २१९. रुठ २२०. लुठ उपघाते । २२१. पिठ हिंसासङ्केशयोः । २२२. शठ कैतवे च । २२३. शुठ गतिप्रतीघाते । २२४. कुटु २२५. लुटु

[कटै] णदिवात् सशोर्ने ॥ [कुटु] णन्व इति कश्चि ॥ [मुट] उदिक् केचिक् ॥
[चटु विभाजने] विभागीकरणे ॥ [रुटु लुटु स्तेये] ठान्तावित्यन्ये ॥
[स्फुट्ट] ऋदिवाद् वाऽ ॥ [लट वाल्ये] बालक्रियायाम् ॥ [रट रठ च]
षात् लट ॥ ३८ ॥

अथ ठान्ता सप्तदश सेटश्च । [मठ मदनिवासयोश्च] चकारात्
स्थौल्ये ॥ [हठ वलात्कारे] पञ्चनकीलबन्धनयोरित्यन्ये ॥ [शठ कैतवे च]
चकारादिम सङ्केशयो । तालभ्यादि ॥ [शुठ] उदिदपमित्येके ॥ [कुटु लुटु]
आलस्ये च] चकाराद्गतिप्रतीघाते ॥ [रुटु] लुटुमप्यन्येऽधीयते ॥ १० ॥

*कीशिवसद मतम् । गुण्यति ॥

आलस्ये च । २२६. शुठु शोषणे । २२७. अठ २२८.
लु गतौ ॥ (दास्ताः ॥ १० ॥) ॥

२२९. पुडु प्रमर्दने । २३०. मुडु खण्डने च ।

२३१. मडु भूषायाम् । २३२. गडु वदनैकदेशे । २३३.
शौडु गर्वे । २३४. यौडु सम्बन्धे । २३५. मेडु २३६.
मेडु २३७. म्लेडु २३८. लोडु २३९. लौडु उन्मादे ।
२४०. रोडु २४१. रौडु २४२. तौडु अनादरे । २४३.
कीड विहारे । २४४. तुडु २४५. तूडु २४६. तोडु तोडने ।
२४७. हुडु २४८. हूडु २४९. ह्रूडु २५०. ह्रौडु गतौ ।
२५१. खोडु प्रतीघाते । २५२. विड आक्रोशे । २५३.
अड उद्यमे । २५४. लड विलासे । २५५. कडु मदे ।

अथ दास्तादिशब्दस्य । [मुडु खण्डने च] चकारात्प्रमर्दने ॥ [गडु
वदनैकदेशे] गण्डगतसंहननक्रियायामित्यर्थः ॥ [शौडु] तालम्पादिः । अदि-
पराणौ हे "उपास्यस्व" [४, २, ३५] इति इत्वाभावे, अशुशौडत् ॥
[योडु सम्बन्धे] सम्बन्धः स्नेहः ॥ [लोडु] शीघ्रादयो लोडुपञ्चाद्यान्ता इत्यन्ये ॥
[तुडु तूडु तोडु तोडने] तोडनं विदारणम् । दारणस्य हिंसाविशेषत्वात्
'इत्यर्थोऽत्र' इति जुगदित्ये, तोडयति । संयुक्तान्तोऽयमित्येके [तुडुति] ॥ [खोडु
प्रतीघाते] गतावित्यनुवृत्तेर्गतिविषये प्रतीघाते । अदित्वाद् अचुरोऽयम् ॥ [लड
विलासे] जिह्वोन्मथने घटादित्वाणौ इत्ये लडयति । 'शुभेविशब्दे' इति
विशब्दप्रतिषेधमिणचोऽनित्यत्वे उक्तम् ॥ [कडु मदे] कटमप्येकेऽत्र पठन्ति ।

२५६. कद्ड कर्कश्ये । २५७. अद्ड अभियोगे ।

२५८. चुद्ड हावकरणे । (जान्ता ॥ ३० ॥) ॥

२५९. अण २६०. रण २६१. वण २६२. व्रण २६३.
वण २६४. भण २६५. भ्रण २६६. मण २६७. धण २६८.
ध्वण २६९. ध्रण. २७०. कण २७१. कण २७२. चण शब्दे ।
२७३. ओणु अपनयने । २७४. शोणु वर्णगत्योः । २७५.
श्रोणु २७६. श्लोणु सङ्घाते । २७७. पैण गतिप्रेरण-
श्लेषणेषु । (जान्ता ॥ १९५ ॥) ॥

स तु त्वादिपाठेनैव गतायं इति मेहाऽधीत ॥ [कद्ड] दोषान्त्योऽयम् ।
'तवर्गस्य०' [१, ३, १०] इति दस्य ङत्वे कङ्कति । भव्ये तु दोषान्त्यमसु
मन्यन्ते, तदा सयोगान्तलोपे कद् कद् । एवम्- 'अद्ड'पि ॥ ३० ॥

अथ जान्ता एकोनविंशति सेटश्च । शब्दः शब्दक्रिया । [वण
"भनादेशादे०" (४, १, २४) शिद्येत्वे, वेणु] वेणु । पवर्गवृत्तीपादित्वेन 'न
शस-ददि-वादि०' [४, १, ३०] इति प्रतिषेधामात्र । [वण] इदं च
शब्दाधेत्वाऽधिदोषेऽपि, रणित नृपरादौ । मणित सुरतकृजिते । कणितमार्ते ।
कणित बीणादौ रुडम् । एवमन्यग्राऽपि । कृजित विहगादौ । वृहित गजे ।
हेपित हये । घणित पशुषु । गणित मेघादौ । गुणित तिहादौ, इत्यादिक
लक्ष्यादभ्युद्यम् ॥ [ओण] ऋदिस्वाणौ ङे "उपान्त्यस्य०" [४, २, ३५] इति
ह्रस्वाभावे, मा भवान् ओभिणत् । ननु नित्यत्वादन्तरङ्गाच्च द्वित्वे [कृते],
उपान्त्याऽभावादेव ह्रस्वो न प्राप्नोतीति किमृदिस्करणेन ? सत्यम्, ह्रस्वेव ऋदि-
स्करण ज्ञापक नित्यमन्तरङ्गं च द्वित्वमुपान्त्यह्रस्वो याचते । सेनाऽन्यग्राऽपि पूर्व
ह्रस्वः पश्चाद्वित्वम्, मा भवानटिटत् ॥ १९ ॥

रद विलेखने । २९९. णद ३००. जिद्विदा अव्यक्ते
 शब्दे । ३०१. अर्द गतियाचनयोः । ३०२. नर्द ३०३.
 णर्द ३०४. गर्द शब्दे । ३०५. तर्द हिंसायाम् । ३०६.
 कर्द कुत्सिते शब्दे । ३०७. खर्द दशने । ३०८. अदु
 वन्धने । ३०९. इदु परमैश्वर्ये । ३१०. विदु अवयवे ।
 ३११. णिदु कुत्सायाम् । ३१२. टुनदु समृद्धौ । ३१३.
 चदु दीप्त्याह्लादयोः । ३१४. ऋदु चेष्टायाम् । ३१५.
 कदु । ३१६. ऋदु । ३१७. क्लृदु रोदनाह्वानयोः ३१८.
 क्लृदु परिदेवने । ३१९. स्कन्दं गतिशोपणयोः ॥
 (दान्ता. ॥ २६ ॥) ॥

३२०. पिधू गत्याम् । ३२१. पिधौ शास्त्रमाह्वययोः ।

अथ दान्ता, पदविशतिः [स्मृद्वर्जः सेटश्च] । [जिद्विदा] जीरवात्
 "ज्ञानेष्टा०" [५, २, ९२] इति सत्यर्थे कः । दान्तोऽपमित्येके [श्वेडा] ।
 भनुत्वादेदपि [श्वेत्ता] ॥ [अर्द गतियाचनयोः । याचनस्याने] यातनेत्येके
 [पठन्ति] ॥ [खर्द दशने] दन्दशूककर्तृके ॥ [इदु परमैश्वर्ये] परमेशानक्रिया-
 याम् ॥ [विदु अवयवे] अवयव पृकदेशः । अनेन स्वगता क्रिया लङ्पठे ॥
 [टुनदु दविश्वान् 'नन्दथु' ॥ [चदु दीप्त्याह्लादयोः] आह्लाद [आह्लादनम्]
 आनन्दोत्पादनमित्यर्थः ॥ २६ ॥

अथ दान्तास्यः । [पिधौ शास्त्रमाह्वययोः] शास्त्रविषय शासनम् ।
 'मङ्गलविषया क्रिया । अनयोरेवार्थयोरेवमौदित् । अर्थान्तरे तु, ऊदित्पूर्वक एव
 ऊदित्वादेत् ॥ ३ ॥

३२२. शुन्ध शुद्धौ ॥ (घान्ताः ॥ ३ ॥) ॥

३२३. स्तन ३२४. धन ३२५. ध्वन ३२६. चन
३२७. स्वन ३२८. वन शब्दे । ३२९. वन ३३०. पन
भक्तौ । ३३१. कनै दीप्तिकान्तिगतिषु ॥ (घान्ताः ॥ ५ ॥) ॥

३३२. गुपौ रक्षणे । ३३३. तपं ३३४. धूप सन्तापे ।
३३५. रप ३३६. लप ३३७. जल्प व्यक्ते वचने । ३३८.
जप मानसे च । ३३९. चप सान्त्वने । ३४०. पप
समवाये । ३४१. स्तुष्टं गतौ । ३४२. चुप मन्दायाम् ।
३४३. तुप ३४४. तुम्प ३४५. चुप ३४६. चुम्प
(घान्ताः ॥ १५ ॥) ३४७. तुफ ३४८. तुम्फ ३४९. चुफ
३५०. चुम्फ हिंसायाम् । ३५१. वर्फ ३५२. रफ ३५३.
रफु (घान्ताः ॥ ७ ॥) ३५४. अर्व ३५५. कर्व ३५६. खर्व

अथ घान्ता जय सेट्थ । [घन पन भक्तौ] भक्तिर्भजनम् । घनि-
रपमेवाम् पुनरिहाऽधीतः ॥ [कने दीप्तिकान्तिगतिषु] दीप्तिः प्रकाशः ।
कान्तिः शोभा । ऐदिष्यात् कयोर्नेद [घान्ताः] ॥ ५ ॥

अथ घान्ताः पञ्चदश, गुपौ घेद्, तपं राष्टं भस्तिट्, क्षेपाः सेट् ।
[जप मानसे च] मनोनिर्घर्षे वचने । [स्तुष्टं] दृढिप्राददि भगवत् ॥ १५ ॥

अथ घान्ताः सप्त सेट्थ । [वर्फ रफ रफु] घान्ताद्ययोऽपि हिंसाया-
मिति कथ्यः ॥ ७ ॥

३५७. गर्व ३५८. चर्व ३५९. तर्व ३६०. नर्व ३६१. पर्व
३६२. वर्व ३६३. शर्व ३६४. षर्व ३६५. सर्व ३६६. रिबु
३६७. रबु गतौ । ३६८. कुबु आच्छादने । ३६९. लुबु
३७०. तुबु अर्दने । ३७१. चुबु वक्त्रसंयोगे ॥ (भान्ताः ॥ १८ ॥) ॥

३७२. सृमू ३७३. सृम्मू ३७४. स्त्रिमू ३७५.
षिमू ३७६. भर्म हिंसायाम् । ३७७. शुम्भ भाषणे
च । ३७८. यमं ३७९. जम मैथुने ॥ (भान्ताः ॥ ८ ॥) ॥

३८०. चमू ३८१. छमू ३८२. जमू ३८३. समू
३८४. जिमू अदने । ३८५. क्रमू पादविक्षेपे । ३८६.
यमूं उपरमे । ३८७. स्यमू शब्दे । ३८८. णमं प्रहृत्वे ।
३८९. पम ३९०. षम वैकृत्ये । ३९१. अम शब्द-

अथ भान्ता अष्टादश सेटश्च । [रिबु] अर्थेत्पादौ रेफस्थाने नकारं सम्यग्ने
केचिद्* ॥ [चुबु वक्त्रसंयोगे] वक्त्रेण सम्बन्धे । 'नमस्तुङ्गतिरभुम्भि' ॥ अ-
पचारात् ॥ १८ ॥

अथ भान्ता अष्टौ [यमं-जमं-समं-जमं-जमं-जमं-जमं-जमं] सेटश्च । आद्याक्षरौ द्वित्याद्याभ्यु-
पोपदेशः ॥ ॥ [शुम्भ भाषणे च] भासने चेत्यन्ये । साहचर्यादिः ॥ ८ ॥

अथ भान्ताः सप्तदश [यमूं-गमूं-गमूं-जमूं-जमूं-जमूं-जमूं-जमूं] सेटश्च । [क्रमू पादविक्षेपे]
पादविक्षेपे ॥ [यमूं उपरमे] अनुस्वारेण [राक्षेद्, यन्ता] । उपरमो निवृत्तिः ॥
[णमं प्रहृत्वे] प्रहृत्वं नम्रत्वम् ॥ [पम षम वैकृत्ये] वैकृत्यं कातरत्वम् ॥

भक्त्योः । ३९२. अम ३९३. द्रम ३९४. हम्म ३९५.

मीमृ ३९६. गम्तुं गतौ ॥ (गान्ताः ॥ १७॥) ॥

३९७. हय ३९८. हर्य क्लान्तौ च । ३९९. मव्य
वन्धने । ४००. सूक्ष्य ४०१. ईक्ष्य ४०२. ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः ।

४०३. शुच्यै ४०४. चुच्यै अभिपवे ॥ (यान्ताः ॥ ८ ॥) ॥

४०५. त्सर छद्मगतौ ४०६. क्मर हूर्छने । ४०७.

अभ्र ४०८. वभ्र ४०९. मभ्र गतौ । ४१०. चर भक्षणे

च । ४११. घोरु गतेश्चातुर्ये । ४१२. खोरु प्रतीघाते ॥

(गान्ताः ॥ ८ ॥) ॥

४१३. दल ४१४. जिफला विशरणे । ४१५. मील

[अम शब्दभक्त्योः] भक्तिर्मननम् ॥ [अम गता] अमेत्येतेषां पुनः
पाठाः ॥ [मीमृ गतौ] मीमृ शब्देऽप्येके ॥ १७ ॥

अथ यान्ता भट्टो [सेट्] । [सूक्ष्य ईक्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः] ईर्ष्या
कामजमसहनम् ॥ [शुच्यै चुच्यै अभिपवे] द्वयेण प्रवर्णानां परिवासनमभि-
पवः । ज्ञानमिति व्यामृदाः ॥ ८ ॥

अथ गान्ता भट्टो [सेट्] । [त्सर छद्मगतौ] छद्मप्रकारे । तादिरप्यम् ॥
[क्मर हूर्छने] कौटिह्ये ॥ [घोरु गतेश्चातुर्ये] फटिप्राञ्च इत्यः । व्यलनिर्देश
वत्तरागः ॥ [खोरु प्रतीघाते] गतेरित्यनुष्ठोतेः प्रतीघाते ॥ ८ ॥

अथ ज्ञान्ताभ्युपारिषाद्य सेट् । [जिफला] जीरवात् "ज्ञानेऽप्यर्थे" [५, २, ७१]
[५, २, ७१]ति वर्धमाने क्तः । आदित्वात् "नवा साधारण्ये" [१, २, ७१]

४१६. इमील ४१७. स्मील ४१८. क्षमील-निमेषणे ।
 ४१९. पील प्रतिष्टम्भे । ४२०. णील वर्णे । ४२१. शील
 समाधौ । ४२२. कील बन्धे । ४२३. कूल आवरणे ।
 ४२४. शूल रुजायाम् । ४२५. तूल निष्कर्षे । ४२६. वूल
 संघाते । ४२७. मूल प्रतिष्ठायाम् । ४२८. फल निष्पत्तौ ।
 ४२९. फुल्ल विकसने । ४३०. चुल्ल हावकरणे । ४३१.
 चिल्ल शैथिल्ये च । ४३२. पेल्ल ४३३. फेल्ल ४३४. शेल्ल
 ४३५. षेल्ल ४३६. सेल्ल ४३७. वैल्ल ४३८. सल ४३९.
 तिल ४४०. तिल्ल ४४१. पल्ल ४४२. वेल्ल गतौ । ४४३.
 वेल्ल ४४४. चेल्ल ४४५. केल्ल ४४६. केल्ल ४४७. खेल्ल
 ४४८. खल्ल चलने । ४४९. खल्ल संचये च । ४५०.
 श्वल्ल ४५१. श्वल्ल आशु गतौ । ४५२. गल (ढान्ताः ४४०७)

इति [कयोर्वां नेटि प्रकुलितमनेन प्रकुलितमनेन प्रकुलितः प्रकुलितः] ॥ [मील
 इमील स्मील क्षमील निमेषणे] निमेषणं सङ्कोचः ॥ [पील वर्णे] वर्णो-
 पलक्षिताया क्रियायाम्, यथा-श्वेतं नीलति मरकतकान्त्या ॥ [शील समाधौ]
 समाधिर्वाङ्मयम् ॥ [तूल निष्कर्षे] निष्कर्षोऽन्तस्त्वस्य बहिर्निःसारणम् ॥
 [फल निष्पत्तौ] निष्पत्तिः सिद्धिः ॥ [चुल्ल हावकरणे] मैथुनेच्छाप्रेरित-
 हावकरणम् ॥ [गल] अनेकार्थत्वाद् स्रवणेऽप्ययम् । बटुलमेतन्नि-
 ति गतिष् सारणे ॥ ४० ॥

४५३. चर्व अदने । ४५४. पुर्व ४५५. पर्व ४५६.
 मर्व पूरणे । ४५७. मर्व ४५८. धवु ४५९. शव गती ॥
 ४६०. कर्व ४६१. गर्व ४६२. गर्व दर्व । ४६३. द्विवू
 ४६४. द्विवू निरसने । ४६५. जीव प्राणधारणे । ४६६.
 पीव ४६७. मीव ४६८. तीव ४६९. नीव स्योन्ये ।
 ४७०. उर्व ४७१. तुर्व ४७२. भुर्व ४७३. दुर्व ४७४.
 घुर्व ४७५. जुर्व ४७६. अर्व ४७७. भर्व ४७८. शर्व
 हिसायाम् । ४७९. सुर्व ४८०. मव वन्धने । ४८१. गुर्व
 उग्रमे । ४८२. पिवु ४८३. मिवु ४८४. निवु मेनने ।
 ४८५. द्विवु ४८६. त्रिवु ४८७. जिवु प्रीणने । ४८८.
 इवु व्याप्तौ च । ४८९. अव रक्षण-गनि-शान्ति-प्रीति-
 तत्परागमन-प्रवेश-भ्रवण-म्याम्यर्थ-यानन-क्रियेन्ता-

दीप्यवाप्त्यालिङ्गन—हिंसा—दहन—भाव—वृद्धिषु ॥

(चान्ताः ॥ ३७ ॥) ॥

४९०. कश शब्दे । ४९१. मिश ४९२. मश रोषे च ।
४९३. शश प्लुतिगतौ । ४९४. णिश समाधौ । ४९५.
दृश्रुं प्रेक्षणे । ४९६. दंशं दशने ॥ (चान्ताः ॥ ३७ ॥) ॥

४९७. घुषृ शब्दे । ४९८. चूप पाने । ४९९. तूप
तुष्टौ । ५००. पूष वृद्धौ । ५०१. लूप ५०२. मूप स्तेये ।
५०३. पूष प्रसवे । ५०४. ऊप रुजायाम् । ५०५. ईप
उञ्छे । ५०६. कृषं विलेखने । ५०७. कष ५०८. शिप
५०९. जष ५१०. झष ५११. वष ५१२. मष ५१३.
मुष ५१४. रुप ५१५. रिप ५१६. यूष ५१७. जूष ५१८.
शष ५१९. चष हिंसायाम् । ५२०. वृषू संघाते च ।
५२१. भष भर्त्सने । ५२२. जिषू ५२३. विषू ५२४.
मिषू ५२५. निषू ५२६. ष्टू ५२७. वृषू सेचने । ५२८.

अथ शान्ता. सप्त, भाषाः पञ्च सेटम् । [कश शब्दे] सौप्रोऽपमिवेके ॥
[मिश मश रोषे च] शब्दे रोषक्रियायां श्चेत्यर्थः ॥ [शश प्लुतिगतौ]
प्लुतिमिगंमने उत्प्लुत्य गमने इत्यर्थः ॥ [दंशं दशने] दशनं दन्तकर्म ॥ ३७ ॥
अथ चान्ता एकषत्वारिंशत् वृषंवर्याः सेटः । [पूष प्रसवे] ताडय-
विपमिति चारकाः ॥ [ईप उञ्छे] उच्छेदमुच्छयनम् ॥ [कृषं विलेखने]
विष्टेकनं इकोत्कर्षणम् ॥ [भष भर्त्सने] भर्त्सनं इति लघुभर्त्सणम् ॥ ३८ ॥

मृषू सहने च । ५२९. उषू ५३०. श्रिषू ५३१. श्लिषू
 ५३२. प्रुषू ५३३. प्लुषू दाहे । ५३४. घृषू संहर्षे । ५३५.
 हृषू अलीके । ५३६. पुष पुष्टौ । ५३७. भूष (घान्ताः ॥ ४१ ॥)
 ५३८. तसु अलंकारे । ५३९. तुस ५४०. हस ५४१.
 हस ५४२. रस शब्दे । ५४३. लस श्लेषणक्रीडनयोः ।
 ५४४. घसलुं अदने । ५४५. हसे हसने । ५४६.
 पिष्ट ५४७ पेष्ट ५४८. वेष्ट गतौ । ५४९. शसू हिंसा-
 याम् । ५५० शंसू स्तुतौ च ॥ (सान्ताः ॥ १३ ॥) ॥

५५१. मिहं सेचने । ५५२. दहं भस्मीकरणे । ५५३.
 चह कल्कने । ५५४. रह त्यागे । ५५५. रहु गतौ ।
 ५५६. दह ५५७. दहु ५५८. बृह वृद्धौ । ५५९. वृह
 ५६०. वृहु शब्दे च । ५६१. उहृ ५६२. तुहृ ५६३. वुहृ
 अर्दने । ५६४. अर्ह ५६५. मह पूजायाम् ॥ (सान्ताः ॥ १५ ॥) ॥

अथ सान्तास्योदात्त सैटश्च वरलंघर्जाः ॥

हान्ताः पञ्चदश मिहं दहं वर्जाः सैटश्च । [चह कल्कने] कल्कनं
 शाब्दम् ॥ x [अर्हं मह पूजायाम् । “अवर्जनादयम्” (५, ३, १३२) इति
 धनि] “अवर्जिते” [४, १, ११२] ति चे [च अर्हन्ति तेनेति] अर्पं
 मूलम् पूजादयम् च । अर्चिर्चात्वम्भर्त्तं च सौत्रम् [अर्पः] । [अर्हं पूजायाम् ।

x भर्त्तातोः “सुगिहपाहः सत्रितानुसृत्ये” [५, २, २६] इत्यपि,
 त्रिलोक्यभ्यर्चनप्रकर्षमर्हति ‘अर्हन्’ ॥

५६६. उक्ष सेचने । ५६७. रक्ष पालने । ५६८. मक्ष ५६९. मुक्ष संघाते । ५७०. अक्षौ व्याप्तौ च । ५७१. तक्षौ ५७२. त्वक्षौ तनूकरणे । ५७३. णिक्ष चुम्बने । ५७४. तृक्ष ५७५. स्तृक्ष ५७६. णक्ष गतौ । ५७७. वक्ष रोपे । ५७८. त्वक्ष त्वचने । ५७९. सूक्ष अनादरे । ५८०. काक्षु ५८१. बाक्षु ५८२. माक्षु काङ्क्षायाम् । ५८३. द्राक्षु ५८४. ध्राक्षु ५८५. घ्राक्षु घोरवासिते च ॥ (क्षान्ताः ॥१०॥) ॥

॥ [इति] परस्मैभाषा ॥

अर्हयति] अयमर्थविशेषे पूजायामेव श्रुतादिरिति पूजाया अन्यत्र योऽवत्वादी न णिच् [अर्हति] । इह च पूजायां पाठस्त पूजायामपि निजभावः ॥ १५ ॥

अथ क्षान्ता विंशतिः सेटश्च । क्षान्तानां वान्तेषु पाठो युक्तो वैशिष्ट्यार्थं त्विह कृतः । [मक्ष] रोपेऽपमित्येके ॥ [तक्षौ त्वक्षौ तनूकरणे] तनूकरणं काश्यम् । "तक्षः स्वार्थे वा" [३, ४, ५०] इति श्रुः, तद्वृत्तिरिति तक्षति । स्वार्थः पाठापेक्षया तनूकरणम् । इदमेव ज्ञापकं 'धातुचोऽनेकार्था' इति ॥ [णिक्ष चुम्बने] चुम्बनं ध्वजसंयोगः ॥ [स्तृक्ष] पोषदेशोऽपमिति चन्द्रः ॥ [वक्ष रोपे] संघाते इत्येके ॥ [त्वक्ष त्वचने] त्वचनं त्वग्रहणं संवरणं वा ॥ [सूक्ष] यान्तोऽपमित्यन्ये [सूक्षयति] ॥ [द्राक्षु ध्राक्षु घ्राक्षु घोरवासिते च] चकारात् काङ्क्षायाम् ॥

एते निरनुबन्धत्वात् "क्षेपात् परस्मै" [३, ३, १००]

इति कर्त्तरि परस्मैपदिनः ॥

[॥ अथ आत्मनेपदिनः ॥]

५८६. गांङ् गतो ॥ [आदन्वः ॥१॥] ॥ ५८७. णिङ्
ईषद्धसने ॥ [इदन्ताः ॥ १ ॥] ॥ ५८८. डीङ् विहायसां गतो ॥
[इदन्ताः] (॥१॥) ॥

५८९. उंङ् ५९०. कुंङ् ५९१. गुंङ् ५९२. घुंङ्
५९३. ङुंङ् शब्दे । ५९४. च्युंङ् ५९५. ज्युंङ् ५९६.
जुंङ् ५९७. श्रुंङ् ५९८. प्लुंङ् गतो । ५९९. रुंङ् रेपणे
च ॥ [इदन्ताः] (॥११॥) ॥

६००. पूङ् पवने । ६०१. मूङ् वन्धने ॥ [ऊदन्तोः] ॥२॥ ॥

६०२. धृंङ् अविध्वंसने ॥ [अदन्तः ॥१॥] ॥

अथ इदित आत्मनेपदिन आ ईक्षेर्वर्णसमाग्रायक्रमेण वक्ष्यन्ते ॥

[गांङ् गतो] दिश्यादात्मनेपदम् । एकदिश्वपु गाते, जगे जगते
जगिरे । अनुस्वारेण्यभेद, गाता । 'कं गे ई शब्दे' गायति ॥ [णिङ्] "बः
स०" [१, ३, २८] इति पस्व सत्ये, स्मयते । षोपदेशस्यान् "नाम्यस्तस्या०"
[१, ३, १५] इति यथे, सिमिषे ॥

अथ उकारान्ता एकादश भवितव्य । [उंङ्] 'घाणांत् प्राकृत पलीय'
इति न्यायादन्तराहारीर्षाग्राणुषादेशे, ऊये ॥ [ङुंङ् रेपणे च] रेपणं हिमा-
शब्दः ॥ ११ ॥

ऊदन्तो द्वौ सेटौ च । [पूङ् पवने] पवन कीरजीकरणम् ॥ २ ॥

[अदन्तः सेट् । धृंङ् अविध्वंसने] उभयपदियु पठित्यमाणस्ताड्य-
स्ताडिध्वंसमे धरतीति प्रयोगनिवृत्त्यर्थे इह वाकः ॥ १ ॥

६०३. मेंड् प्रतिदाने । ६०४. देंड् [एदन्तो ॥२॥]

६०५. त्रेंड् पालने । ६०६. त्र्येंड् गतौ । ६०७.

प्येंड् वृद्धौ ॥ [ऐदन्ता] (॥३॥) ॥

६०८. वकुड् कीटिल्ये । ६०९. मकुड् मण्डने ।

६१०. अकुड् लक्षणे । ६११. शीकृड् सेचने । ६१२.

लोकृड् दर्शने । ६१३. श्लोकृड् संघाते । ६१४. त्रेकृड्

६१५. ध्रेकृड् शब्दोत्साहे । ६१६. रेकृड् ६१७. शकुड्

शङ्कायाम् । ६१८. ककि ल्योल्ये । ६१९. कुकि ६२०.

वृकि आदाने । ६२१. चकि तृसिप्रतीघातयोः । ६२२.

रुकृड् ६२३. श्वकुड् ६२४. त्रुकृड् ६२५. श्रुकृड् ६२६.

लुकृड् ६२७. ढौकृड् ६२८. त्रौकृड् ६२९. ण्वक्कि ६३०.

त्सिक ६३१. मसिक ६३२. तिकि ६३३. टिकि ६३४.

त्रिकृड् ६३५. सेकृड् ६३६. स्नेकृड् (कान्ताः ॥२९॥)

अथ एदन्तौ ह्रावनिटौ च । [मेंड् प्रतिदाने] प्रतिदानं प्रत्यर्पणम् ॥२॥

अथ ऐदन्तास्त्रयोऽनितश्च ॥ ३ ॥

अथ कान्ता एकात्रविंशत् सेटश्च । [वकुड् कीटिल्ये] गतावपीत्येके ॥

मकुड् लक्षणे । गतावप्येके लक्षणं चिह्नम् ॥ [श्लोकृड् संघाते] सङ्घातः

हमनं संहन्यमानश्च ॥ [ध्रेकृड् ध्रेकृड् शब्दोत्साहे] शब्दस्योत्साह भौदल्यं

दिश्व ॥ [रेकृड् शकुड् शङ्कायाम्] शङ्का सन्देहः पूर्वस्यार्थः, द्वितीयस्य

सिधश्च ॥ [ककि ल्योल्ये] लोह्य गर्भभाषणं च ॥ २९ ॥

६३७. रघुङ् ६३८. लघुङ् गतौ । ६३९. अघुङ् ६४०.
वघुङ् गत्याक्षेपे । ६४१. मघुङ् कैतवे च । ६४२. राघुङ्
६४३. लाघुङ् सामर्थ्ये । ६४४. द्राघुङ् आयासे च ।
६४५. श्लाघुङ् कथने ॥ [षान्ताः] (॥१५॥) ॥

६४६. लोचुङ् दर्शने । ६४७. पचि सेचने । ६४८.
शचि व्यक्तायां वाचि । ६४९. कचि बन्धने । ६५०.
कचुङ् दीप्तौ च । ६५१. श्वचि ६५२. श्वचुङ् गतौ ।
६५३. वचि दीप्तौ । ६५४. मचि ६५५. मुचुङ् कल्कने ।
६५६. मचुङ् *पूजनोच्छ्रायधारणेषु च । ६५७. पचुङ्
व्यक्तीकरणे । ६५८. प्ठुचि प्रसादे ॥ (षान्ताः ॥१३॥) ॥

६५९. एजुङ् ६६०. अ्रेजुङ् ६६१. आजि दीप्तौ ।
६६२. इजुङ् गतौ ६६३. ईजि कुत्सने च । ६६४. ऋजि

अथ षान्ता नव सेटश्च । [लघुङ्] लङिभोजननिवृत्त्यर्थोऽपि ॥ [अघुङ्
वघुङ् गत्याक्षेपे] गतेराक्षेपो वेग आरम्भ उपलम्भो वा ॥ [श्लाघुङ्
कथने] कथनमुत्कर्षोवयानम् ॥ १ ॥

[अथ षान्तास्त्योदश सेटश्च । पचि सेचने] सेचनं सेवनं भजनमिति
भावः ॥ [मचि मुचुङ् कल्कने] कल्कनं दग्धः साटनं वधनं च ॥ १३ ॥

अथ जागता नव [सेटश्च] । [आजि] "अजसृज०" [२, १, ८७]
इत्यत्र राजिसृजश्चरितर्यय आजिर्गणनाद् [अस्य परवाभावे] सद्भवति, दाघाति ।

*अत्र 'धारणोच्छ्रायपूजनेषु च' इत्यानुपूर्विकोऽपि पाठः ॥

*'उपाकम्भो वा' इत्यपि पाठः ॥

गतिस्थानार्जनोर्जनेषु । ६६५. ऋजुङ् ६६६. भृजैङ्
भर्जने । ६६७. तिजि क्षमानिज्ञानयोः ॥ (जान्ता ॥९॥) ॥

६६८. घट्टि चलने । ६६९. स्फुटि विकसने ।
६७०. चेष्टि चेष्टायाम् ६७१. गोष्टि ६७२. लोष्टि
संघाते । ६७३. वेष्टि वेष्टने । ६७४. अदृष्टि हिंसाति-
क्रमयोः ॥ (जान्ता ॥१०॥) ॥

६७५. एठि ६७६. हेठि विवाधायाम् । ६७७.
मठुङ् ६७८. कठुङ् शोके । ६७९. मुठुङ् पलायने ।
६८०. वठुङ् एकचर्यायाम् । ६८१. अठुङ् [जान्ता ॥११॥]
६८२. पठुङ् गतौ । ६८३. हुडुङ् ६८४. पिडुङ् संघाते ।
६८५. शडुङ् रुजायां च । ६८६. तडुङ् ताडने ।
६८७. कडुङ् मदे । ६८८. खडुङ् मन्थे । ६८९. खुडुङ्

अत एव एष्वद्वित्वाभावविकल्पोऽपि तस्यैव, [भ्रजे बभ्राजे] । इदमेव च
[आजेरारमनेपदिनोऽप्युभयपदिषु] दुभ्राजि [दीप्ताविति पाठे] प्रयोजनम् ॥
[ऋजि गतिस्थानार्जनोर्जनेषु] ऊर्जने प्राणवम् ॥ [ऋजुङ् भृजैङ् भर्जने]
भर्जने प्राकप्रकारे । [तिजि क्षमानिज्ञानयोः] निज्ञान तीक्ष्णाकरणम् ॥९॥

अथ जान्ता. सप्त सेटश्च । [चेष्टि चेष्टायाम्] चेष्टेहा ॥ [वेष्टि वेष्टने]
वेष्टन ग्रन्थनम् [लोष्टन परिहाणिश्च] ॥ [अदृष्टि हिंसातिक्रमयोः] अतिक्रम
उल्लङ्घनम् । दोषान्तयोऽयम् ॥ ७ ॥

अथ जान्ता सप्त सेटश्च । [मठुङ् कठुङ् शोके] शोकोऽप्राप्यनम् ॥
[घट्टुङ् एकचर्यायाम्] एकव्याऽसहायस्य चर्षां गतिस्त्वयाम् ॥ ८ ॥

गतिवैकल्ये । ६९० कुडुङ् दाहे । ६९१. वडुङ् ६९२.
मडुङ् वेष्टने । ६९३. भडुङ् परिभाषणे । ६९४. मुडुङ्
मज्जने । ६९५. तुडुङ् तोडने । ६९६. सुडुङ् वरणे ।
६९७. चडुङ् कोपे । ६९८. द्राडुङ् ६९९. घ्राडुङ्
विशरणे । ७००. शाडुङ् श्लाघायाम् । ७०१. वाडुङ्
आप्लाव्ये । ७०२. हेडुङ् ७०३. होडुङ् अनादरे । ७०४.
हिडुङ् गतौ च ॥ (दान्ताः ॥२१॥) ॥

७०५. घिणुङ् ७०६. घुणुङ् ७०७. घृणुङ् ग्रहणे ।
७०८. घुणि ७०९. घूर्णिभ्रमणे । ७१०. पणि व्यव-
हारस्तुत्योः ॥ (जान्ता. ॥६॥) ॥

७११. यतैङ् प्रयत्ने । ७१२. युतुङ् ७१३ जुतुङ्

अथ दान्ताप्रयोर्विशतिः सेटश्च । [चडुङ् मडुङ् वेष्टने] विभागने-
ऽप्यग्ये ॥ [मुडुङ् मज्जने] मज्जन शोधन न्यग्भाषणम् ॥ [तुडुङ् तोडने]
तोडन हिंसा ॥ [शुडुङ् वरणे] वरण स्वीकरणम् ॥ [वाडुङ् आप्लाव्ये]
आप्लाव्यमाप्लावनम् ॥ २१ ॥

अथ जान्ताः षट् सेटश्च । [पणि] 'गुणो धूव०' [३, ४, १] इत्याये,
पणापति । भाषान्तरसेटिपराभावात् "दोषात् परस्मै" [३, ३, १००] इति
[परस्मैपदम्] ॥ २ ॥

[अथ जान्ताप्रयः सेटश्च । जुतुङ् भासने] कौशिकस्तु उच्येति।
सिद्धये जुतिवधाने न्युतिमधीते । तदसद्, "जुतेरादेश्च ज" [९९१ उणा०]
इति सिद्धान्तात् ॥ ३ ॥

भासने ॥ (तान्ताः ॥३॥) ॥

७१४. विथुङ् ७१५. वेथुङ् याचने । ७१६
उपतापैश्वर्याशीःषु च । ७१७. अथुङ् शैथिल्ये
प्रथुङ् कौटिल्ये । ७१९. कथि श्लाघायाम् ॥ (धान
७२०. श्विदुङ् श्वैत्ये । ७२१. वदुङ् स्तु
दनयोः । ७२२. भदुङ् सुखकल्याणयोः ।
मदुङ् स्तुति-मोद-मद-स्वप्न-गतिषु । ७२४

अथ यान्ता पट् सेटश्च । [नाथुङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च
उपताप उपधातः । अत्र याञ्जोपतापौ क्रियात्वादर्थावैश्वर्याशीपौ
त्वाद् श्योत्ये । यद्वा गृह्णति श्वेतते प्रासादः, घण्टा ध्वनति, सपुः
समवैतीति द्रव्यगुणसंयोगसत्तासमवायानामिव सिद्धानामप्येत्य
साध्यतया प्रतीते-[शनयो]-रन्तत्त्वमप्यस्तु । यदाह-पूर्वापरीभूत भ
माऽऽपष्टे । सर्पिषो नाधते, सर्पिर्नायते, सर्पिर्मै भूयादित्याशास्ते
कौटिल्ये] कौटिल्यं कुत्तिसंज्ञश्च ॥ [कथि श्लाघायाम्
गुणारोपः ॥ ६ ॥

अथ दान्ता एकविंशतिः [हृदिवजां. सेटश्च] । [श्विदुङ् श्वै
[श्वेतगुण] क्रिया । श्विन्दते । कोऽर्थः ? यदि सकर्मकस्तदा श्वेतीको
ऽकर्मकस्तदा श्वेतीभवति ॥ [वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः] गुणैः प्रता
भभिवादनं पादयोः प्रणिपातः ॥ [भदुङ् सुखकल्याणयोः] सुखं ।
दयाशुभानुभवनम् । वदयाण श्रेयः । xप्रीताभ्यन्ये ॥ [मदुङ्
मदस्वप्नगतिषु] स्वप्नेनाऽऽहस्वमपि लक्ष्यते । मोदमदस्वप्नेष्वधर्म

किंचिच्चलने । ७२५. क्लिदुङ् परिदेवने । ७२६. मुदि
हर्षे । ७२७. ददि दाने । ७२८. हर्दि पुरीषोत्सर्गे ।
७२९. ष्वदि ७३०. स्वर्दि ७३१. स्वादि आस्वादने ।
७३२. उर्दि मानक्रीडनयोश्च^x । ७३३. कुर्दि ७३४.
गुर्दि ७३५. मुदि+ क्रीडायाम् । ७३६. पूदि क्षरणे ।
७३७. ह्वादि शब्दे । ७३८. ह्वादेङ् सुखे च । ७३९.
पर्दि कुत्सिते शब्दे । ७४०. स्कुदुङ् आप्रवणे ॥

(दान्ता. ॥ २१ ॥) ॥

७४१. एधि वृद्धौ ७४२. स्पर्धि संघर्षे । ७४३.
गाधृङ् प्रतिष्ठा-लिप्ता-ग्रन्थेषु । ७४४. बाधृङ् रोटने ।

मन्योः सकर्मकः ॥ [क्लिदुङ् परिदेवने] परिदेवनं शोचनम् । गितवमकृषो-
भयश्च पाठस्तु कलबल्यपि कर्त्तरि परस्मैपदार्थः । सकलेऽप्यात्मनेपदार्थश्च ॥
[गुर्दि] गुर्दिस्थानेऽभ्ये सुर्दि वेदुः [खर्त्ते] ॥ [मुदि] मुदिस्थाने मुभिनेके
[मप्येवम्] ॥ [पूदि क्षरणे] क्षरणं विरसनम् ॥ [पर्दि कुत्सिते शब्दे]
पापुष्वनी । अन्ये ॥ निःशब्दमधोपातं पर्वनं मन्वावा अशब्दे इत्याहुः ॥
[स्कुदुङ् आप्रवणे] आप्रवणमुत्प्लुत्य गमनमाकन्दने ॥॥ उद्धरणमित्यन्ये ॥ २१ ॥

अथ दान्ताः सप्त [सेटश्च] । [स्पर्धि संघर्षे] संघर्षः पराभिभवेष्टा ।
समि 'विरपधिपते' । अकर्मकः ॥ [गाधृङ् प्रतिष्ठालिप्ताग्रन्थेषु] प्रतिष्ठाऽऽ-

^xअत्र 'मानक्रीडयोश्च' इति पाठान्तरम् ॥

+कश्चिद् गुदिस्थाने 'गर्दि' इत्यपि पाठः ॥

भासने ॥ (तान्ताः ॥३०॥) ॥

७१४. विथुङ् ७१५. वेथुङ् याचने । ७१६. नाथुङ्
उपतापैश्वर्याशीःषु च । ७१७. अथुङ् शैथिल्ये । ७१८.
ग्रथुङ् कौटिल्ये । ७१९. कत्थि श्लाघायाम् ॥ (धान्ताः ॥३०॥) ॥

७२०. श्विदुङ् श्वैत्ये । ७२१. वदुङ् स्तुत्यमिवा-
दनयोः । ७२२. भदुङ् सुखकल्याणयोः । ७२३.
मदुङ् स्तुति-मोद-मद-स्वप्न-गतिषु । ७२४. स्पदुङ्

अथ धान्ता पट् सेटश्च । [नाथुङ् उपतापैश्वर्याशीषु च । चाघाचने]
उपताप उपघातः । अत्र याचोपतापो क्रियात्वावयवैश्वर्याशीषौ तु धर्ममात्र-
त्वाद् घोत्ये । यद्वा गृण्यति श्वेतते प्रासादः, घण्टा ध्वनति, सयुग्मते, भति,
समयतीति द्रव्यगुणसंयोगसत्तासमवायानामिष सिद्धानामप्यारयातयाप्यवेन
साध्यतया प्रतीते- [रन्धो]-रन्धत्वमप्यस्तु । यदाह-पूर्वापरीभूतं भावमारयाते-
माऽऽघटे । सर्पिषो नायते, सर्पिर्नायते, सर्पिर्मे भूयादित्याहारेते ॥ [ग्रथुङ्
कौटिल्ये] कौटिल्यं कुसुतिर्वन्धश्च ॥ [कत्थि श्लाघायाम्] श्लाघा
गुणारोपः ॥ ६ ॥

अथ धान्ता एकविंशतिः [हर्दिवर्जाः सेटश्च] । [श्विदुङ् श्वैत्ये] श्वैत्यं
[श्वितगुण] क्रिया । श्विन्दते । कोऽर्थः ? यदि मकर्मस्तदा श्वेतीकरोति । अथा-
ऽकर्मस्तदा श्वेतीभवति ॥ [वदुङ् स्तुत्यमिवादनयोः] गुणैः प्रससा स्तुतिः ।
अभिवादनं पादयोः प्रणिपातः ॥ [भदुङ् सुखकल्याणयोः] सुखं सद्देयकर्मो-
दयास्तुभानुमचनम् । वक्ष्याण धेयाः । xप्रीताभ्यन्धे ॥ [मदुङ् स्तुतिमोद-
मदस्यभ्यगतिषु] स्वप्नेनाऽऽटस्यमपि वक्ष्यते । मोदमदस्वप्नेष्वकर्मकः, स्तुति-

किञ्चिच्चलने । ७२५. क्लिदुङ् परिदेवने । ७२६. मुदि
हर्षे । ७२७. ददि दाने । ७२८. हर्दि पुरीषोत्सर्गे ।
७२९. ष्वदि ७३०. स्वर्दि ७३१ स्वादि आस्वादनने ।
७३२. उर्दि मानक्रीडनयोश्च^x । ७३३. कुर्दि ७३४.
गुर्दि ७३५. गुदि+ क्रीडायाम् । ७३६. षूदि क्षरणे ।
७३७. ह्रादि शब्दे । ७३८. ह्रादैङ् सुखे च । ७३९.
पर्दि कुरित्ते शब्दे । ७४०. स्कुदुङ् आप्रवणे ॥

(धात्वाः ॥ २१ ॥) ॥

७४१. एधि वृद्धौ ७४२. स्पर्धि संघर्षे । ७४३.
गाधृङ् प्रतिष्ठा-लिप्ता-ग्रन्थेषु । ७४४. बाधृङ् रोटने ।

गलौः सकर्मकः ॥ [क्लिदुङ् परिदेवने] परिदेवन शोचनम् । गिरामहावो-
भयस्य पाठस्तु फलवत्त्वपि कर्तरि परस्मैपदार्थे । अकलेऽप्यारमनेपदार्थश्च ॥
[गुर्दि] गुर्दिस्थानेऽग्रे सुर्दि येटुः [खरंते] ॥ [मुदि] गुदिस्थाने गुभिमेके
[अभ्येपन्] ॥ [षूदि क्षरणे] क्षरण निरसनम् ॥ [पर्दि कुरित्ते शब्दे]
पापुष्पनौ । अग्रे तु निःशब्दमधोवारं पर्वनं ग्रन्थानां अशब्दे इत्याहुः ॥
[स्कुदुङ् आप्रवणे] आप्रवणमुत्प्लुल गमनगास्कन्दने वा । उद्धरणमित्यन्ये ॥ २१ ॥

अथ धात्वाः सप्त [सिद्धश्च] । [स्पर्धि संघर्षे] संघर्षः पराभिभवेष्टा ।
सति 'पितृधिपते' । अकर्मकः ॥ [गाधृङ् प्रतिष्ठालिप्ताग्रन्थेषु] प्रतिष्ठाऽऽ-

^xअत्र मानक्रीडयोश्च इति पाठान्तरम् ॥

+अथिव गुदिस्थाने 'गर्दि' इत्यपि पाठः ॥

७४५. दधि धारणे । ७४६. वधि बन्धने । ७४७.
नाधृङ् नाधृङ्वत् ॥ (घान्ता ॥७॥) ॥

७४८. पनि स्तुतौ । ७४९. मानि पूजायाम् ॥
(नान्तौ ॥२॥) ॥

७५०. तिपृङ् ७५१. टिपृङ् ७५२. ऐपृङ् क्षरणे ।
७५३. तेपृङ् कम्पने च । ७५४. दुवेपृङ् ७५५. केपृङ्
७५६. गेपृङ् ७५७. कपुङ् चलने । ७५८. ग्लेपृङ्
दैन्ये च । ७५९. मेपृङ् ७६०. रेपृङ् ७६१. लेपृङ्
गतौ । ७६२. त्रपौपि लज्जायाम् । ७६३. गुपि गोपन-
कुत्सनयोः ॥ (घान्ता ॥१४॥) ॥

स्पदम् । लघुमिच्छा लिप्ता । ग्रन्थन ग्रन्थ । प्रतिष्ठायामकर्मकोऽथ लिप्ता-
ग्रन्थयो सकर्मकः ॥ [नाधृङ् रोटने] रोटन प्रतिघातः ॥ [नाधृङ् नाधृङ्वत्]
व्यतापैश्वर्याशीर्यान्नासु [अर्थेषु नाधृङ्वदय धर्तते] लाघवार्थमेव निर्देशः ।
वर्णक्रमानुसरणाच्च नैकत्र पठितौ ॥ ७ ॥

[अथ नान्तौ द्वौ सेटौ च । मानि पूजायाम्] विचारे "शाब्दान्" [३, ४, ७] इति [सनि, पूर्वस्येतो दीर्घे च, मीमासते धर्मम् । "शस्ति प्रत्ययात्" (५, ३, १०५) इत्य, 'मीमासा' ॥ २ ॥]

अथ घान्ताश्चतुर्दश [सेटश्च] । [दुवेपृङ्] द्रविष्वात्, वेपथु ।
[त्रपौपि लज्जायाम्] चित्वादि त्रपा ॥ १४ ॥

७६४. अवुङ् ७६५. खुङ् शब्दे । ७६६. लवुङ्
अवसंसने च । ७६७. कवुङ् वर्णे । ७६८. क्लीवुङ्
आधाष्टर्थे । ७६९. क्षीवुङ् मदे ॥ (वान्ताः ॥६॥) ॥

७७०. शीमृङ् ७७१. व्रीमृङ् ७७२. शल्मि
करथने । ७७३. वल्मि भोजने । ७७४. गल्मि धाष्टर्थे ।
७७५. रेमृङ् ७७६. अमृङ् ७७७. रमुङ् ७७८.
लमुङ् शब्दे । ७७९. ष्टमुङ् ७८०. स्कमुङ् ७८१.
ढुमृङ् स्तम्भे । ७८२. जमुङ् ७८३. जभैङ् ७८४.
जृमुङ् गात्रविनामे । ७८५. रभि रामस्ये । ७८६.
डुलभिप् प्राप्ता ॥ (भान्ताः ॥१७॥) ॥

७८७. भामि क्रोधे । ७८८. क्षमोपि सहने ।

अथ भान्ताः षट् [सेटश्च । लवुङ्] कम्बते, प्रलम्बते, अवलम्बते,
आलम्बते, उल्लम्बते, विलम्बते अहस्तेकार्यस्त्वम्वप्राप्युपसर्गयोस्त्वमुदाहार्यम् ॥
[कवुङ् वर्णे] वर्णे वर्णनं शुक्लमिच्छ ॥ ६ ॥

अथ भान्ताः सप्तदश [रभिलभिर्वर्जाः सेटश्च । एमृङ् स्तम्भे] कम्भः
क्रियानिरोधः । टपरः पकारोऽयमित्येके [विष्टम्बते] । विष्टम्बते इति तु कृष्णातेः ॥
[रभि रामस्ये] रामस्य कार्योपक्रमः ॥ [डुलभिप्] अनुस्वारेऽप्राप्त्या
इतिवात् प्रिमम् [लम्प्रिमम्] विष्वादिभिः [“रभ” (४-४-१०३) इति ते
“ नो व्यञ्जनस्य ” (४. २. ४५) इति नलुकि] कथा ॥ १७ ॥

अहस्तेकार्यस्त्वम्वप्राप्युदाहार्यम् इत्येव पादान्तरोद्भवः ॥

७८९. कमूङ् कान्तौ ॥ (मान्ता ॥३॥) ॥

७९०. अयि ७९१. वयि ७९२. पयि ७९३. मयि
७९४. नयि ७९५ चयि ७९६ रयि गतौ । ७९७.
तयि ७९८. णयि रक्षणे च । ७९९. दयि दान-गति-
हिंसा-दहनेषु च । ८००. ऊयैङ् तन्तुसन्ताने । ८०१.
पूयैङ् दुर्गन्धविशरणयोः । ८०२. क्रूयैङ् शब्दोन्दनयोः ।
८०३. क्ष्मायैङ् विधूनने । ८०४. स्फायैङ् ८०५.
ओप्यायैङ् वृद्धौ । ८०६. तायृङ् सन्तानपालनयोः ॥
(यान्ता ॥१७॥) ॥

८०७. वलि ८०८. वल्लि संवरणे । ८०९. शलि चलने
च । ८१०. मलि ८११. मल्लि धारणे । ८१२. भलि
८१३. भल्लि परिभाषणहिंसादानेषु । ८१४. कलि शब्द-
संख्यानयोः । ८१५. कल्लि अशब्दे ॥ (लान्ता ॥९॥) ॥

अथ मान्तास्य [सेटश्च । कमूङ् कान्तौ] कान्तिभिलाष ॥ ३ ॥

अथ यान्ता सप्तदश [सेटश्च । क्रूयैङ् शब्दोन्दनयोः] वृन्दन
ल्लेदनम् ॥ दुर्गन्धोऽपीत्येके ॥ [तायृङ् सन्तानपालनयोः] सन्तान. प्रबन्ध ।
ऋदिवाद् ङ न हस्व [अनतायत्] ॥ १७ ॥

अथ लान्ता नव [सेटश्च । वलि संवरणे] दन्तोष्ठयादिरयम् ।
ज्वलादौ [बल प्राणनघान्यावरोधयोरिति] त्वोष्ठयादि । [घलण प्राणने]
घटादिश्रेत्येके [घलयति] ॥ [कल्लि अशब्दे] शब्दस्याऽभावोऽशब्द एषी
भाष । शब्दार्थाऽयमित्येके । अग्यत्तशब्दार्थे इत्यपरे ॥ ९ ॥

८१६. तेवृङ् ८१७. देवृङ् देवने । ८१८. पेवृङ्
८१९. सेवृङ् ८२०. केवृङ् ८२१. खेवृङ् ८२२. गेवृङ्
८२३. ग्लेवृङ् ८२४. पेवृङ् ८२५. प्लेवृङ् ८२६. मेवृङ्
८२७. म्लेवृङ् सेवने । ८२८. रेवृङ् ८२९. पवि गतौ ॥

(पान्ताः ॥१४॥) ॥

८३०. काशृङ् दीप्तौ । ८३१. क्लेशि विवाधने ॥

(शान्तौ ॥१५॥) ॥

८३२. भापि च व्यक्तायां वाचि । ८३३. ईपि
गतिर्हिंसादर्शनेषु । ८३४. गेपृङ् अन्विच्छायाम् । ८३५.
येपृङ् प्रयत्ने । ८३६. जेपृङ् ८३७. णेपृङ् ८३८. एपृङ्
८३९. हेपृङ् गतौ । ८४०. रेपृङ् ८४१. हेपृङ् अव्यक्ते-
शब्दे । ८४२. परिं स्नेहने । ८४३. घुपुङ् कान्तीकरणे ॥

(पान्ताः ॥१६॥) ॥

अथ पान्तास्तदंश । सर्वे भवितुः [सेटश्च । नदिश्च] इपरे णौ
[उपान्त्य] इत्याभावायम् ॥ [रेवृङ् पवि गतौ । रेवृङ्] प्लुतिगतावित्यन्ये ॥१४॥

अथ पान्ता इदंश [सेटश्च । भापि च व्यक्तायां वाचि] प्रकृतेः
परस्त्रकारः प्रकृतिमनुकुर्यात् । तेन क्लेशिर्भापिश्च व्यक्ताया वाचि ॥ [गेपृङ्
अन्विच्छायाम्] अन्विच्छाऽन्वेष्टनम् ॥ १५ ॥

८४४. स्मृङ् प्रमादे । ८४५. कास्मृङ् शब्द-
कुत्सायाम् । ८४६. भासि ८४७. दुभ्रासि ८४८.
दुभ्लास्मृङ् दीप्तौ । ८४९. रास्मृङ् ८५०. णास्मृङ् शब्दे ।
८५१. णसि कौटिल्ये । ८५२. भ्यसि भये । ८५३.
आडः शस्मृङ् इच्छायाम् । ८५४. ग्रस्मृङ् ८५५. ग्लस्मृङ्
अदने । ८५६. घस्मृङ् करणे ॥ (सान्ताः ४१३४) ॥

८५७. ईहि चेष्टायाम् । ८५८. अहुङ् ८५९.
प्लिहि गतौ । ८६०. गर्दि ८६१. गल्हि कुत्सने । ८६२.
वर्हि ८६३. वल्हि प्राधान्ये । ८६४. बर्हि ८६५. घल्हि
परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । ८६६. वेहङ् ८६७. जेहङ्
८६८. वाहङ् प्रयत्ने । ८६९. द्राहङ् निक्षेपे । ८७०.

अथ सान्तास्योदस्य [सिटश्च । स्मृङ् प्रमादे] दम्भ्यादिः । प्रमादो-
ऽवलेपः ॥ [कास्मृङ् शब्दकुत्सायाम्] अन्दस्य कुत्सा रोगः ॥ [दुभ्रासि
दुभ्लास्मृङ्] द्वात्वाद् [अधौ] भ्रासयुः, भ्लासयुः ॥ [आडः शस्मृङ्] "भाह"
[४, ४, १२०] इति आडः पर एवायं प्रयुज्यते । धान्योपसर्गाच्चापि केचन
इति शापतार्थम् ॥ १३ ॥

अथ हान्ता अष्टादस्य [सिटश्च । वर्हि घल्हि] दानेऽप्यन्ये । ओष्ठगारी
प्लौ, पूर्वां तु दन्त्यौष्ठ्यादौ ॥ [वाहङ् निक्षेपे] निद्राक्षेपे हायेके ॥

ऊहि ×तर्के । ८७१. गाहोङ् विलोडने । ८७२. ग्लहोङ् ग्रहणे । ८७३. बहुङ् ८७४. महुङ् वृद्धौ ॥ (हान्ताः ॥ १८॥) ॥

८७५. दक्षि शैष्ये च । ८७६. धुक्षि ८७७. धिक्षि सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । ८७८. वृक्षि वरणे । ८७९. शिक्षि विद्योपादाने । ८८०. भिक्षि याचञायाम् । ८८१. दीक्षि मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । ८८२. ईक्षि दर्शने ॥ (क्षान्ताः ॥ ८॥) ॥

॥ [इति] आत्मनेमापाः ॥

[ऊहि तर्के] तर्कं उपेक्षा ॥ [गाहोङ् विलोडने] विलोडनं परिमलनम् ॥ [ग्लहोङ् । ग्रहं] गृहीत् इत्येके [गर्हते] ॥ १८ ॥

अथ क्षान्ता अष्टौ सेटश्च । येषां च धातुषु पाठो युक्तो वैविध्यार्थं विवक्षितः ॥ [वृक्षि शैष्ये च] वृक्ष्यं शीघ्रता । [वाहोङ्] ॥ वीक्षि] मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु] मौण्ड्यं वसनम् । इत्या यजनम् । उपनयनं मौर्जावन्धः । नियमः संवसः । व्रतादेशः संस्कारादेशः । दीक्षते । केचित्तु दीक्षि मौण्ड्ये ज्योपनयनादौ चेति [बहुपाठं] भिन्नाभिः । उपवसते । जीतः ॥ ८ ॥

×वितर्के इत्यपि पाठोऽत्र ॥

[॥ अथ उभयपदिनः ॥]

८८३. श्रिग् सेवायाम् ॥ (इदन्तः ॥१॥) ॥ ८८४. णीग्
 प्रापणे ॥ (इदन्तः ॥१॥) ॥ ८८५. हृग् हरणे । ८८६. भृग्
 भरणे । ८८७. धृग् धारणे । ८८८. हुक्ग् करणे ॥
 (अदन्ताः ॥४॥) ॥

८८९. हिकी अव्यक्ते शब्दे ॥ (कान्तः ॥१॥) ॥

८९० अञ्चूग् गतौ च । ८९१. डुयाचूग् याच्ञा-
 याम् । ८९२. डुपचीप् पाके ॥ (चान्ताः ॥३॥) ॥

अथोभयपदिनो मूलर्क्षी यावद् वर्णक्रमेण—

[श्रिग् सेवायाम्] गित्वात् फलवत् कर्त्तरि “इगित” [३. १. ९५]
 इत्यारमतेपदम् । अन्यत्र च “शेपाव्” [३. ३. १००] इति परस्मै [पदम्] ।
 एवं सर्वम् ॥

[हृग्] हरति [‘रयं] सकर्मकोऽकर्मकश्च । उपसर्गवशादनेकार्थम् ॥
 [धृग् धारणे] ‘धृष्ट्वा स्थाने’ ध्रियते । शुरादेराकृतिगणत्वाद् धारयति ॥
 [हुक्ग्] “हुग् तनादेकः” [३. ४. ८३] कुरुते करोति । तनादिषु पाठ-
 मकृत्वाऽस्याऽत्र पाठः “तन्म्यो वा” [४. ३. ९८] इति सिंचो लुग्विकल्पा-
 भावायः । [तेन अकृत मकृयाः इत्यत्र “शुद्दस्वात्”] (४. ३. ७०) इति
 नित्यमेव सिञ्जुक् भवति] शवर्थश्च, तेन करते करति [इत्यत्र “कर्तर्यनन्त्यम्”]
 (३. ४. ७१)] इति शवपि भवति ॥ ४ ॥

[अथ चान्तास्त्रयस्तथाधौ सेटावन्त्योऽनिट् । अञ्चूग् गतौ च ।
 भयम्] भयूग् [गतावि-] त्वेके । भयूग् [गतौ] इति केचित् ॥ [३] ॥

८९३. राजृग् ८९४. दुभ्राजि दीप्तौ । ८९५. भर्जी
सेवायाम् । ८९६. रञ्जीं रागे ॥ (जान्ताः ॥४४॥) ॥

८९७. रेदृग् परिभाषण-याचनयोः ॥ (जान्ताः ॥१॥) ॥
८९८. वेणृग् गति-ज्ञान-चिन्ता-निशामन-वादित्र-
ग्रहणेपु ॥ (जान्ताः ॥१॥) ॥ ८९९. चतेग् याचने ॥

(जान्ताः ॥१॥) ॥ ९००. प्रोथृग् पर्याप्तौ । ९०१. मिथृग्
मेधाहिसयोः । ९०२. मेथृग् सङ्गमे च ॥ (जान्ताः ॥१॥) ॥

९०३. चदेग् याचने । ९०४. ऊबुन्दृग् निशामन
णिदृग् ९०५. णेदृग् कुत्सासन्निकर्षयोः । ९०७.

९०८. मेदृग् मेधाहिसयोः ॥ (जान्ताः ॥४॥) ॥ ९०९.

सङ्गमे च । ९१०. शृधृग् ९११. मृधृग् उन्दे । ९१२. शु
शोधने ॥ (जान्ताः ॥४॥) ॥ ९१३. खनृग् अवदारणे । ९१४.

दानी अवखण्डने । ९१५. शानी तेजने ॥ (जान्ताः ॥३॥) ॥

[दुभ्राजि] भ्राजेरात्मनेपदिनोऽपि पुनरिह पाठो रागृमादयर्थाधः ।
तेन "पञ्चमन०" [२, १, ८०] इत्यत्राऽन्यथ [मदणार्] पाठे, याभाहि ।
यद्येव परस्मैय विकल्पताम्, किमर्थः पुनः पाठः ? । गलपृ, अत्यागमैव-
दाऽन्यमिचारापदर्शनद्वाराऽन्येषां यथादर्शनमात्मनेपदाऽभित्यावज्ञापयार्थः । तेन
कर्मते कर्मति सेवते सेवतीत्यादि ॥ [४] ॥

[प्रोथृग् पर्याप्तौ । पर्याप्तिः] तृतीया ॥ [ऊबुन्दृग् निशामने]
निशामनमालोचनम् ॥ [शृधृग् मृधृग् उन्दे] उन्धः कृपणम् ॥

११६. शर्पी आक्रोशे ॥ (पान्तः ॥ १॥) ॥ ११७. चावृग्
 पूजानिशामनयोः । ११८. व्ययी गतौ ॥ (पान्तौ ॥ २॥) ॥
 ११९. अली भूषणपर्याप्तिवारणेषु ॥ (कान्तः ॥ १॥) ॥
 १२०. धावृग् गतिशुद्धयोः । १२१. चीवृग् झपीवत् ॥
 (पान्तौ ॥ २॥) ॥ १२२. दाशृग् दाने ॥ (शान्तः ॥ १॥) ॥ १२३.
 झपी आदानसंवरणयोः । १२४. भेषृग् भये । १२५. भ्रेषृग्
 चलने च । १२६. पपी बाधनस्पर्शनयोः । १२७. लपी
 कान्तौ । १२८. चपी भक्षणे । १२९. छपी हिंसायाम् ।
 १३०. त्विषीं दीप्तौ । १३१. अपी (पान्ताः ॥ १॥) १३२. अस्ती
 गत्यादानयोश्च । १३३. दासृग् दाने ॥ (शान्तौ ॥ २॥) ॥
 १३४. माहृग् माने । १३५. गुहृग् संवरणे
 ॥ (शान्तौ ॥ २॥) ॥ १३६. भ्लक्षी भक्षणे ॥ (शान्तः ॥ १॥) ॥

॥ [इति] उभयतो भाषाः ॥

[शर्पी आक्रोशे] आक्रोशो विद्वानुप्यानम् ॥ [१] ॥ [चीवृग्
 झपीवत्] आदानसंवरणयोः । [झपी आदानसंवरणयोर्वक्ष्यते तद्द्वयमपीत्यर्थः]
 ॥ [२] ॥ [पपी बाधनस्पर्शनयोः] स्पर्शने प्रत्ययम् ॥ [लपी कान्तौ]
 कान्तिरिण्डा ॥ [१] ॥ [माहृग् माने] मानं पठेनम् ॥ [२] ॥ [भ्लक्षी
 भक्षणे] भयं भक्षित्वम् ॥ [१] ॥

[॥ अथ द्युतादयः ॥]

९३७. द्युति दीप्तौ ॥ (तान्ताः ॥ ११॥) ॥ ९३८. रुचि
अभिप्रीत्यां च ॥ (चान्ताः ॥ ११॥) ॥ ९३९. द्युटि परिवर्त्तने ।
९४०. रुटि ९४१. लुटि (तान्ताः ॥ ११॥) ९४२. लुठि
प्रतीघाते ॥ (तान्ताः ॥ ११॥) ॥

९४३. श्विताङ् वणे ॥ (तान्ताः ॥ ११॥) ॥ ९४४.
जिमिदाङ् स्नेहने । ९४५. जिश्विदाङ् ९४६. जिष्वि-
दाङ् मोचने च ॥ (तान्ताः ॥ ११॥) ॥

९४७. शुभि दीप्तौ । ९४८. क्षुभि संचलने ।
९४९. णभि ९५०. तुभि हिंसायाम् । ९५१. स्त्रम्भूङ्
विश्वासे ॥ (भान्ताः ॥ १५॥) ॥

॥ अथ द्युतादयः 'कृषीङ् सामर्थ्ये' पर्यन्ता आत्मनेपदिनः ॥

[द्युति दीप्तौ] पूर्वाचार्यानुवर्तनेन द्युतेः पूर्वं पाठः ॥ [रुचि अभि-
प्रीत्यां च] चकारादीप्तौ । अभिप्रीतिरभिलषः ॥ [रुटि लुटि लुठि प्रती-
घाते] भाषी दीप्ताभिलष्ये ॥ [श्विताङ्] भादिश्वात् कपोनेद् [श्वितः श्वित-
वाद्] ॥ [जिमिदाङ् स्नेहने] स्नेहनं स्नेहयोगः । जीश्रात् "जानेय्जो" ॥
[५. २. ९२] इति [वर्तमाने] कः [जिष्वि] ॥ [क्षुभि संचलने] संचलनं
रूपान्यधात्वम् ॥ [स्त्रम्भूङ्] दम्भादिः ॥

९५२. अंशूङ् (शान्तः ॥१॥) ९५३. संसूङ् अव-
संसने । ९५४. ध्वंसूङ् गतौ च ॥ (शान्तौ ॥२॥) ॥

९५५. वृतूङ् वर्तने ॥ (शान्तः ॥१॥) ॥ ९५६.
स्यन्दौङ् स्रवणे ॥ (शान्तः ॥१॥) ॥ ९५७. वृधूङ् वृद्धौ ।

९५८. शृधूङ् शब्दकुत्सायाम् ॥ (शान्तौ ॥२॥) ॥ ९५९.
कृपोङ् सामर्थ्ये ॥ (शान्तः ॥१॥) ॥

॥ वृत् घुतादयः ॥ २३ ॥ आत्मनेपदिनः ॥

॥ अथ घुतादेरन्तर्गणो वृतादिः पञ्चकः ॥

[वृत् घर्तने] घर्तनं स्थितिः । घुताघट्टि* अट्टत ॥ [स्यन्दौङ्
स्रवणे] स्यन्दते, सस्रन्दे । घट्टि [मास्ययते । वृद्धुपि] सास्यन्दीति [सास्य-
न्ति] । “निरभ्यनोश्च” [२. ३. ५०] इति [वा पाठे] ति.स्यन्दते तिःस्यन्दते ॥
[शृधूङ् शब्दकुत्सायाम् । तालङ्घ्यादिः । शब्दकुत्सा] पायुशब्दवात् ॥

वृत् घर्तनम् । [वृत्] घतादिः २३, वृतादि (५) श्वान्तर्गणौ वर्तितौ
समासाविश्वर्थः । वृधेः क्विपि वृत्, वर्धितौ पूर्णवित्येके ॥

[॥ अथ ज्वलादयः ॥]

९६०. ज्वल दीप्तौ ॥ १६१. कुच सम्पर्चन-कौ-
टिल्य-प्रतिष्टम्भ-विलेखनेषु ॥ [चान्तः ॥ ११॥] ॥ ९६२.
पल्लु [ताण्डः] (॥ ११॥) ९६३. पथे गतौ । ९६४. कथे
निष्पाके । ९६५. मथे विलोडने ॥ [घान्ताः ॥ ३१॥] ॥ ९६६.
पदलं विशरणगत्यवसादनेषु । ९६७. शदलं शातने ॥
[घान्तौ ॥ ११॥] ॥ ९६८. बुध अवगमने ॥ [घान्तः] (॥ ११॥) ॥
९६९. दुवमू उद्गिरणे । ९७०. अमू चलने ॥ [मान्तौ ॥ ३१॥] ॥
९७१. क्षर संचलने ॥ [रन्तः] (॥ ११॥) ॥
९७२. चल कम्पने । ९७३. जल घात्ये । ९७४.
टल ९७५. दल वैक्लव्ये । ९७६. छल स्थाने ।

अथ ज्वलादयो यजादेः प्राक् पद्विशद—

पदलं-शदलं-कुचं-रुहं-रमिवर्जः सेटः यणकमेण निर्दिश्यन्ते । तत्रापि
पूर्वाच्चापानुरोधेन पूर्व 'ज्वल' [इति] ॥ [कुच सम्पर्चन-कौटिल्य-प्रतिष्टम्भ-
विलेखनेषु] सम्पर्चनं मिथता । प्रतिष्टम्भो रोधनम् । विलेखन कर्षणम् ॥
[पदलं विशरणगत्यवसादनेषु] विशरणं शटनम् । अवसादोऽनुसाहः ॥
[शदलं शातने] शातनं तनूकरणम् ॥ [बुध अवगमने] अवगमन गारनम् ॥
[दुवमू उद्गिरणे] उद्गिरणं भुवस्योर्ध्वगतिः । उद्गिराद् यमयुः ॥ [क्षर
संचलने] सरुर्मेहोऽकर्मकथायम् । क्षरति यौः, पयो मुञ्चतीत्यर्थः । शरति जल
स्यतीत्यर्थः ॥ [जल घात्ये] घात्यं गडत्वमतेदृश्यमित्यर्थः ॥ [टल दल चलने]
विक्रव एव वैक्लव्यम् ॥

९७७. हल विलेखने । ९७८. णल गन्धे ।
 ९७९. चल प्राणनधान्यावरोधयोः । ९८०. पुल महत्वे ।
 ९८१. कुल बन्धु-संस्त्यानयोः । ९८२. पल ९८३. फल
 ९८४. शल गतो । ९८५. हुल हिंसा-संवरणयोश्च ॥
 (कान्तः ॥ १४॥) ॥

९८६. क्रुशं आह्वानरोदनयोः ॥ (सान्तः ॥ १॥) ॥
 ९८७. कस गतौ ॥ [सान्तः] ॥ १॥ ॥ ९८८. रुहं जन्मनि ॥
 [हान्तः] ॥ १॥ ॥ ॥ परस्मै भाषाः ॥

९८९. रमिं क्रीडायाम् ॥ १॥ ९९०. पहि मर्षणे ॥
 ॥ आत्मने भाषौ ॥
 घृत् ज्वलादिः ॥ ३१ ॥

[हल विलेखने] विलेखनं कर्षणम् ॥ [णल गन्धे] गन्धोऽर्धनम् ॥ [चल प्राणनधान्यावरोधयोः] प्राणनं जीवनम् । धान्यमवरुप्यते यत्रेति धान्यावरोधः
 वृक्षलः । ओष्ठ्यादिः ॥ [कुल बन्धुसंस्त्यानयोः] संस्त्यानं सङ्घातः ॥ १४॥
 [रुह जन्मनि] बीजजन्मनीत्येके । सघाद्वकुरोत्पत्तिः । जी "हहः प"
 [४. २. १४] इति वा पादेशो, रोपयति रोहयति ॥

[अयात्मनेपदिनौ । पहि मर्षणे] मर्षणं क्षमा ॥

॥ ज्वलादयो घृत्ताः समाप्ता इत्यर्थः ॥

[अथ यजादयः]

९९१. यजीं देवपूजासंगतिकरणदानेषु ॥ १ ॥ ९९२.
 वेंग् तन्तुसन्ताने । ९९३. व्येंग् संवरणे । ९९४.
 द्वेंग् स्पृष्टाशब्दयोः ॥ (पदन्ताः ॥ ३॥) ॥
 ९९५. डुवपीं वीजसन्ताने ॥ (पान्तः ॥ १॥) ॥ ९९६.
 वहीं प्रापणे ॥ [हान्तः] (॥ १॥) ॥

॥ उभयतो भाषाः ॥

९९७. द्वोश्च गतिवृद्ध्योः ॥ १ ॥ ९९८. वद
 व्यक्तायां वाचि ॥ १ ॥ ९९९. वसं निवासे ॥ १ ॥

॥ परस्मै भाषाः ॥

इत् यजादिः ॥ ९ ॥

अथ यजादयो नव—

[शिवइयजां भनितम्] वर्णक्रमेण [दर्शयन्ते । यजानि] पूजांवायांनुतोषे-
 नाहौ 'यजी' [इति] ॥ [व्येंग् संवरणे] संवरणमाध्यादनम् ॥
 [डुवपीं वीजसन्ताने] वीजानां सन्तानः क्षेत्रे विस्तारणम् । द्विवाज्
 त्रिमक्ति उग्निरमम् ॥ [९] ॥

[अथ घटादयः]

१०००. घटिप् चेष्टायाम् ॥ १ ॥ १००१. क्षजुङ्
गतिदानयोः ॥ [जान्त्] (॥ १००॥) ॥ १००२. व्यथिप् भयचल-
नयोः । १००३. प्रथिप् प्रख्याने ॥ (थान्तौ ॥ २४॥) ॥ १००४.
अदिप् मर्दने । १००५. स्वदिप् खदने । १००६. कदुङ्
१००७. क्रदुङ् १००८. क्लदुङ् वैक्लव्ये ॥ (दान्ताः ॥ ५॥) ॥
१००९. क्रपि कृपायाम् ॥ [पान्तः] (॥ १०॥) ॥ १०१०. जित्व-
रिप् सन्भ्रमे ॥ [गान्तः] (॥ १०॥) ॥ १०११. प्रसिप् विस्तारे ॥
[सान्तः] (॥ १०॥) ॥ १०१२. दक्षि हिंसागत्योः ॥ [क्षान्तः] (॥ १०॥) ॥

॥ आत्मने भाषाः ॥

॥ अथ घटादयो वर्णक्रमेणाऽऽम्वादिसमाप्तेर्वक्ष्यन्ते—

तत्र घटे. एवं निर्देशः पूर्वाचार्यप्रसिद्धेः । [घटिप् चेष्टायाम्] चेष्टा
हंहा । इह घटादीनामनेकार्थत्वेऽपि पठितार्थत्वेव घटादिकार्यविज्ञानम् । विघटय-
सीति । वज्रन्तत्वाऽन्तास्य वा । [“जिञ् बहुल नाम्न०” (३. ४. ४२) इति फो-
लार्थे] गिवि रूपम् । इह घटादौ केऽप्यत्रैवाऽधीताः प्रकृत्यादिकार्यभाजो भ्या-
श्चशब्दप्रत्ययाश्च । अन्ये तु स्वस्थानोक्तकार्यभाजः पितृवहस्ताद्यर्थमनूयन्ते इति
यथापयमुल्लेखम् ॥

[व्यथिप् भयचलनयोः] दुःखेऽप्यन्ये ॥ [प्रथिप् प्रख्याने] प्रख्याने
प्रसिद्धिः । विघादटि प्रया ॥ [स्वदिप् खदने] खदन् विदारणम् ॥
[कदुङ् क्रदुङ् क्लदुङ् वैक्लव्ये] विक्लवः कातरत्वस्य भावः कर्म वा वैक्लव्यम् ।
वैक्लव्ये इति चन्द्रः ॥ [प्रसिप् विस्तारे] प्रसवे इत्यन्ये ॥

१०१३. आं पाके ॥ १ ॥ १०१४. स्मृं आध्याने

॥ १ ॥ १०१५. दृ भये १०१६. नृ नये ॥ २ ॥

१०१७. टुक १०१८. स्तक प्रतीघाते । १०१९. चक
तृत्तो च । १०२० अक कुटिलायां गतो ॥ (कान्ताः ॥ ४४ ॥) ॥

१०२१. कखे हसने ॥ १ ॥ १०२२. अग अकवत् । १०२३.
रगे शङ्कायाम् । १०२४. लगे सङ्गे । १०२५. हगे १०२६.
हगे १०२७. पगे १०२८. सगे १०२९. छगे १०३०. स्यगे
संवरणे ॥ (गान्ताः ॥ ४५ ॥) ॥

१०३१. वट १०३२. भट परिभाषणे । १०३३. णट
नती ॥ (गान्ताः ॥ ४६ ॥) ॥ १०३४. गड सेचने । १०३५. हेड
वेष्टने । १०३६. लड जिहोन्मन्थने ॥ (गान्ताः ॥ ४७ ॥) ॥

[आं पाके] 'श्रं पाके' 'आं पाके' इत्यस्य चेह घटादिकार्यार्थं पाठः ।
धापति धाति वा कश्चित्, तन्मन्थः प्रयुक्ते भवति । 'धापति धाति वा
हविः स्वयमेव । अत एव शापकादनेकाद्यर्थं भावनां सिद्धम् ॥ [स्मृं आध्याने]
आध्यानादनुषंग्यं चित्तं स्मारयति । सम्यग्योक्तत्वाऽर्थविशेषे घटा-
दिकार्यार्थमिह पाठः ॥ [नृ नये] ऋगदेर्नृदिकार्यार्थं विरलोऽस्य पाठः ॥

[हगे हगे पगे सगे छगे स्यगे संवरणे] [संवरणमात्रादनुषंग-
प्रतिपादः "स्यजनदि" (४. ३. ४७) रिति वा पृथक् : ["नधिजागृतासक्षण-
हगेदिता" (४. ३. ४९) इति प्रतिषेधे 'अहगीत्' इत्यादि । नौ घटादिरवाद्
हस्ये हगयति] ॥ [णट नती] नृती तु नाटयति ॥ [लड जिहोन्मन्थने] जिहो-
न्मन्थनयोरित्येके । तन्मतसंग्रहार्थं [जिह्वा च] जिह्वाविषया क्रिया, उन्मन्थनं
चेति समाहारोऽपि ॥

१०३७. फण १०३८. कण १०३९. रण गतौ ।
 १०४०. चण हिंसादानयोश्च । १०४१. शण १०४२.
 श्रण दाने ॥ (गान्ताः ॥६॥) ॥ १०४३. स्नथ १०४४. क्रथ
 १०४५. क्रथ १०४६. कृथ हिंसार्थाः ॥ [गान्ताः] (॥७॥) ॥
 १०४७. छद् ऊर्जने । १०४८. मदौ हर्षग्लपनयोः ॥
 (दाग्तौ ॥२॥) ॥ १०४९. घ्न १०५०. स्तन १०५१. ध्वेन
 शब्दे । १०५२. स्वन अवतंसने । १०५३. चन हिंसा-
 याम् ॥ (गान्ताः ॥५॥) ॥ १०५४. ज्वर रोगे ॥ १ ॥ १०५५.
 चल कम्पने । १०५६. हल १०५७. हल चलने १०५८.
 ज्वल दीप्तौ च ॥ (गान्ताः ॥४॥) ॥ पस्मै भाषाः ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुस्मृता भ्वादयो

निरनुबन्धा घातवः ॥ छ ॥

[छद् ऊर्जने] ऊर्जनं प्राणन बलं च ॥ [मदौ हर्षग्लपनयोः] 'मदैव
 हर्षे' इत्ययमनयोर्ध्वयोर्घटादिकार्याथमिह पठितः ॥ [ज्वल दीप्तौ च] घटा-
 राक्षलने । [ज्वलादौ पठितोऽप्ययं घटादिकायाथमिहाधीतः] । देचितु वलि-
 वलि-स्फलि-क्षपि-अपीणामपि घटादित्वमिच्छन्ति ॥

॥ औत्सर्गिकशविकरणो निरनुबन्धो भूवादिगणः सम्पूर्णः ॥

[॥ अथ अदादयः ॥]

१. अद् २. प्सांक् भक्षणे । ३. भांक् दीप्तौ । ४. यांक् प्रापणे । ५. वांक् गतिगन्धनयोः । ६. ण्णांक् शौचे । ७. श्रांक् पाके । ८. द्रांक् कुत्सितगतौ । ९. पांक् रक्षणे । १०. लांक् आदाने । ११. रांक् दाने । १२. दांक् लवने । १३. ख्यांक् प्रथने । १४. प्रांक् पूरणे । १५. मांक् माने ॥ (आख्याः ॥१४॥) ॥

[अथ अदादयः]

[अद् प्सांक् भक्षणे] अयेहाऽविक्रमेण धातुषु वर्णक्रमेण पठितव्येषु पूर्वोच्चार्यमसिद्धपुस्करणेनाऽदेगदापुण्यवातः । विश्वरूपमदादिज्ञापनार्थं तत्रैव लेखम् । “कर्त्तव्येनद्वयः.सर्व” [१, ४, ७१] इत्यदादिब्रजानां [सप्तभाषे] अस्ति ॥

अथाऽऽदन्ताऽऽतुर्गताऽस्ति २४ । [श्रांक् पाके] अस्ति पचयते स्वयमेवेत्यर्थः ॥ [द्रांक् कुत्सितगतौ] कुत्सिता गतिः पचयनं स्वापच ॥ [दांक् लवने] वक्ष्यते “अवी दाधी दा” [१, ३, ५] इति विदितव्यम्, ॥ [र्यांक् प्रथने] प्रकथने इत्यर्थे ॥ [मांक् माने] मानं वर्त्तयन् । मानं पात्रे ॥ ॥ १४ ॥

अत्र ‘सप्तम’ इत्यपि पाठः ॥

पाची वीर अपूर्व चर्मलकरी तथा
इन वीरोंका सनातनधर्म एवं
हुआ। जिसमें श्रीगंगाजी एवं
मञ्जुवीर वीरगतिको प्राप्त हुए
मन्त्र, प्रभाव एवं प्रेरणासे

संग्राम हैं तथा
रत्ना एवं होता है। पम्
यके योग, कर एक-दू
गंगाजीने कृतकृत्य एवं

१६. इक् स्मरणे । १७. इण्क् गतौ ॥ (इदन्तो ॥ २॥) ॥
 १८. वीक् प्रजनकान्त्ससनखादनेषु च ॥ (इदन्तः ॥ १॥) ॥
 १९. वुक् अभिगमे । २०. पुक् प्रसवैश्वर्ययोः ।
 २१. तुक् ×वृत्तिर्हिंसापूरणेषु । २२. युक् मिश्रणे ।
 २३. णक् स्तुतो । २४. क्षण्क् तेजने । २५. स्नुक्
 प्रसवने । २६. दुष् २७. रु २८. कुक् शब्दे ॥ (उदन्ताः ॥ १०॥) ॥
 २९. रुदृक् अश्रुविमोचने । ३०. जिघ्रपंक् शये ।
 ३१. अन ३२. श्वसक् प्राणने । ३३. जक्षक् भक्षहस-
 नयोः ॥ [खदादि] (॥ ५॥) ॥ ३४. दरिद्राक् दुर्गतौ । ३५.

[इण्क् गतौ] गिरवमिण्क् इत्यादौ विशेषणार्थम् ॥ [२] ॥

[स्नुक् प्रसवने] प्रसवने क्षरणम् ॥ [उदन्ताः] १० ॥

अथाऽभ्रगङ्गो रदादिपञ्चकः । [रुदृक्] "रूपञ्चकात्" [४, ४, ८८]
 इति [इटि] रोदिति ॥ [अन श्वसक् प्राणने] प्राणन जीवतम् । वर्णक्रमस्य
 प्रतिज्ञानात् स्वपः प्राणनेर्निर्देशे प्राप्ते लाघवार्थमिह पाठः । [श्वस] साहचर्यादि-
 दन्त्यान्त्यः ॥ [जक्षक्] अयं रूपञ्चकस्य पञ्चमो जक्षपञ्चकस्य त्वाद्य इत्युभय-
 कार्यभाक् ॥

×अत्र 'वृत्ति' इति स्थाने 'प्रवृत्ति' इति पाठान्तरम् ॥

क्रि० "उनसर्गस्याऽनिजेधेदेति" [१, २, १९] इत्यत्र इणो घञेनादुपसर्गावर्णस्य
 लगभावे, उप एति उपैति ॥ "इणः" [२, १, ५१] "इमिकोर्गाः" [४, ४, २१],
 इणोऽभ्रेवे" [५, १, ०५] इति सूत्रेषु निप्रत्ययोजनमूलम् ॥

जाणक् निद्राक्षये । ३६. चकासृक् दीप्तौ । ३७. शासृक्
अनुशिष्टो ॥ [जज्ञाद] ॥ ॥ ॥

३८. वचंक् भाषणे ॥ १ ॥ ३९. मृजोक् शुद्धौ ॥ १ ॥
४०. सस्तुक् स्वप्ने ॥ १ ॥ ४१. विदक् ज्ञाने ॥ १ ॥ ४२.
हनंक् हिंसागत्योः ॥ १ ॥ ४३. वशक् कान्तौ ॥ १ ॥ ४४.
असक् भूवि । ४५. पसक् स्वप्ने ॥ २ ॥ यङ्लुप् च ॥
॥ परस्मै भाषाः ॥

४६. इंक् अध्ययने ॥ १ ॥ ४७. शीङ्क् स्वप्ने ॥ १ ॥
४८. हुङ्क् अपनयने ॥ १ ॥ ४९. पूङ्क् प्राणिगर्भवि-
मोचने ॥ १ ॥

५०. पृथेङ् [घातः] ५१. पृजुङ् ५२. पिजुकि सम्पर्चने ।

[शासृक् अनुशिष्टो] अनुशिष्टिर्नियोगः । ज्ञातिः ॥ [वशक् कान्तौ]
कान्तिरिष्टा ॥ [असक् भूवि] भवनं भूः संज्ञा ॥

[यङ्लुप् च] सर्वे घातवो यङ्लुगन्तः द्विकरणाद्दादौ परस्मैपदिनञ् ।
बोमधीति बोभोति, पापधीति पापक्ति । यङ्लुगन्तमारमनेपदे न प्रयुज्यत
इत्येके । भावकर्मणोरारमनेपदे न प्रयुज्यत इत्यग्रे । छन्दस्वेवेति केचित् ।
यङ्लुगन्तस्य चर्करीति चर्करीतिश्च पूर्वो सञ्ज्ञा ॥

[इति परस्मैपदिनोऽन्धादयः]

[इङ्क् अध्ययने] इङ्किरधिनाचक्षेभावी योगः । अनुस्वारोवाचंद्,
कचवेता ॥ [हुङ्क् अपनयने] अपनयनमपछावः ॥ पूचङ् पृजुङ् पिजु कि
सम्पर्चने] सम्पर्चनं मिश्रणम् ॥

५३. वृजैकि वर्जने । ५४. णिजुकि शुद्धौ । ५५.
शिजुकि अव्यक्ते शब्दे ॥ (मान्ता ॥५॥) ॥

५६. ईडिक् स्तुतौ ॥ १ ॥ ५७. ईरिक् गतिकम्प-
नयोः ॥ १ ॥ ५८. ईशिद् ऐश्वर्ये ॥ १ ॥ ५९. वशिक्
आसिक् उपवेशने । ६०. कसुकि गतिशातनमोः । ६१.
णिसुकि चुम्बने ॥ (सान्ता. ॥५॥) ॥ ६२. चक्षिक् व्यक्तायां
वाचि ॥ १ ॥ ॥ आत्मने भाषा ॥

६३. ऊर्णुगक् आच्छादने । ६४. पुंगक् स्तुतौ ।
॥ १ ॥ ६५. वृंगक् व्यक्तायां वाचि ॥ १ ॥ ६६. द्विषोक्
अप्रीतौ ॥ १ ॥ ६७. दुर्हीक् क्षरणे । ७०. दिर्हीक् लेपे ।
७१. लिर्हीक् आस्वादने ॥ (हान्ता ॥३॥) ॥ उभयतो भाषा ॥

[आङ्ग शासुकि इच्छायाम्] आट इत्यादूर्ध्व एवाय प्रयोज्यो, न
केवलो, नाप्यन्योपसर्गपूर्वं हत्येवमर्थम् ॥ [चक्षिक] "सबोगत्यादौ" [२, १,
८८] इति कस्य लुकि, आचष्टे ॥

[इत्यात्मनेपदिनोऽदाददः]

अयोमयपदिन । [ऊर्णुग्य "योणो" (४, ३, ६०) रिति वीर्ये,
प्रोणोति प्रोणति । "न दिखो" (४, ३, ६१) रित्येत्यप्रतिषेधे प्रोणोन् प्रोणो] ॥
[इत्युभयपदिनोऽदादयः]

[अथ ह्लादयः]

७२. हुंक् दानादनयोः ॥ १ ॥ ७३. ओहांक् त्यागे
॥ १ ॥ ७४. जिर्भीक् भये । ७५. होंक् लज्जायाम् ॥ १ ॥
७६. पृंक् पालनपूरणयोः । ७७. ऋंक् गतो ॥ १ ॥
॥ परस्मै भाषाः ॥

७८. ओहांङ्क् गतो । ७९. मांङ्क् मानशब्दयोः
॥ १ ॥ आत्मने भाषाः ॥

८०. डुदांक् दाने । ८१. डुपांक् धारणे च ।
॥ १ ॥ ८२. डुडुभृंक् पोषणे च ॥ १ ॥

॥ अध्यादाद्यन्तर्मणो ह्लादयः ॥

[हुंक् दानादनयोः] दानमग्र इविश्रक्षेपः ॥ [ओहांक् त्यागे] कका-
रोऽदावित्त्वज्ञापनार्थो “न हाको ह्रुवि” [३, १, २९] इत्यादौ विशेषणार्थम् ॥

[डुदांक् दाने] “इदः सिति” [३, १, १२] इति द्विषे “अश्वे०”
[३, १, २९] त्यास्तुकि च दत्ते ॥ [डुडुभृंक्] ट्वित्त्वार्थः [भारतः] ।
इतिराय त्रिसङ् [भृत्रिमम्] ॥

८३. णिजुंकी शौचे च । ८४. विजुंकी पृथग्भावे ॥ १ ॥

८५. विप्लुंकी व्याप्तौ ॥ १ ॥ उभयतो भाषाः ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रानुस्मृताअदादयः

कितो घातवः ॥ छ ॥

[णिजुंकी शौचे च] चापोपणे । अदिवाद् [“अदिवादि०” (३, ४, १५)
इति] वाऽङि [अनिजत्] ॥ [विप्लुंकी] लुदिवादि [अविपत्] ॥

अग्रान्वैरन्ध्रेष्वेकादशाधीयन्ते । घृ क्षणदीप्योः । हृ पस्यकरणे । ए
गती । भस् भस्वदीप्योः । किकितौ झाने । तुर रवणे । घिघ वादे । घन
धाम्ये । जम जनने । गग रतुताविति । [सि स्वलौकिकवाद्वाभिप्रेक्षिताः] ॥

॥ [इत्यविकरणः कित्-अदादिगणः सम्पूर्णः] ॥

[॥ अथ दिवादयः ॥]

१. दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-
गतिषु ॥ १ ॥ २. जृप् ३. झृप्च् जरसि ॥ (अ० १० ॥ २०) ॥

४. शौच् तक्षणे ५. टौ ६. छौच् छेदने । ७.
पौच् अन्तकर्मणि ॥ (अ० १० ॥ २१) ॥

८. ब्रीडच् लज्जायाम् ॥ (अ० १० ॥ २२) ॥ ९. नृतैच्
नर्तने ॥ (अ० १० ॥ २३) ॥ १०. कुथच् प्रतिभावे । ११.
पुथच् हिंसायाम् ॥ (अ० १० ॥ २४) ॥

अथ इयविकरणा दिवादयो वर्णक्रमेण निर्दिश्यन्ते
तत्रापि पूर्वाचार्यप्रसिद्धपञ्चुरोपेताश्च—

[दिवूच् क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिस्तुतिगतिषु] जयेच्छा विजिगीषा ।
पणिसर्ववहार ऋषादि । “ दिवादे० ” [१, ४, ७२] तिति इये “ श्वादे० ”
[२, १, ११] तिति दीर्घे च ‘ दीव्यति ’ । विकरण दिवादिस्वज्ञापनाद्यम्, एष
सर्वत्र ॥ [जृप् झृप्च् जरसि] जरा वयोहाविः ॥ [पौच् अन्तकर्मणि]
अन्तकर्म विनाश ॥ [नृतैच् नर्तने] नर्तन नाट्यम् ॥ [कुथच् प्रतिभावे]

१२. गुधं च परिवेष्टने । १३. रांधं च वृद्धौ । १४.

व्यधं च ताडने ॥ (चन्ता ॥१॥) ॥

१५. क्षिपं च प्रेरणे । १६. पुष्पं च विकसने ॥

(पान्तौ ॥१०॥) ॥

१७. तिम १८. तोम १९. टिम २०. टोम च
आर्द्रभावे ॥ (मान्ता ॥१०॥) ॥

२१. पिवू च उत्तौ । २२. श्रिवू च गतिशोषणयोः ।

२३. षिवू २४. क्षिवू च निरसने ॥ (मान्ताः ॥१॥) ॥

२५. इपू च गतौ ॥ (पान्त ॥१०॥) २६. णसू च निर-

सने । २७. कसू च हृतिदीप्तयोः २८. त्रसू च भये ।

२९. प्युसू च दाहे ॥ (मान्ताः ॥१०॥) ॥

३०. पृह ३१. पुहू च शक्तौ ॥ (हान्तौ ॥२॥) ॥

पूतिभावो दुर्गन्धः । [हेदः] ॥ [रांधं च वृद्धौ] वृद्धेभ्यश्च सुरेव [राध्नोऽसौदन पच
सीत्यर्थः] । मेघ्राय राध्यतीत्यत्राऽपि मेघस्य वृद्धिविषयं शुभाशुभपर्यालोचनमिति ॥
[पिवू च उत्तौ] उत्तिर्वाचनं तन्तुमन्तान् इत्यर्थः ॥ [कसू च हृतिदीप्तयोः] हृतिः
कीटित्वम् ॥ [पुहू च शक्तौ] वृत्तावयमित्येके ॥

॥ स्वादिषु पठित्वाग्नाग्न्याप्यस्वेद पाठो वृद्धावेव इयविकरणाधेः । राध्यति
वर्धते इत्यर्थः ॥

[अथ पुषादयः]

३२. पुषंश्च पुष्टौ ॥ ३३. उचच् समवाये ॥
 [वाताः] (॥१॥) ॥ ३४. लुटच् विलोटने ॥ [अन्तः] (॥१॥) ॥
 ३५. चिदाच् गात्रप्रक्षरणे । ३६. छिदोच् आर्द्रभावे ।
 ३७. जिमिदाच् स्नेहने । ३८. जिक्षिदाच् मोचने
 च ॥ (वाताः ॥२॥) ॥

३९. क्षुधंश्च क्षुभुक्षायाम् । ४०. शुधंश्च शौचे ।
 ४१. कुधंश्च कोपे । ४२. पिधंश्च संराद्धौ । ४३. श्रधूच्
 वृद्धौ । ४४. रधूच् अभिकाङ्क्षायाम् । ४५. रधौच्
 हिंसासंराद्धयोः ॥ (वाताः ॥३॥) ॥

॥ अथ दिवाद्यन्तर्गणः पुषादिः परस्मैपद्ये ॥

[तथाऽपि प्रसिद्धपुषोवादादौ, पुषंश्च पुष्टौ] अकर्मचोऽपम् ॥ [उचच्
 समवाये] समवाय ऐक्यम् ॥ [चिदाच् गात्रप्रक्षरणे] गात्रप्रक्षरण सम्युक्तिः ।
 आदिस्वाय कयोर्मेद् [छिदः स्निग्धवान्] ॥ [शुधंश्च शौचे] शौचं नैमिषम् ॥
 [पिधंश्च संराद्धौ] संराद्धिर्निष्पत्तिः । अनुस्वारैस्वावेद् [सेदा सेदुम् सिद्धः] ॥

+ अत्र 'शुधंश्च शुद्धौ' इत्यपि पाठः ॥

४६. तृषौच् प्रीतौ । ४७. दृषौच् हर्षमोहनयोः ।
 ४८. कुपच् क्रोधे । ४९. गुपच् व्याकुलत्वे । ५०. युप
 ५१. रुप ५२. लुपच् विमोहने । ५३. डिपच् क्षेपे ।
 ५४. घृषच् समुच्छ्राये ॥ ॥ (पान्ताः ॥९॥) ॥

५५. क्षुभच् गाद्वर्धे । ५६. क्षुभच् संचलने ।
 ५७. णभ ५८. तुभच् हिंसायाम् ॥ (भान्ताः ॥१॥) ॥

५९. नशौच् अदर्शने । ६०. कुशच् श्लेषणे ।
 ६१. भृश ६२. अंशूच् अधःपतने । ६३. वृशच् वरणे ।
 ६४. कृशच् तनुत्वे ॥ (शान्ताः ॥२॥) ॥

६५. शुषंच् शोषणे । ६६. दुषंच् वैकृत्ये । ६७.
 श्लिषंच् आलिङ्गने । ६८. प्लुषूच् दाहे । ६९. जितृषूच्
 पिपासायाम् । ७०. तुषं ७१. हृषच् तुष्टौ । ७२.

[तृषौच् प्रीतौ] प्रीतिः सौख्यम् ॥ [दृषौच् हर्षमोहनयोः] मोहनं गर्भः ॥
 [क्षुभच् गाद्वर्धे] गाद्वर्धमभिकाङ्क्षा ॥ [क्षुभच् संचलने] संचलनं रूपान्तर-
 भासम् । घृतादिपठितेनैवाक्षुभमिति सिद्धं श्यविकरणाथं [तु] दिवादावयमवयवं
 पठितम् इति पुष्पादावपि पठितः ॥ [नशौच् अदर्शने] अदर्शनमनुपलब्धिः ॥
 [दुषंच् वैकृत्ये] वैकृत्यं रूपमङ्गः ॥ [प्लुषूच्] अनुदिदयमित्येके ॥ [तुषं
 हृषच् तुष्टौ] तुष्टिः प्रीतिः । 'हृष' ऊदित्येके ॥

रुच रोषे । ७३. प्युष (गन्ताः ॥९॥) ७४. प्युस ७५.
पुसच् विभागे । ७६. विसच् प्रेरणे । ७७. कुसच् श्लेषे ।
७८. असूच् क्षेपणे । ७९. यसूच् प्रयत्ने । ८०. जसूच्
मोक्षणे । ८१. तसू ८२. दसूच् उपक्षये । ८३. वसूच्
स्तम्भे । ८४. वुसच् उत्सर्गे । ८५. मुसच् खण्डने । ८६.
मसैच् परिणामे ॥ (सागताः ॥१३॥) ॥

[अथ शमादयोऽष्टौ]

८७. शमूच् ८८. दमूच् उपशमे । ८९. तमूच्
काङ्क्षायाम् । ९०. श्रमूच् खेदतपसोः । ९१. भ्रमूच्
अनवस्थाने । ९२. क्षमौच् सहने । ९३. मदैच् हर्षे ।
९४. क्लमूच् ग्लानौ ॥ (मागताः ॥८॥) ॥ [इति शमादयोऽष्टौ]

९५. मुहौच् वैचित्ये । ९६. द्रुहौच् जिघांसायाम् ।
९७. ण्हौच् उद्विगने । ९८. णिहौच् प्रीतौ ॥
(हागताः ॥१॥) ॥ घृत पुपादिः [९०] ॥ परस्मै साधाः ॥

[वुसच् उत्सर्गे] डातगैरुपायः ॥ [मसैच् परिणामे] परिणामो
विचारः । परिमाणे इत्यग्ये ॥ १३ ॥
अथ शमादीनां सेटां सप्तकं द्वये दीर्घार्थं मर्दच् पर्यन्तं [तन्-
पर्यन्तं] व्याप्तकं घिनणर्थं प्रदर्शयते । तत्र च बहुव्यागमागताः पडादी ॥
अथ प्रकृतपणकमेण हागताः व्यापारः । [मुहौच् वैचित्ये] वैविध्यमपेक्षः ॥

[अथ स्वादयो नव]

१९. पूडैच् प्राणिप्रसवे । १००. दूडैच् परितापे ॥

[ज्जन्तो] (॥२७॥) ॥ १०१. दीडैच् क्षये । १०२. धीडैच्

अनादरे । १०३. मीडैच् हिंसायाम् । १०४. रीडैच्

श्रवणे^५ । १०५. लीडैच् श्लेषणे । १०६. डीडैच् गतौ ।

१०७. त्रीडैच् वरणे ॥ [इदन्ताः] (॥३०॥) ॥ वृत् स्वादि ॥९॥ ॥

॥ पुपादि [दिवाचन्त-] गणो वर्तितः सम्पूर्ण इत्यर्थः]

[केचित्तु ङम्-दम्-तम्-धम्-भम्-भमौ-मदै-भसौ-यस्-जस्-दस्-वस्-
प्युप-प्युस-पुस-प्सुप्-विस-कुस-कुश-वुस-मुस-मसै-लुट-उच-भृश-भृश-
वृश-कृश-जित्प-इप-रूप-डिप-ट्टप-कुप-गुप-गुप-रप-लुप-लुभ-णभ-तुभ-
ह्रिदौ-मिमिदा-मिदिवा-भधू-गृधूना-पुष्पादिष्वं नेषउत्ति^५] ।

अयामनेपदिषु सूयंत्वादिर्नवकः तत्रोक्तस्य नवार्थं प्रदर्शयते । [हीडैच्
गतौ] स्वादेरेवेह इयार्थं सूयत्वादिस्वार्थं च पाठ इत्येके । तन्मते दधतेरपि
हीनः हीनवान् ॥ ९ ॥

अ तन्मते पुष्पाद्यहमावे सिचि अगमीत् भदमीत् भक्षमीत् भयसीत्
भलोटीत् भक्षोपीत् भकोपीत् भलोपीत् महर्षादिसादि ॥

अ भत्र 'रीडैच् श्रवणे' इति पाठान्तरम् ॥

१०८. पीड्च् पाने । १०९. ईड्च् गतो । ११०.

प्रीड्च् प्रीतो ॥ (ह्रस्वाः ॥३॥) ॥

१११. युजिच् समाधौ । ११२. सृजिच् विसर्गे ॥

(जान्तो ॥२॥) ॥ ११३. वृतूचि वरणे ॥ [तान्तः ॥१॥] ॥ ११४.

पदिच् गतो । ११५. विदिच् सत्तायाम् । ११६. खिदिच्
दैन्ये ॥ (दान्ताः ॥३॥) ॥

११७. युधिच् सम्प्रहारे । ११८. अनो रुधिच्

कामे । ११९. युधि (धान्ताः ॥३॥) १२०. मनिच् ज्ञाने ।

१२१. अनिच् प्राणने । १२२. जनैचि प्रादुर्भावे ॥

(मान्ताः ॥३॥) ॥

अयेदन्ताद्यस्योऽनित्यम् । [पीड्च् पाने] 'पीड्च् माने' इत्यपि कश्चिद् ॥

[युजिच् समाधौ] समाधिश्चिच्चवृत्तिलिखः ॥

[वृतूचि वरणे] 'वृतूच् वर्तने' इत्यस्यैव वरणे दिवादिष्वं विधीयते ।
अन्वे ॥ वा वृतूचि वरणे इति दि[-पादि-]त्वं वा पतिपक्षाः । केचित्तु वागान्द-
दिरने [-क-] स्वरोऽयमित्याहुः [वावृतूच्यते] ॥ [पदिच् गतो] गतिर्धानं ज्ञानं
च ॥ [युधिच् सम्प्रहारे] सम्प्रहारो दहनम् ॥ [अनो रुधिच् कामे] काम
इच्छा । अनुपूर्वो रुधिर्दिवादिः कामे । [मनुष्यते] । कामादन्यत्र रुपादिः ॥
[अनिच्] गान्तोऽयमित्येके ॥

१२३. दीपैचि दीप्तौ । १२४. तपिच् ऐश्वर्ये वा ॥

[पान्तो] (॥२॥) ॥

१२५. पूरैचि आप्यायने । १२६. घूरैङ् १२७. जूरैचि जरायाम् । १२८. घूरैङ् १२९. गूरैचि गतौ । १३०. शूरैचि स्तम्भे । १३१. तूरैचि त्वरायाम् ॥ घूरादयो हिंसायां च ॥ ६ ॥ १३२. चूरैचि दाहे ॥ (सन्ताः ॥८॥) ॥

१३३. क्लिशिच् उपतापे । १३४. लिशिच् अल्पत्वे । १३५. काशिच् दीप्तौ । १३६. वाशिच् शब्दे ॥ (शान्ताः ॥१॥) ॥
॥ आत्मनेभाषाः ॥

[तपिच् ऐश्वर्ये वा] 'तपं धूप सन्तापे' इत्यस्यैवैश्वर्ये[ऽर्थे] दिवादि-
श्वमात्मनेपदं च वा विधीयते । पक्षे ऐश्वर्येऽपि श्वादिश्वम् । एके तु तपिच्
[ऐश्वर्ये इति] धात्वन्तरे दिवादिमाहुः । अन्ये* तु पतोर्विपर्ययेण पतिष्
ऐश्वर्ये [वा] इति पेटुः ॥

[पूरैचि आप्यायने] आप्यायनं वृद्धिः ॥ [घूरादयो हिंसायां च ।
घूरादयः पटवि हिंसायां] चकारात्तथायधमुक्तेषु जरादिषु ॥

१३७. शर्कीच् मर्षणे ॥ १ ॥ १३८. शुचृगैच् पूति-
भावे ॥ १ ॥ १३९. रज्जीच् रागे ॥ १ ॥ १४०. शर्पीच्
आक्रोशे ॥ १ ॥ १४१. मृषीच् तितिक्षायाम् ॥ १ ॥ १४२.
णर्हीच् वन्धने ॥ १ ॥ ॥ उभयतो भाषाः ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रानुस्मृताः दिवादयश्चित्तो

धातवः ॥ छ ॥

अथोभयपदिनः ॥ शर्कीच् मर्षणे [-भवीदय मर्षणे इयविकारो-]
ऽर्षान्तरे तु [शुचिर्जनः] स्वादिपठित पुरेत्येके ॥ [शुचृगैच् पूतिभावे]
पूतिभावः केदः ॥

[॥ अथ स्वादयः ॥]

१. पुंगूट् अभिषवे ॥ २. पिंगूट् बन्धने । ३. शिगूट् निशाने । ४. डुमिगूट् प्रक्षेपणे । ५. चिंगूट् चयने ॥ (इदन्ताः ॥४॥) ॥

६. धूगूट् कम्पने ॥ (ऊदन्ताः ॥५॥) ॥ ७. स्तूगूट् आच्छादने । ८. कृंगूट् हिंसायाम् । ९. वृगूट् वरणे ॥ (ऊदन्ताः ॥६॥) ॥ उभयतो भाषाः ॥

१०. हिंट् गतिवृद्धयोः ॥ (इदन्ताः ॥७॥) ॥ ११. श्वुंट् श्रवणे । १२. दुदुंट् उपतापे ॥ (उदन्तो ॥८॥) ॥ १३. पृंट् प्रीती । १४. स्मृंट् पालने च ॥ (ऊदन्तो ॥९॥) ॥

अथ स्वादयो वर्णक्रमेण निर्दिश्यन्ते—

तत्रापि असिद्धशुनोच्चेनादौ—[पुंगूट् अभिषवे] अभिषव. हेतुं सन्धानार्थं पीडनमन्धने वा । दिवं स्वादित्वज्ञापनार्थम्, एवं सर्वत्र श्रेयम् ॥ [शिगूट् निशाने] निशान तनूकरणम् ॥ [चिंगूट् चयने] केचित्तु 'चिगण् चये' इति शुरादौ पठन्ति, अथ च घटादित्थम् {“धिरुक्तोर्नना” (४, २, २२) इत्याद्याभावं शेषङ्गितः । तन्मते प्रथमनि} ॥

१५. शक्लृट् शक्ती । १६. 'तिक (चान्ती ॥ २ ॥) १७. तिग
(चान्तः) १८. पघट् हिंसायाम् ॥ (चान्तः ॥ ११ ॥) ॥ १९. राधं
२०. साधं संसिद्धौ । २१. ऋघूट् वृद्धौ ॥ (चान्तः ॥ १२ ॥) ॥
२२. आप्लृट् व्याप्तौ । २३. तृपट् प्रीणने ॥ (चान्ती ॥ १३ ॥) ॥
२४. दम्भूट् दम्भे ॥ (चान्तः) ॥ २५. कृबुट् हिंसाकर-
णयोः । २६. धिबुट् गतौ ॥ (चान्ती ॥ १४ ॥) ॥ २७.
निधृपाट् प्रागल्भ्ये ॥ (चान्तः ॥ १५ ॥) ॥ परस्मैभाषाः ॥
२८. छिधिट् आस्कन्दने ॥ (चान्तः ॥ १६ ॥) ॥ २९.
अशीटि व्याप्तौ ॥ (चान्तः ॥ १७ ॥) ॥ आत्मने भाषो ॥
इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुसृताः स्वादयष्टितो धातवः ॥

[शक्लृट् शक्ती] ये ए शक्यतेः [उष्वादिष्वं प्रतिपक्षास्तेषां] पुष्पादि-
स्वादेवादि सिद्धे लुङिः समात्मनेपदेऽप्यट् वेम् । येन " छिधाभ्यनिङारे "
[१. १. १३] इति [आत्मनेपदेऽदि] व्यत्ययकृत ॥ [तिक तिग पघट्
हिंसायाम्] आद्यावाश्चन्द्रनेऽपीत्येके । [पघट्] अयोपदेशोऽप्यित्येके
[सिमावयिषति] । 'तिक तिघ चपघ हिंसायाम्' इत्यन्ये पेटुः ॥ 'धिबुट्
गतौ' इत्यनन्तरं येऽन्यैरष्टौ पठिताः * अट व्याप्तौ, दध धातुने, कक्षि धिनि
मिति दाम हु हिंसायामिति तेऽलोकिकत्वावुपेक्षिताः ॥ अयतमनेपदिनौ [सेटौ
७] । [अशीटि व्याप्तौ] सहातेऽप्यन्ये ॥

* अत्र *ये अन्यैरिहष्टौ पठिताः' इत्यपि पाठः ॥

[अथ तुदादयः]

१. तुदीत् व्यथने (॥१॥) २. अस्जीत् पाके ॥
[जान्तः] (॥१॥) ॥ ३. क्षिपीत् घेरणे ॥ [जान्तः] (॥१॥) ॥ ४.
दिशीत् अतिसर्जने ॥ [जान्तः] (॥१॥) ॥ ५. कृपीत् विले-
खने ॥ [जान्तः] (॥१॥) ॥

[अथ मुचादयोऽष्टौ]

६. मुच्लंती मोक्षणे । ७. पिचिन्तु क्षरणे ॥
[जान्तः ॥२॥] ॥ ८. विद्लंती लाभे ॥ [जान्तः ॥१॥] ॥ ९.
लुप्लंती छेदने । १०. लिपीत् उपदेहे ॥ [उभयतो भावाः] ॥
५-विभाषिताः ॥

११. कृतैत् छेदने । १२. खिदन्त परिघाते । १३.
पिशत् अवयवे ॥ ३-वृत्त मुचादिः ॥

अथ तुदादयस्त्रितो वर्णक्रमेण—

तत्र प्रसिद्धयुतोच्चेनादौ [‘‘क्षीय व्यथने’] । त्रितो तुदादिवत्तदनायं
सर्वत्र शेषम् ॥

[मुच्लंती] अथ मुचादयोऽष्टौ. तथापि पञ्चानि उभयपक्षिणः प्रयः
परमैवदिनः, खिदन्तः सेटः ॥ [लिपीत् उपदेहे] उपदेहो वृद्धिः ॥
[खिदन्त परिघाते] परिघाते इत्यग्रे ॥ [पिशत् अवयवे] मुचादिवाचे
विभक्तिः ॥ ८ ॥

१४. रिं १५. पित् गतो । १६. धित् धारणे ।

१७. क्षित् निवासगत्योः ॥ [रदन्तः] (॥१॥) ॥

१८. पूत् प्रेरणे ॥ [कदन्तः] (॥१॥) ॥ १९. मृत् प्राण-

त्यागे ॥ [कदन्तः] (॥१॥) ॥ २०. कृत् विक्षेपे । २१. गृत्

निगरणे ॥ [कदन्तः] (॥२॥) ॥ २२. लिखत् अक्षरविन्यासे ॥

[कान्ताः] (॥१॥) ॥

२३. जर्च २४. झर्चत् परिभाषणे । २५. त्वचत्

संवरणे । २६. ऋचत् स्तुतो । २७. ओवस्वोत् छेदने

॥ [कान्ताः] (॥२॥) ॥

२८. ऋछत् इन्द्रियप्रलयमूर्च्छिभावयोः । २९.

विछत् गतो । ३०. उछेत् विवासे । ३१. मिछत्

उल्लेखे । ३२. उछुत् उच्छे । ३३. प्रछत् क्षीप्तायाम् ॥

[कान्ताः] (॥३॥) ॥

[रिं] अथ प्रकृत्यवयवैकतेनेदृशाप्रवृत्तौऽनिरुद्धः ॥

[गृत् निगरणे] निगणं ओवनम् ॥ [त्वचत् संवरणे] मवरण-
माप्यादनम् ॥ [ओवस्वोत्] वृत्त्योराग्नयोऽग्नौ ॥ [उछेत् विवासे] विवा-
सोऽतिशयः ॥ [मिछत् उल्लेखे] उल्लेखो भाषणम् । विधेति इतिहासः ॥
[उछुत् उच्छे] उच्छ उच्छेदः ॥ [प्रछत् क्षीप्तायाम्] ओष्पा विहृता ॥

३४. उब्जत् आर्जवे । ३५. सृजन्तु विसर्गे । ३६. रुजोत् भङ्गे । ३७. भुजोत् कौटिल्ये । ३८. दुमरुजोत् शुद्धौ । ३९. जर्ज (जान्ताः ॥६॥) ४०. झर्झत् परिभाषणे । ४१. उद्झत् उत्सर्गे ॥ (शान्तौ ॥२॥) ॥

४२. जुडत् गतौ । ४३. पृड ४४. मृडत् सुखने । ४५. कडत् मदे ॥ (जान्ताः ॥४॥) ॥

४६. पूणत् प्रीणने । ४७. तुणत् कौटिल्ये । ४८. मृणत् हिंसायाम् ॥ ४९. दुणत् गतिकौटिल्ययोश्च । ५०. पुणत् शुभे । ५१. मुणत् प्रतिज्ञाने । ५२. कुणत् शब्दोपकरणयोः । ५३. घुण ५४. घूर्णत् भ्रमणे ॥ (जान्ताः ॥ ५ ॥) ॥

५५. चृतैत् हिंसाग्रन्थयोः ॥ [तान्त] (५१॥) ५६. गुदन्तु प्रेरणे । ५७. पद्ग्लुत् अवसादने ॥ (शान्तौ ॥२॥) ॥

[दुमरुजोत् शुद्धौ] शुद्ध्या स्थाय्यं मुह्यन् च कथ्यते ॥ [उद्झत्] होषान्त्रयोऽयं "उवर्गोऽयं" [१. ३. १०] इति दस्य जाये, उज्झति ॥ [कडत् मदे] मक्षणे इत्यन्ये ॥

[पुणत् शुभे] शुभं शुभविषया क्रिया ॥

[गुदत् प्रेरणे] ईदित्यमित्येके । [तन्मते "ईगित्" (३. ३. १५) सि द्रष्टव्यकथं पर्यामनेपदे, गुदते गुनुदे] ॥

स्वप्नक्षेपणेषु । ८८. हिलत् हावकरणे । ८९. शील ९०.
सिलत् उञ्छे । ९१. तिलत् स्नेहने । ९२. चलत्
विलसने । ९३. चिलत् वसने । ९४. विलत् वरणे ।
९५. विलत् भेदने । ९६. णिलत् गहने । ९७. मिलत्
श्लेषणे ॥ (शान्ताः ॥१३॥) ॥

९८. स्पृशत् संस्पर्शे । ९९. रुशं १००. रिशत् हिंसायाम्
। १०१. विंशत् प्रवेशने । १०२. मृशत् आमर्शने । १०३.
लिशं (शान्ताः ॥१४॥) १०४. ऋषेत् गतौ । १०५. इषत्
इच्छायाम् । १०६. मिषत् स्पर्शायाम् ॥ (शान्ताः ॥१५॥) ॥
१०७. वृहोत् उद्यमे । १०८. तृहो १०९. तृहो ११०.
स्तृहो १११. स्तृहोत् हिंसायाम् ॥ (शान्ताः ॥१६॥) ॥

[अथ कुटादयः]

११२. कुटत् कौटिल्ये ॥ ११३. गुत् पुरीपोत्सर्गे ।
११४. धुत् गतिस्थैर्ययोः ॥ (उदन्तो ॥१७॥) ॥
११५. णूत् स्तवने । ११६. धूत् विधूनने ॥
(उदन्तो ॥१८॥) ॥

[स्तृहो स्तृहोत्] योपदेशादिप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

यद्य तुदाद्यन्तर्गण कुटादि-स्य प्रसिद्धयुक्तोपेक्षादी 'वृ' ॥

११७. कुचत् संकोचने । ११८. व्यचत् व्याजी-
करणे ॥ (चान्दौ ॥२४॥) ॥ ११९. गुजत् शब्दे ॥ [जान्त्]
॥१०॥ १२०. घुटत् प्रतीघाते । १२१. चुट १२२. लुट १२३.
श्रुटत् छेदने । १२४. तुटत् कलहकर्मणि । १२५. मुटत्
आक्षेप-प्रमर्दनयोः । १२६. स्फुटत् विकसने । १२७.
पुट [दा० ११. ॥८॥] १२८. लुठत् संश्लेषेणे ॥ [जान्त् ॥१०॥] ॥

१२९. कृडत् घसने । १३०. कुडत् घाल्ये च ।
१३१. गुडत् रक्षायाम् । १३२. जुडत् घन्धे । १३३.
तुडत् तोडने । १३४. लुड १३५. थुड १३६. स्थुडत्
संवरणे । १३७. बुडत् उत्सर्गे च । १३८. घुड १३९.
भुडत् मंघाते । १४०. दुड १४१. हुड १४२. श्रुडत्
निमज्जने ॥ [जान्त् ॥१०॥] ॥

१४३. चुणत् छेदने ॥ [जान्त्] ॥१०॥ ॥ १४४. डिपत्
क्षेपे ॥ [जान्त्] ॥१०॥ ॥ लुरत् छेदन । १४५. स्फुरत् स्फुरणे
[जान्त् ॥१०॥] १४७. स्फुलत् संचये च ॥ [जान्त्] ॥१०॥ ॥
॥ परस्मै भाषा ॥

[लुठत्] ज्ञान्तव्याप्तित्वेके [लुठति लुठोड लुठित । 'लुठ वरपाते'
नोठति । 'लुठि प्रतीघाते' लोठते] ॥
[कृडत् घसने] घसन भक्षणम् ॥

१४८. कुंङ् १४९. कूङ् शब्दे ॥ (ऊदन्तः ॥१०) ॥

१५०. गुरैति उद्यमे ॥ सन्तः ॥ ३९. ॥ वृत् कुटादिः ॥

१५१. पृङ् व्यायामे । १५२. हृङ् आदरे ।

१५३. धृङ् स्थाने ॥ (ऊदन्तः ॥२०) ॥

१५४. ओत्रिजैति भयंचलनयोः । १५५. ओल-
जैङ् १५६. ओलस्जैति व्रीडे । १५७. ष्वर्जित् सङ्गे ॥
(वाङ्मनः ॥४॥) ॥

१५८. जुपैति प्रीतिसेवनयोः ॥ [वाङ्मनः] ॥१॥ ॥

॥ आत्मने भाषाः ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुस्मृताःस्तुदादयस्तिता

धातवः ॥

[धृत् कुटादिः] तुदाद्यन्तर्गतः कुटादिः सम्पूर्ण इत्यर्थः ॥

अथ प्रकृतवर्णनयोगे [ऊदन्ताद्योऽनिरुद्धः] । [पृङ् व्यायामे] व्या-
याम उच्यते ॥ [धृङ् स्थाने] धारणे इत्यर्थः ॥

[अथ रुधादयः]

१. रुधृपी आवरणे ॥ १ ॥ २. रिचृपी विरेचने । ३.
विचृपी पृथग्भावे ॥ (घातो ॥ ११ ॥) ॥ ४. युजृपी योगे ॥
[जाताः] ॥ ११ ॥ ॥

५. भिदृपी विदारणे । ६. छिदृपी दृधीकरणे ।
७. क्षुदृपी संपेपे+ । ८. उत्तृदृपी दीप्तिदेवनयोः । ९.
उत्तृदृपी हिंसानादरयोः ॥ (जाताः ॥ १५ ॥) ॥ उभयतो मायाः ॥
१०. पृचैप् संपर्के । ११. वृचैप् वरणे । १२. तञ्चू
(घाताः ॥ १६ ॥) १३. तञ्चोप् संकोचने । १४. भञ्जोप्
आमर्दने । १५. भुजंप् पालनाभ्यवहारयोः । १६.

अथ रुधादयः अपिकरणा वर्णक्रमेण प्रदर्शने ।

[रुधृपी आवरणे] आवरण इति धातुः । रिचृपी विरेचने ॥
[विचृपी पृथग्भावे] पृथग्भावे इति धातुः ॥

[युजृपी योगे] योगे इति धातुः ॥

[भिदृपी विदारणे] विदारणे इति धातुः ॥

[क्षुदृपी संपेपे] संपेपे इति धातुः ॥

[उत्तृदृपी दीप्तिदेवनयोः] दीप्तिदेवनयोः इति धातुः ॥

[उत्तृदृपी हिंसानादरयोः] हिंसानादरयोः इति धातुः ॥

[पृचैप् संपर्के] संपर्के इति धातुः ॥

[वृचैप् वरणे] वरणे इति धातुः ॥

[तञ्चू] तञ्चू इति धातुः ॥

[तञ्चोप् संकोचने] संकोचने इति धातुः ॥

[भञ्जोप् आमर्दने] आमर्दने इति धातुः ॥

[भुजंप् पालनाभ्यवहारयोः] पालनाभ्यवहारयोः इति धातुः ॥

अञ्जौप् व्यक्ति-अक्षण-गतिषु । १७. ओविजैप् भय-
चलनयोः ॥ (दान्तो ॥ ५ ॥) ॥

१८. कृतैप् वेष्टने ॥ [दान्त] ॥ ११ ॥ ॥ १९. उन्दैप्
क्रेदने ॥ [दान्त] ॥ १ ॥ २०. शिष्ट्लुप् विशेषणे । २१.
पिष्ट्लुप् संचूर्णने ॥ (दान्तो ॥ ११ ॥) ॥ २२. हिसु [दान्त]
(१) २३. तृहप् हिंसायाम् ॥ [दान्त] (१) ॥ परस्मैमाणा ॥
२४. खिदिप् दैन्ये । २५. विदिप् विचारणे ॥
(दान्तो ॥ ११ ॥) ॥ २६. जिङ्न्धैपि दीप्तौ ॥ [दान्त] ॥ ११ ॥

॥ आत्माने माया ॥

इत्याचार्य-श्रीहेमचन्द्रानुस्मृता रुधादयः पितो धातवः ॥

[अञ्जौप् व्यक्ति-अक्षण-गतिषु] व्यक्ति प्रकृतता । अक्षण वृत्तादिसेकाः । तत्र
केवलस्य अक्षणे एव वृत्तिः, सोपसर्गविशेषस्य तु दोषयोः इति विवेकः ॥

[शिष्ट्लुप् विशेषणे] विशेषणं गुणान्वयोपादानम् ॥

[इति श्रविकरणः पितृ-रुधादिगणः सम्पूर्णः]

[॥ अथ तनादयः ॥]

१. तनूयी विस्तारे । २. षणूयी दाने । ३. क्षणूग् ४. क्षिणूयी हिंसायाम् । ५. ऋणूयी गर्तो ।
६. तृणूयी अदने । ७. घृणूयी दीप्ति ॥ (नाम्नाः ॥१॥) ॥

॥ उभयतो भाषा ॥

८. वनूयि थाचने । ९. मनूयि बोधने ॥ (नाम्नौ ॥२॥)

॥ आगमने भाषा ॥

इत्याचार्य-श्रीहेमचन्द्रानुस्मृतास्तनादयो यितो

धातवः ॥ छ ॥

अथ तनादय उचिकरणा वर्णरमेण प्रदर्श्यन्ते—

ततोमपपदिश्यादौ नाम्ना सप्त सेटस्य । (तनूयी विस्तारे) यित्
तनादित्पञ्चाधनार्थम् । [इतिशब्द "इति" । १ ३ ९५] इति षण्वत्कर्मणो
रमेणपदे 'दृशनादेः' (३ ४ ८३) शिष्यकरो च 'तनुने' ॥

[इति उचिकरणो यित्-तनादिगणः सम्पूर्णः]

[॥ अथ क्रयादयः ॥]

१. डुर्कींश्च द्रव्यविनिमये । २. षिंश्च बन्धने ।
[इदन्ताः] ॥ ३. प्रींश्च तृप्तिकान्त्योः । ४. श्रींश्च पाके ।
५. मींश्च हिंसायाम् ॥ [इदन्ताः ॥१॥] ॥

६. युंश्च बन्धने । ७. स्कुंश्च आप्रवणे ॥
[उदन्तौ ॥२॥] ॥ ८. कूश्च शब्दे । ९. द्रुंश्च हिंसायाम् ॥
[उदन्तौ ॥२॥] ॥ १०. ग्रहीश्च उपादाने ॥ [हान्ताः] ॥१॥ ॥

[प्यादयः २२.]

११. पूश्च पवने ॥

[प्याद्यन्तर्गणो ल्वादिः]

१२. लृश्च छेदने । १३. धूश्च कम्पने ॥

अथ क्रयादयः श्राविकरणाः [वर्ण] क्रमेण प्रस्तूयन्ते—

[तत्रादी डुर्कींश्च द्रव्यविनिमये] विनिमयः परिवर्तनम् ॥ [प्रींश्च
तृप्तिकान्त्योः] कान्तिरभिरुचिः ॥ [स्कुंश्च आप्रवणे] आप्रवणमुदरणम् ॥
[द्रुंश्च हिंसायाम्] गताविरुद्धम् ॥ [ग्रहीश्च उपादाने] उपादानं रबीकारः ॥

अथ प्याद्यन्तर्गणः प्यादिः “प्यादेइस्” [ध. २. १०५] इति इस्-
स्योक्तार्थः प्रदर्श्यते । [नग्रीदन्ताद्यः संटश्च । “पूश्च पवने” । पवनं शुद्धिः]

अथ प्याद्यन्तर्गणो ल्वादिः—“लृग्गादे०” [ध. २. १८] इति
लृगार्थः प्रदर्श्यते । [लृश्च छेदने] “लृग्गादे०” [ध. २. १०५] इति इस्-

(ऊदन्ताः ॥३॥) ॥ १४. स्तृग्श् आच्छादने । १५. कृग्श्
हिंसायाम् । १६. वृग्श् वरणे ॥ (ऊदन्ताः ॥३॥) ॥
॥ उभयतो मापा ॥

१७. ज्यांश् हानौ ॥ [आदन्तः] (१) ॥ १८. रींश् गति-
रेपणयोः । १९. लींश् श्लेषणे । २०. व्लींश् वरणे ।
२१. त्वींश् गतौ ॥ (ह्रस्वः ॥४॥) ॥

२२. कृ २३. मृ २४. शृग्श् हिंसायाम् । २५. पृग्श्
पालन-पूरणयोः । २६. बृग्श् भरणे । २७. भृग्श् भर्जने
च । २८. दृग्श् विदारणे । २९. जृग्श् वयोहानौ । ३०.
नृग्श् नये । ३१. गृग्श् शब्दे । ३२. ऋग्श् गतौ ॥
(ऊदन्ताः ॥११॥) ॥ वृत् प्रादि-२९, स्वादि-२१ ॥

३३. लांश् अववाधने ॥ [आदन्तः] ॥ ३४. क्षिप्श्
हिंसायाम् ॥ [ह्रस्वः] ॥ ३५. व्रींश् वरणे । ३६. श्रींश्

छुनीते छुनाति । "कृत्वादे०" [४. २. ६८] मिति [कृत्वात्तो] भावे, कृत्वा
कृत्वात्तु कृत्वा ॥

[रींश् गतिरेपणयोः] रेपण हिंसा ॥ [व्लींश् वरणे] गतादित्यन्ते
[त्वींश् गतौ] 'त्वींश् श्लेषणे' इत्यप्येके पठन्ति ॥
[बृग्श् भरणे] वरणे इत्यप्ये । ओष्ठवादिः ॥ [भृग्श् भर्जने च] भर्जनं पाठ.
। चकाराद्वरणे । भासन्ते इत्यप्यप्ये ॥ [दृग्श् विदारणे] भवे इत्यप्ये ॥

[॥ अथ क्र्यादयः ॥]

१. डुकींश् ब्रव्यविनिमये । २. पिंश् बन्धने ।
[इदन्तः] ॥ ३. प्रींश् तृप्तिकान्त्योः । ४. श्रींश् पाके ।
५. मींश् हिंसायाम् ॥ (इदन्ताः ॥१॥) ॥

६. युंश् बन्धने । ७. स्कुंश् आप्रवणे ॥
(वदन्तो ॥२॥) ॥ ८. कूश् शब्दे । ९. द्रुंश् हिंसायाम् ॥
[उदन्तो ॥३॥] ॥ १०. ग्रहीश् उपादाने ॥ [इदन्तः] ॥४॥

[प्रादयः २२.]

११. पूश् पवने ॥

[प्राद्यन्तर्गणो ल्वादिः]

१२. लृग्श् छेदने । १३. धृग्श् कम्पने ॥

अथ क्र्यादयः श्राविकरणाः [वर्ण] क्रमेण प्रस्तूपन्ते—

[तत्रादी डुकींश् ब्रव्यविनिमये] विनिमयः परिषर्जनम् ॥ [प्रींश्
तृप्तिकान्त्योः] कान्तिरमिच्छाः ॥ [स्कुंश् आप्रवणे] आप्रवणमुदरणम् ॥
[द्रुंश् हिंसायाम्] गताविरम्ये ॥ [ग्रहीश् उपादाने] उपादानं स्वीकारः ॥

अथ प्राद्यन्तर्गणः प्यादिः "प्यादेर्दन्त" [ध. २. १०५] इति इत्थं
प्रयोजनापेक्षः प्रदर्शयते । [तत्रोदन्ताश्चयः सेदन्तः । 'पूश् पवने' । पवनं ध्रुविः]

अथ प्राद्यन्तोर्गणो ल्वादिः— "कृत्वादे०" [ध. २. १८] इति
निरापापः प्रदर्शयते । [लृग्श् छेदने] "प्यादे०" [ध. २. १०५] इति इत्थं,

(अदन्ताः ॥३४॥) ॥ १४. स्तृग्श् आच्छादने । १५. कृग्श् हिंसायाम् । १६. वृग्श् वरणे ॥ (अदन्ताः ॥३५॥) ॥

॥ उभयतो भाषाः ॥

१७. ज्यांश् हानौ ॥ [आदन्तः] (१) ॥ १८. रींश् गति-
रेपणयोः । १९. लींश् श्लेषणे । २०. व्लींश् वरणे ।
२१. त्वींश् गतौ ॥ (इदन्ताः ॥३६॥) ॥

२२. कृ २३. मृ २४. शृश् हिंसायाम् । २५. पृश्
पालन-पूरणयोः । २६. बृश् भरणे । २७. भृश् भर्जने
च । २८. दृश् विदारणे । २९. जृश् वयोहानौ । ३०.
नृश् नये । ३१. गृश् शब्दे । ३२. ऋग्श् गतौ ॥
(अदन्ताः ॥३७॥) ॥ घृत् प्यादिः-२२, त्वादिः-२१ ॥

३३. झांश् अववाधने ॥ [आदन्तः] १ ॥ ३४. क्षिप्श्
हिंसायाम् ॥ [इदन्तः] १ ॥ ३५. ब्रींश् वरणे । ३६. म्रींश्

लुनीते लुनाति । “अस्वादे०” [४. २. ६८] रिति [कृत्कीनां तो] नये, लूनः
लूनवान् लूतिः ॥

[रींश् गतिरेपणयोः] रेपणं हिंसा ॥ [व्लींश् वरणे] गतादित्यन्वे
[स्वींश् गतौ] ‘लींश् श्लेषणे’ इत्यप्येके पठन्ति ॥
[बृश् भरणे] वरणे इत्यन्वे । ओष्ठयादिः ॥ [भृश् भर्जने च] भर्जनं पाठः
। चकाराभरणे । भर्जनं इत्यप्यन्वे ॥ [दृश् विदारणे] मये इत्यन्वे ॥

भरणे ॥ [इदन्तो] २ ॥ ३७. हेठश् भूतप्रादुर्भावे ॥ [घन्तः]

१ ॥ ३८. मृडश् सुखने ॥ [घन्तः] १ ॥

३९. ग्रन्थश् मोचनप्रतिहर्षणयोः । ४०. मन्थश् विलोडने । ४१. ग्रन्थश् संदर्भे । ४२. कुन्थश् संक्लेशे ॥ [घान्ताः] ४ ॥

४३. मृदश् क्षोदे ॥ [घन्तः] १ ॥ ४४. गुधश् रोपे । ४५. बन्धश् बन्धने ॥ [घान्तौ] २ ॥ ४६. क्षुभश् संचलने । ४७. णभ ४८. लुभश् हिंसायाम् ॥ [भान्ताः] ३ ॥

४९. खवश् हेठश्चत् ॥ [घान्तः] १ ॥ ५०. क्षिशौश् विबाधने । ५१. अशश् भोजने ॥ [घान्तौ] २ ॥

५२. इषश् आभीक्ष्ण्ये । ५३. विषश् विप्रयोगे ।

५४. प्रुष ५५. प्लुषश् स्नेह-संचन-पूरणेषु । ५६. मुषश् स्तेये ।

५७. पुषश् पुष्टौ । ५८. कुषश् निष्कर्षे ॥

[घान्ताः] ३ ॥ ५९. घ्रसूश् उच्छे ॥ [सान्तः] १ ॥ परस्मै भाषाः ॥

वृद्धश् सम्भक्तौ ॥ १ ॥ आत्मने भाषा ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुस्मृताः त्रयादयः शितो धातवः ॥

[हिठश् भूतप्रादुर्भावे] भूतप्रादुर्भावे [इति घान्तोत्पत्तिः] ॥

[इति आधिक्येण शित्-क्यादिगणः सम्पूर्ण]

[अथ चुरादयः] ॥

१. चूरण् स्तेये ॥ २. पृण् पुरणे । ३. घृण् स्रवणे

अथ जितश्रुतादयो वर्णक्रमेण प्रस्तुयन्ते—

तत्रादौ 'चुरण स्तेये' । जित् चुरादिवञ्जापनार्थम् । स्वार्थिकत्वेना-
न्तरङ्गत्वाद् विशेषविधानाच्च कर्त्रादिकारकापेक्षत्वेन बहिरङ्गस्य सामान्यविधि-
स्येव तिगादिभ्यः प्रागेव "चुरादिभ्यः" [३ ४ १७] इति ह्यर्थे जित्,
जिज्जन्तस्याऽपि क्रियाधरेणाद्वातुत्वे 'होपाद्' [३ ३ १००] इति परस्मैपद-
चोरयति । जित्चो मित्वाभावात् फलवत् कर्तव्यारम्भनेपदं नास्ति । चन्द्रस्तु
जित्प्युभयपदित्वमाशङ्कसीत् जिप् विकल्पश्च । ['धातोरेकस्वरवादः'] (३
४ ४६) इति परोक्षायामि चोरावकार "यिधिः" (३ ४ ५८) इति
दे, भचूचुरात् ।] चोरयन्त प्रायुट्तेति जिज्जन्तात् "प्रयोक्तव्यापारेः" [३ ४.
२०] इति जिगि 'जोरिति' [४ ३ ८३] इति जित्चो लुक्पि जिजात्या-
भ्यणाद् समानलोपित्वाभावाद् "ठपान्त्यसः" [४ २. ३५] इति इत्से,
"लघोर्दीर्घः" [४ ३ ६४] इति पूर्वस्य दीर्घश्च भचूचुरात् ॥ इह पञ्च-
चितुण्-प्रभृतीनां सनकारनिर्देशमकृत्वा उदित्करणं चुरादिजित्चोऽनित्यत्वञ्चा-
पकम्, न च चिन्त्यते इत्यादौ नलोपाभावात् । ततो जिप्लुक् स्थानित्वेनो-
पान्त्याभावाच्च लुकोऽप्रसङ्गात् । तेन चोरति चिन्ततीत्यादि सिद्धम्, इह च
ज्ञापकं पुषेर्विशब्दने [इति विशब्दने—] प्रतिषेधः । अयं [हि] विशब्दने पुषे-
रिति प्रतिषेधाभावाच्च स च जित्चो नित्यत्वेऽनेकस्वरत्वादेव सिद्धः, तेन
'महीपालवच्च श्रुत्या, जुषुषु पुष्यमाणया' इत्यपि सिद्धम् ॥ १ ॥
ऊदन्तौ द्वौ । [पृण्] [स्वाय जित्चि, पारयति] ऊदन्तोऽयमित्येके ।
'पृक् पाठनपूरणयो' विवर्ति । 'पृहत् व्यायामे' व्याप्रियतः । [घृण् स्रवणे]
४, स आवरणे' इति पूर्वे येषु ॥ २ ॥

॥ [अदन्तौ] २॥ ॥

४. श्वल्क ५. बल्कण् भाषणे । ६. नक्क ७. धक्कण्
नाशने । ८. चक्क ९. चुक्कण् व्यथने । १०. टकुण् बन्धने ।
११. अर्कण् स्तवने ॥ (कान्ताः ॥ ८॥) ॥

१२. पिच्चण् कुट्टने । १३. पचुण् विस्तारे ॥
(चान्तौ ॥ २७ ॥) ॥

१४. म्लेछण् म्लेच्छने ॥ [छान्तः ॥ १७ ॥] ॥

१५. ऊर्जण् बल-प्राणनयोः । १६. तुजु १७.
पिजुण् हिंसा-बल-दान-निकेतनेषु । १८. क्षजुण् कृच्छ्र-
जीवने । १९. पूजण् पूजायाम् । २०. गज २१. मार्जण्
शब्दे । २२. तिजण् निशाने । २३. वज २४. व्रजण्

कान्ता भट्टे । [चुक्कण् । चिकेति कौशिकः । चिकमम्, चिकणम्] ॥ ८ ॥

चान्तौ डौ । [पचुण् विस्तारे । उदिच्वाप्ते] प्रपञ्चयति । [भट्टि
प्रपञ्च] 'पचुण् व्यक्तीकरणे' पञ्चते ॥ २ ॥

[म्लेछण् म्लेच्छने] म्लेच्छनमव्यक्ता वाक् । [म्लेच्छयति] 'म्लेछ
मव्यक्ताया वाचि' [म्लेच्छति] ॥ १ ॥

अथ ज्ञान्ता एकादश । [तुजु पिजुण् हिंसाबलदाननिकेतनेषु ।
निकेतनं गृहम्] लुजुमप्येके पेदुः, [लुजयति] । 'लोक्क तर्के'ति [दण्डकेऽनयोः]
पुन. पाठोऽर्थमेदार्थं आश्रमनेपदार्थः मकर्मकार्थश्च [तुजयते पिजयते] 'तुजु बलने
च' तुजति । 'पिजुकि सम्पर्वने' सिद्धे ॥ [तिजण् निशाने] 'तिजि क्षमा-

मार्गणसंस्कारगत्योः । २५. रुजण् हिंसायाम् ॥
(जान्ताः ॥११॥) ॥

२६. नटण् अवस्यन्दने । २७. तुट २८. चुट
२९. चुटु ३०. छुटण् छेदने । ३१. कुट्टण् कुत्सने च ।
३२. पुट ३३. चुट ३४. पुट्टण् अल्पीभावे । ३५. पुट
३६. मुटण् संचूर्णने । ३७. अट ३८. स्मिटण् अना-
दरे । ३९. छुटण् स्तेये च । ४०. झिटण् स्नेहने ।
४१. घट्टण् चलने । ४२. खट्टण् संवरणे । ४३. षट्
४४. स्फिटण् हिंसायाम् । ४५. स्फुटण् परिहासे ।
४६. कीटण् वर्णने । ४७. वटुण् विभाजने । ४८.
हटण् रोषे ॥ (जान्ताः ॥२३॥) ॥

निशानयोः । [“गुप्तिजो” (३, ४, ५) इति सति तितिक्षते । निशाने ।
॥ तेजने] ॥ [यज व्रजण् मार्गणसंस्कारगत्यो] मार्गणो घाणस्तस्य संस्कारे
गतौ च । मार्गसंस्कारेऽपीत्यन्ये ॥ ११ ॥

अथ जान्तास्त्रयोविंशतिः । [नटण् अवस्यन्दने] अवस्यन्दनं श्रेशः
'णट नृनौ' [नटति] नतौ घटादिवाद्भस्वे नटयति [शापाम्] । नतेरन्यत्र
[घटादिवाभावे] नाटयति [नटम्] । [नटेति नन्दी । नटः नाडी प्रणाल
प्रणाली] ॥ [पुट्टण् अल्पीभावे] अपोपदेशोऽयमनादरायंशेत्यन्ये ॥ [मुट्टण्
संचूर्णने] 'मुट् आक्षेपप्रमर्दनयो' [मुटति] ॥ [स्फुटण् परिहासे] अथ
स्फुटण् हत्येने [स्फोटयति] ॥ [वटुण् विभाजने] जान्ताऽयमित्येके, वण्डयति ।
'वटु विभाजने' वण्टति । १३ ॥

४९. शठ ५०. श्वठ ५१. श्वठुण् संस्कारगत्योः ।
 ५२. शुठण् आलस्ये । ५३. शुठुण् शोषणे । ५४.
 गुठुण् वेष्टने ॥ (शान्ताः ॥ ६॥) ॥

५५. लडण् उपसेवायाम् । ५६. स्फुडुण् परिहासे ।
 ५७. ओलडुण् उत्क्षेपे । ५८. पीडण् गहने । ५९.
 तडण् आघाते । ६०. खड ६१. खडुण् भेदे । ६२.
 कडुण् खण्डने च । ६३. कुडुण् रक्षणे । ६४. गुडुण्
 वेष्टने च । ६५. चुडुण् छेदने । ६६. मडुण् भूषा-
 याम् । ६७. भडुण् कल्याणे । ६८. पिडुण् संघाते ।
 ६९. ईडण् स्तुति । ७०. चडुण् कोपे । ७१. जुड
 (शान्ताः ॥ १०॥)

अथ शान्ताः पद । [शठ संस्कारगत्योः] 'शठ कृतये च' [तठति] ॥
 [शुठण् आलस्ये] 'शुठ गतिप्रतीघाते' [नोठति] ॥ [शुठुण् शोषणे] 'शुठ
 शोषणे' [शुण्ठति] ॥ ९ ॥

अथ शान्ताः सप्तदश । [लडण् उपसेवायाम्] [लाडयति । इत्य लृत्वे
 वपलालयति । 'लड विलासे' कटति ।] जिह्वोन्मन्यने [पटादित्वाणिनि इत्वे]
 लडयति ॥ [पीडण् गहने] गहन याचा । भवगाहने इत्येके ॥ [कडुण्
 खण्डने च] चकारान्नेदे । 'कुडुण् सण्डने' इत्येके [मुष्टयति मुष्टितः] ॥
 [गुडुण् वेष्टने च] चकाराग्रक्षणे ॥ [भडुण्] दान्तोऽयमित्यन्ये [भन्दयति] ॥
 [पिडुण्] 'पडुण्' अवमित्यन्ये । [पण्डयति] ॥ [१०] ॥

७२. चूर्ण ७३. वर्णण् प्रेरणे । ७४. चूण ७५. तूणण्
सङ्कोचने । ७६. श्रणण् दाने । ७७. पूणण् संघाते ॥

[णान्ताः] ॥ १ ॥

७८. चितुण् स्मृत्याम् । ७९. पुस्त ८० वुस्तण्
आदराऽनादरयोः । ८१. मुस्तण् संघाते । ८२. कृतण्
संशब्दने । ८३. स्वर्त (तान्ताः ॥ १ ॥) ८४. पथुण् गतो ।
८५. श्रथण् प्रतिहर्षे । ८६. पृथण् प्रक्षेपणे । ८७.
प्रथण् प्रख्याने ॥ (धान्ताः ॥ ४ ॥) ॥

[श्रणण् दाने] । आणयति । 'अण दाने' अणति ॥ णान्ताः १ ॥
तान्ताः षट् । [चितुण् स्मृत्याम्] उदिराधिग्नयति । 'जिवेत्ती०'

[५, ३, १११] स्यापवादे "भीषि-भूषी०" [५, ३, १०९] स्यटि चिन्ता ।
भीष्यादिभ्योऽनापवादेप्रत्ययेऽपि जेलुंकि भीषादीनां मित्रावद्भिधानं जेलुंको
ऽनित्यत्वज्ञापनार्थम् । तेन जेलुंगभावे "संयोगाद्" [२, १, ५२] इति द्वयि
चिन्तिया । तथा—

"न यमनेन न जातयेदसा न कुबेरेण न वज्रपाणिना ।
मभवो युधि सुप्रकम्पया अतनेनैव वसुधरापते ॥ १ ॥"

अत्र सुप्रपूर्वात् कम्पेः क्लृप्ति, जेलुंगभावे गुणेषादेशे च 'सुप्रकम्पया' इति
तिङ्गम् । शापकेन च कचिदेष जितुंगभावे गुणेषादेशे च 'सुप्रकम्पया' इति
व्यभिचार्यऽयादेश इत्यामन्तेति वचनम् ॥ [पुस्त आदरानादरयोः] ॥
वन्दने इति चन्द्रः ॥ [कृतण् संशब्दने] संशब्दनं ख्यातिः ॥ [म्वर्तं गतो
षोपदेशोऽयमिति नन्दो । कम्पजीवनेऽप्ययमित्यन्ये ॥ [६] ॥

धान्ताधत्वारः । [श्रथण् प्रतिहर्षे] प्रतिहर्षे इत्यन्ये । 'अथण् वग
च' इति मुञ्जारी पठित्पमाणोऽप्यनर्मेदादि पुनरधीतः । आगमनेपदे न रु
न्नावायं इह पाठ इत्येके [आपयते] ॥ [४] ॥

८८. छदण् संवरणे ८९. चुदण् संचोदने । ९०.

मिदुण् स्नेहने । ९१. गुर्दण् निकेतने । ९२. छर्दण्
वमने ॥ (धान्ताः ॥५॥) ॥

९३. वुधुण् हिंसायाम् । ९४. वर्धण् छेदन-पूर-

णयोः । ९५. गर्धण् अभिकाङ्क्षायाम् । ९६. वन्ध ९७.
वधण् संयमने ॥ (धान्ताः ॥५॥) ॥

९८. छपुण् गतौ । ९९. क्षपुण् क्षान्तौ । १००.

घृषण् समुच्छ्राये । १०१. डिषण् क्षेपे । १०२. हृषण्
व्यक्तायां वाचि । १०३. डपु १०४. डिपुण् संघाते ।

१०५. शूर्पण् माने ॥ (धान्ताः ॥६॥) ॥

अथ धान्ताः पञ्च [छदण् संवरणे । छादयति] ऊर्जते तु घटादिवा-
द्भस्वे छदयति । अद्वयोप्यवमित्येके [छदयति] । 'छदण् अपवारणे' 'युजादेः'
[३, ४, १८] रिति वा मिथि, छादयति छदति । रूपान्यस्वार्थं चेद् पाठा,
छादयते । भन्नात्मनेपदं सिद्धम् ॥ [चुदण् संचोदने] संचोदनं नोदतम् ॥
[मिदुण् स्नेहने] दान्तोयमित्येके [मिष्टयति] । नागमुदेदिति कौशिकः ॥
[गुर्दण् निकेतने] पूर्वनिकेतने इत्येके । पूर्वनिकेतनमाद्यो निवासः ॥ [छर्दण्
वमने] इह 'गर्दण् शब्दे' इत्येके वेदुः । गर्दयति गर्दमः । स्वादो गर्दति ।
अयं गर्जे इत्यपरे ॥ [५] ॥

[वुधुण् हिंसायाम्] दान्तोयमित्यन्ये [वुष्टयति] ॥ [धान्ताः-५] ॥
अथ धान्ता भट्टौ । [घृषण् समुच्छ्राये] अयोपदेशोऽयमित्यन्ये ॥ डपु
डिपुण् [संघाते] अभिसर्दने इत्येके ॥ [८] ॥

१०६. शुल्बण् सर्जने च । १०७. डबु १०८.
डिबुण् क्षेपे । १०९. सम्बण् सम्बन्धे । ११०. कुबुण्
आच्छादने । १११. लुबु ११२. तुबुण् अर्दने । ११३.
पुर्वण् निकेतने ॥ (वान्ताः ॥८॥) ॥

११४. यमण् परिवेषणे ॥ [मान्तः] १ ॥ ११५. व्ययण्
क्षये ॥ (याम्तः) ॥ ११६. यन्त्रुण् संकोचने । ११७. कुद्रुण्
अनृतभाषणे । ११८. श्वभ्रण् गतौ ॥ (राम्ताः ॥९॥) ॥

अथ वान्ता अष्टौ । [शुल्बण् सर्जने च] तालव्यादिः । चकारान्माने ॥
[डिबुण्] केचित्तु दभ-दभु-दिभूनपि मान्तानिहाधीयते ॥

॥ इति श्रीपूर्वमहर्षिसङ्कलिता टिप्पणिका समाप्ता ॥

अग्रगा नाऽवलोक्यते, एतत्स्थाने मुनिश्रीदक्षविजय-
संयोजिता टिप्पणिका प्रारभ्यते—

सम्बण्—पोषदेशोऽयमित्यन्ये । तालव्यादिरयमिति द्रमिलाः ॥ तुबुण्
अत्र तुपुणित्यन्ये । तुम्पयति ॥ पुर्वण्—अचि पूर्वः । पूर्व इत्यमरको-
भोष्ठयान्तेषु पठितस्तत्प्रकृतिस्वानुरोधादान्तेष्वयमस्माभिरिहाधीतः ॥

यमण् परिवेषणे—अपरिवेषणे इत्यन्ये । यामयत्यतिधीन् । परिवेष-
दन्यत्र “यमोऽपरिवेषणे णिचि च” (४, २, २९) इति इत्वे यमयति
कुद्रुण्—गादिरयमित्यन्ये ॥

११९. तिलण् स्नेहने । १२०. जलण् अपवारणे ।
 १२१. क्षलण् शौचे । १२२. पुलण् समुच्छ्राये । १२३.
 विलण् भेदे । १२४. तलण् प्रतिष्ठायाम् । १२५. तुलण्
 उन्माने । १२६. दुलण् उत्क्षेपे । १२७. वुलण् निम-
 ज्जने । १२८. मूलण् रोहणे । १२९. कल १३०. किल
 १३१. पिलण् क्षेपे । १३२. पलण् रक्षणे । १३३. इलण्
 प्रेरणे । १३४. चलण् भृतो ॥ (कान्ता ॥ १६॥) ॥

अथ कान्ता षोडश । तिलण् स्नेहने-तेलयति । 'तिलत् स्नेहने'
 तिलति ॥ जलण्-भयं छजण्-इति नन्दी । काजयति । भवि लाजा । 'जल
 घाते' जलति ॥ क्षलण् शौचे-शौच शोषकर्म ॥ पुलण् समुच्छ्राये-पोछ-
 यति । 'पुल महश्चे' पोछति । तुददावप्ययमित्येके । तन्मते पुछति ॥
 विलण् भेदे-भोष्टयादि । भत्र भिलेति कौशिक । 'विलत् भेदने' विलति ॥
 तुलण्-तोलयति । तुल्यतीति तुलशब्दात् "जिज बहुलम्" (३, ४, ४२)
 इति जिचि रूपम् ॥ मूलण् रोहणे-मूलयति । मुलेति नन्दी मोलयति ।
 'मूल प्रतिष्ठायाम्' मूलति ॥ कल-कालयति वा । भवि कालयति क्षिपति
 स्वेपु स्वेपु पर्यायान्तरेषु भावानिति फाल् । 'कलण् सख्यानागत्यो' भदन्त,
 मेकलयति । 'कलि शब्दसख्यानयोः' कलते ॥ किल-केलयति । 'किलत्
 भेत्यकीदनयो' किलति ॥ पलण्-पालयति । पालेति चन्द्र । पाली ॥ इलण्-
 एलयति " उपमर्गस्याऽग्निजेवेदोऽपि " (१, २, १९) इति भवणलोपे, प्रेरयति
 प्रेरयति । 'इलत् गतिरप्रक्षेपणे' इलति ॥ चलण् भृतो-चालयति । 'चल
 कम्पने' चलति । कम्पने घटादिवाद्भ्रम्ये चलयति । 'चलत् विप्रमते' चमनी
 चलन्ती स्त्री कुले वा, भत्र "भवणादसोऽग्नोः" (२, १, ११५) इति वापुर्श
 न्नादेशो बोध्य ॥ १६ ॥

१३५. सान्त्वण् सामप्रयोगे ॥ (चान्तः ॥१॥) ॥ १३६.

धूशण् कान्तीकरणे ॥ [चान्तः] १ ॥ १३७. श्लिषण्

श्लेषणे । १३८. लृषण् हिंसायाम् । १३९. रूपण् रोषे ।

१४०. प्युषण् उत्सर्गे ॥ (चान्ताः ॥४॥) ॥

१४१. पसुण् नाशने । १४२. जसुण् रक्षणे । १४३.

पुंसण् अभिमर्दने । १४४. बूस १४५. पिस १४६. जस

सान्त्वण् सामप्रयोगे—सान्त्वयति । अपोपदेशत्वात् “गिहोरेवा०”
(१, २, ३७) इति पाठ्याभावे सिसान्त्वयिषति । पोपदेशोऽमित्येके, तन्मते
सिषाम्बयिषति । साम सान्त्वप्रयोगे इति चन्द्र. । सामयति । ‘सामण
सान्त्वने’ अदन्व., भ्रममामत् ॥

धूशण्—वृशयति । दन्त्यान्त्योऽयमित्येके धूषयति । मूर्धन्यान्त्योऽय-
मित्यन्ये धूषयति ॥

अथ चान्ताश्चत्वारः । श्लिषण्—श्लेषयति । ‘श्लिष दाहे’ श्लेषति
‘श्लिषच् भालिङ्गने’ श्लिषयति ॥ रूपण्—रोषयति । ‘रुष हिंसायाम्’ रोषति ।
‘रुषच् रोषे’ रुषयति ॥ प्युषण्—प्युषयति । ‘प्युषच् विभासे’ प्युषयति ॥४॥

अथ चान्ताः षट् । जसुण्—अत्र दहुण् इत्यप्येके, दंढयति ॥ पुंसण्—
“नजः पुंसेः” (३२) इत्युणादिसूत्रेण अकप्रत्यये “नसादय.” (३, २, १२८)
इति नसादित्वाच्चभेदभावे जपुसकम् ॥ पिस—गतावयमित्येके । बलदानमित्ये-
कस्तेत्त्वपीत्यन्ये । ‘पिष गतौ’ पेसति । कदनुषन्धवाण्यो हे हस्ताभावे अपि-
पेसत् । एके स्वाहुः नायमृदित्, तथा च गिहो निष्पवाधौरादिकेनैव पेसतीति
प्रयोगसिद्धौ म्वाडौ पाठोऽस्यात्मनेपदार्थः, पेसते ॥ जस—“जासनाट०”

(शान्ताः ॥६॥) १४७. वर्हण् हिंसायाम् । १४८. णिण्ह स्नेहने ॥ (हान्तौ ॥२॥) ॥

१४९. अक्षण् म्लेच्छने । १५०. भक्षण् अदने ।

१५१. पक्षण् परिग्रहे ॥ (शान्ताः ॥३॥) ॥

१५२. लक्ष्मीण् दर्शनाङ्गनयोः ॥ (शान्तः ॥१॥) ॥

॥ इतोऽर्थविशेषे आलक्षिणः ॥

(१, २, १४) इति कर्मणो वा कर्मत्वे “क्षेपे” (२, २, ८१) इति षष्ठ्याम्, चौरस्योज्ञासयति ॥ ६ ॥

अथ हान्तौ । घृह्णन्-घृहयति । ‘वर्हि प्राधान्ये’ घृहते ॥ णिहण्-
“पाः सोऽष्टये०” (२, ३, ९८) इति से स्नेहयति । पौषदेनायात् “गित्तो-
रेवा०” (२, ३, ३७) इति पात्वे, सिष्णेहयिषति । ‘णिहोच् प्रीतौ’ स्निहति ॥

अथ शान्ताख्यः । अक्षण्-अक्षयति । अक्ष्मी ‘अभरोषे’ हायेहे, अक्षति ॥
भक्षण्-गिति “भक्षेहिंसायाम्” (१, २, ६) इत्यगिङनुंः कर्मण्ये भक्षयति
गौर्यवान् भक्षयति गां यवान् मैत्रः । अत्र यथानां प्रमथपरोहधर्मत्वेन चेतन-
त्वादक्षणे प्राग्वियोगकक्षणा हिमाऽश्च्येव । हिमाया अय्यत्र “गित्तोधाहार्ये०”
(२, २, ५) इति भासकर्मत्वमपि न भवतीति “हेतुङ्कु०” (१, १, ४३)
इति कर्मेति तृतीयायाम्, भक्षयति विपरीं तिष्ठुना मैत्रः ॥ ३ ॥

अधोमयपदी शान्तः । लक्ष्मीण् दर्शनाङ्गनयोः—अङ्गनं गित्तम् । भक्ष-
यति, लक्षयति । ‘लक्षिण् आलोचने’ अर्थविशेषे चुगतिः, लक्षयति ॥ १ ॥

इतः परमर्थविशेषे चुरादयो लक्षिणपर्यन्ताः प्रसूयन्ते—

१५३. ज्ञाण् मारणादिनियोजनेषु ॥ [आदन्तः] १ ॥

१५४. व्युण् सहने ॥ [उदन्तः] १ ॥ १५५. भूण् अवक-
ल्कने ॥ [ऊदन्तः ॥ ११॥] ॥

१५६. वुक्कण् भषणे १५७. रक् १५८. लक्

(कान्ताः ॥ ३॥) १५९. रग् १६०. लगण् आस्वादने । १६१.
लिगुण् चित्रोकरणे ॥ (गान्ताः ॥ ३॥) ॥

ज्ञाण् मारणादिनियोजनेषु—मारणादयो “मारणतोरणनिशाने ज्ञभ”
(१, २, १०) इति सूत्रोक्तास्तेषु नियोजने चार्थे जावतिश्रुतिः । मारणे-
“मारण०” इति ह्रस्वे संज्ञपयति पञ्चम् । तोषणे-विज्ञपयति गुरुम् । निशाने-
प्रज्ञपयति शस्त्रम् । नियोजने-आज्ञापयति श्रुत्यम्, अत्र मारणाद्यर्थाभावाद्
इत्याभावः । उक्तेभ्योऽर्थेभ्योऽन्वयं न चुरादिरिति कुर्यादित्वात् इनाः, आजानाति ॥

व्युण् सहने—हसने इत्येके । व्यावयति शरान्, सहते इत्यर्थः ।
अन्यत्र ‘व्युण् गतौ’ अव्यवते ॥ भूण् अवकल्कने—अवकल्कन मिथीकरणम् ।
भावयति दध्नीदनम् । विकल्कने इति तन्दी । भाषेद् व्याख्यानं तपः । अव-
कल्पने इत्यन्ये । भावयति साधुः समयम् । ‘भू सत्तायाम्’ भवति । प्राप्नो-
तु “भूहः प्राप्नोति” (१, २, १९) इति वा निदि भाषयते, भवते ॥

अथ कान्तास्त्रयः । वुक्कण् भषणे—भाषणे इत्येके । आभाषणे इत्यन्ये ।
शुक्लयति वा चौरान् । भषणादन्यत्र ‘वुक्क भाषणे’ वुक्कि ॥ रक् लक् आस्वा-
दने—आमादने इत्यन्ये । आराकयति आलाकयति घर्मेम् ॥ ३ ॥

अथ गान्तास्त्रयः । रग् लगण् आस्वादने—अन्यत्र ‘रगे प्रज्ञायाम्’
रगति । ‘रगे मङ्गे’ लगति । निगि “घटादेहस्त्रो०” (४, २, २४) इति
ह्रस्वे, रगयति लघयति ॥ लिगुण् चित्रोकरणे—लिङ्गयति शब्दम् । खोपु-
नपुंसकलिङ्गैश्चित्रो करोतीत्यर्थः । अन्यत्र ‘लिगु मतां’ लिङ्गति, आलिङ्गति ॥ ३ ॥

१६२. चर्चण् अध्ययने । १६३. अञ्चण् विशेषणे ।

१६४. मुचण् प्रमोचने ॥ (चान्ताः ॥३०॥) ॥

१६५. अर्जण् प्रतियत्ने । १६६. भजण् विश्राणने ॥

(जान्तौ ॥३१॥) ॥ १६७. चट १६८. स्फुटण् भेदे । १६९.

घटण् संघाते ॥ (टान्ताः ॥३०॥) हन्त्यर्थाश्च ॥

अथ चान्ताक्षयः । चर्चण्—चर्चयति शास्त्रम् । “भीयिभूयि०” (५, ३, १०९) इत्यङि, चर्चो । अभ्यस्र ‘चर्चत् परिभाषणे’ इति केचित्, चर्चति ॥ अञ्चण् विशेषणे—विशेषणमतिशयः । अञ्चयत्यर्थम्, व्यक्तीकरोतीत्यर्थः । अभ्यस्र ‘अञ्चू गतौ च’ अञ्चति ॥ मुचण्—मोचयति वारान् । प्रयोजने इत्यन्वे । मोचयति कुण्डले प्रयोजयतीत्यर्थः । अभ्यस्र ‘मुचि कृदकृते’ इत्येके, मोचते । ‘मुचलूवी मोक्षणे’ मुञ्चते मुञ्चति ॥ ३ ॥

अथ जान्तौ । अर्जण् प्रतियत्ने—प्रतियत्नः संस्कारः । अर्जयति हिरण्यम्, निवेशयतीत्यर्थः । अभ्यस्र तु ‘अर्जे सर्जे अर्जने’ अर्जति ॥ भजण् विश्राणने—विश्राणनं विषयनम् । भाजयति । अभ्यस्र ‘भजी सेवयाम्’ भजते भजति ॥

अथ टान्ताक्षयः । स्फुटण् भेदे—स्फोटयति । अर्धांस्तरे तु ‘स्फुट् विसरणे’ स्फोटति । ‘स्फुटि त्रिकसने’ स्फोटते । ‘स्फुट् विक्रमने’ स्फुटति ॥ घटण् सङ्घाते—घाटयति । अर्धांस्तरे तु ‘घटिष् चेषायाम्’ घटते । घटादिवा-
प्राप्तत्वे घटयति ॥ हन्त्यर्थाश्च—येऽन्यत्र हन्त्यर्था हिंसायाः पठ्यन्ते तेऽन्यत्र चुरादौ वेदितव्याः । ‘हन्क् हिंसाण्योः’ धातवनि । ‘हिंसु वृहप् हिंसायाम्’ हिंसयति, तर्हयति । तत्तद्वर्णपाठसामर्थ्यान् हन्ति दिनस्ति तृणेदीत्यादयोऽपि । अनेनैव च सिद्धेऽभ्येषां हिंसार्थानां चुरादौ पाठ भाष्यनेपरादिगत रूपभेदायः । अन्ये तु घटास्फुटौ घट च हन्त्यर्था इत्याद्यं पाठं गम्यन्ते । अस्याप्यंघट इत्यप्यं धातुराह्वयं स्फुट इति घट इत्यर्थं च तयोऽप्येते हन्त्यर्थाः हिंसायाः मग्न-

१७०. कण् निमीलने ॥ (गान्त ॥१॥) ॥ १७१.

यतण् निकारोपस्कारयोः ॥ (तान्त ॥१॥) ॥ निरश्च प्रतिदाने ॥ १७२.

१७२. शब्दण् उपसर्गाद्भाषाविष्कारयोः । १७३.

चुरादौ भवन्ति । चाटयति आस्फोटयति घाटयति हन्तीत्यर्थः । अर्धान्तरे तु न चुरादिस्त्वम्, घटति आस्फुटति घटते । अग्रे त्वन्वया व्याचक्षते । घटास्फुटौ । आस्फुटत्यर्थे चुरादि, चाटयति । घट च । अयं चास्फुटत्यर्थे चुरादि, घाटयति । घट च । अयं चास्फुटत्यर्थे चुरादि, घाटयति । अन्यत्र घटति घटते ॥

कण्—अर्धा-न्तरे तु 'कण' शब्दे कजति । गतौ घटादित्वाणिगि हस्वे कणयति ॥

यतण् निकारोपस्कारयोः—निकार खेदमम् । उपस्कारे पातयति वरिदौ नागरस्य धनम् । प्रतियातयति प्रतिविम्बयतीत्यर्थः । अर्धान्तरे तु 'यतैर्' प्रयत्ने' यतते । निरश्च प्रतिदाने—निर परो यति प्रतिदानेऽर्थे चुरादि, निर्यातयति कृणुम्, शोभयतीत्यर्थः ॥

अथ दान्ता घट । शब्दण् उपसर्गाद्भाषाऽऽविष्कारयोः—भाषो भाषणम् । भाषे भाषिष्कारे चार्थे शब्द इत्ययं भातुरुपसर्गात्परश्चुरादि । विज्ञा दयति, प्रशब्दयति । विज्ञाशब्दयति प्रतिधुत्कामाविष्करोतीत्यर्थः । योगविमा गोऽत्रेति नन्दी । तन्मते उपसर्गादित्येक शब्द इत्ययं भातुरुपसर्गात्परश्चुरादि प्रशब्दयति विज्ञाशब्दयति । भाषाविष्कारयोरित्यपर । अनुपसर्गायाऽयमात्मनः । पूर्वस्तु भाषणाविष्कारार्थे शब्दयति, विज्ञाशब्दयति । अन्यस्तु शब्दक्रियायामि- त्यपीते, शब्दयति । अपणस्तपि शब्दविज्ञाशब्दक्रियास्वरूपाद्वैवा-तभां । तत उपसर्गादाविष्कार इति पठित्वा प्रशब्दयति विज्ञाशब्दयतीत्याविष्कारमात्रे उदाहरितः ॥

पूदण् आस्रवणे । १७४. आङः क्रन्दण् सातत्ये ।
 १७५. प्वदण् आस्वादने । १७६. आस्वदः सकर्मकात् ।
 १७७. मुदण् संसर्गे ॥ (दान्ताः ॥६॥) ॥

१७८. शृधण् प्रसहने ॥ (धान्तः ॥१४॥) ॥ १७९.

कृपण् अवकल्कने ॥ (पान्तः ॥१५॥) ॥ १८०. जमुण् नाराने ॥
 (मान्तः ॥१॥) ॥ १८१. अमण् रोगे ॥ (मान्तः ॥१॥) ॥ १८२.

पूदण् आस्रवणे—भरणे इत्येके । अर्थान्तरे तु 'पूदि भरणे' सूरते ॥
 आङः क्रन्दण्—अर्थान्तरे तु 'क्रु रोदनाङ्गनयोः' भाक्रन्दति ॥ प्वदण्
 आस्वादने—संवरणे इत्यन्ये । अर्थान्तरे तु 'प्वदि आस्वादने' मैप्राय स्वदते
 वधि ॥ आस्वदः सकर्मकात्—भाहृपूर्वांश्च स्वदतेः सकर्मकापिणञ् भवति ।
 भास्वादयति यवागूम् । अन्ये तु 'प्रसण् गहणे, पुषण् धारणे, दलण् विदारणे,
 लोफ् तर्केति भासाधेदण्डकः; पूरण् आप्यायने, स्वदण् संवरणे इति क्रमेण
 पठित्वा व्याख्यानं प्रतिमारभ्य आस्वदः स्वदमभिधाय यो घातुः पठितस्त-
 स्मात् सकर्मकक्रियावचनादेव भिज् भवति । ततोऽकर्मकेभ्यो णिचो व्यापृतिः ॥
 मुदण् संसर्गे—अर्थान्तरे 'मुदि हर्षे' मोदते ॥ ६ ॥

शृधण् प्रसहने—प्रसहनमभिभवः । अप्रसहने इत्येके । अप्रसहनम-
 मर्षः । अर्थान्तरे तु 'शृधृश्च शब्दकुत्सायाम्' शर्धते । 'शृधृश्च उन्ने' शर्धते शर्धति ॥

कृपण् अवकल्कने—अवकल्कनं मिथीकरणं सामर्थ्यं च । कल्पयति ।
 अवकल्पने इत्यन्ये । चन्द्रस्तु भूकूपौ द्वावप्यवकल्कने चिन्तने इति व्याख्ययः
 सम्भावयति, अवकल्पयति । अर्थान्तरे तु 'कृपौश्च सामर्थ्ये' कल्पते ॥

जमुण्—वये जम्भयते । जम्भयति चन्द्रः । 'जभः स्वरे' (४, ४, १००)
 इति स्वरात्परे ने जम्भयति । अर्थान्तरे तु 'जमुश्च गात्रविनामे' जम्भते ॥

अमण् रोगे—'अमोऽकमि-अमि-चमः' (४, २, २६) इत्यग्रामो

चरण् असंशये । १८३. पूरण् आप्यायने ॥ (शान्तो ॥ ११) ॥

१८४. दलण् विदारणे ॥ (शान्तः ॥ ११) ॥ १८५.

दिवण् अर्दने (शान्तः ॥ ११) १८६. पश (शान्तः ॥ ११) १८७.

पपण् बन्धने । १८८. पुपण् धारणे । १८९. घुपण्

विशब्दने, आडः क्रन्दे ।

घञेनाम् 'यसो परिवेषणे' इत्यत्र णिचो नियमार्थाद्वा इस्वाभावे "उजार्थस्य" (१. २. १३) इति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषपदेषाम्, आभयति चौरस्य उग्रः । अर्थान्तरे तु 'अभ गतौ' अभति ॥

चरण् असंशये—अभ्ये तु चरण् संशये इति पठन्ति । विचारणा हि संशये तति भवतीति चाहुः । अर्थान्तरे तु 'चर मधने च' चरति ॥ ;

पूरण् आप्यायने—अर्थान्तरे तु 'पौषि आप्यायने' पूर्वते ॥ दलण् विदारणे—अर्थान्तरे तु 'दल निफला विदारणे' दलति । णिनि घटादित्वाद् इस्वे दल्यतीत्येके ॥

दिवण्—अतिपूर्वादेव णिनिमित्येके । अर्थान्तरे तु 'दिवूच् कीडादौ' दीव्यति ॥

अथ पान्ताश्चत्वारः । पपण्—दन्त्यान्त्योपमित्येके । अर्थान्तरे तु 'पपी बाधनेस्पशंनयोः', इति मूर्धन्यान्त्यस्त्रादप्यान्तो दन्त्यान्त्यश्च आचार्यमेदेन पशते

पशति, पपते पपति, पसते पसति ॥ पुपण् धारणे—अर्थान्तरे तु 'पुप पुष्टौ' पोषति । 'पुपंश्च पुष्टौ' पुप्त्वति । 'पुपश्च पुष्टौ' पुष्णाति ॥ घुपण् विशब्दने—

विशब्दनं विशिष्टशब्दकरणं नानाशब्दनं वा । विशब्दने इत्येके । अपघोषवति पापम् अपहनुते इत्यर्थः । ऋदिकरणं चुरादिणिचोऽमित्यस्ये छिन्नम् । तेन

"ऋदिछि०" (३. ४. १५) इति वाङ्मि अघुपन्, पशे मघोषीद । गक् मृदिदिति कौशिकः । अर्थान्तरे तु 'घुप् क्रन्दे' घोषति । आडः क्रन्दे—क्रन्दः

सातस्ये इत्यभ्ये । आहुः परो घुपिः क्रन्देर्ग्ये चुरादिर्भवति । आघोषवति ।

१९०. भूष (यान्ताः ॥४॥) १९१. तसुण् अलङ्कारे । १९२. जसण् ताडने । १९३. व्रसण् वारणे । १९४. वसण् स्नेह-च्छेदाज्वहरणेषु । १९५. ध्रसण् उत्क्षेपे । १९६. प्रसण् [ग्रहणे] । १९७. लसण् शिल्पयोगे ॥ (सान्ताः ॥१॥) ॥ १९८. अर्हण् पूजायाम् ॥ (हान्त. ॥१॥) ॥ १९९. मोक्षण् असने ॥ (क्षान्तः ॥१॥) ॥

अन्ये एवाहः क्रन्दः सातरये इति पठन्ति । आहः परात् क्रन्देः सातरयेऽर्थे णिञ् भवति । आक्रन्दयति नित्यम् । अन्यत्र आक्रन्दति ॥ भूष-‘भूष अलङ्कारे’ भूपति ॥ ४ ॥

अथ सान्ताः सप्त । तसुण्-‘तसुण् अलङ्कारे’ तसति ॥ जसण्-अर्थान्तरे तु ‘जसृच् मोक्षणे’ जस्यति । ‘जसण् हिंसायाम्’ इति षष्ठितोऽप्यर्थभेदात् पुनरधीतः ॥ व्रसण् वारणे-धारणे इति नन्दी । ग्रहणे इत्येके । व्रसयति मृगान् निराकरोतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु ‘व्रसृच् भये’ व्रसति, व्रसति ॥ वसण्-अर्थान्तरे तु ‘वस निवासे’ वसति । ‘वसिक आच्छादने’ वसते ॥ ध्रसण् उत्क्षेपे-ठन्ठे इत्येके । अर्थान्तरे तु ‘ध्रसृच् उन्ठे’ ध्रस्यति । उकारादी इमावित्येके वधासयति, ठप्रक्षति ॥ प्रसण्-अर्थान्तरे तु ‘प्रसृच् भ्रष्टे’ प्रमते ॥ लसण् शिल्पयोगे-लासयति दाह, भ्रमादिना तद्गोनीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु ‘लस स्तब्धग्रीवमयोः’ लसति । श्वादी पाठः शिल्पयोगेऽपि णिञ्मावापः । एवमन्यत्रापि । यान्तोऽयमित्येके । लापयति दाह । अन्यत्र ‘लपी कान्ती’ लपति, लपयति । तालध्यान्त इति तु कौशिकः ॥ ७ ॥

अर्हण्-अर्हयति । हे अर्जिहृत् । अन्यत्र ‘अर्हं पूजायाम्’ अर्हति ॥ मोक्षण्-अन्यत्र मोक्षति ॥

२००. लोक् २०१. तर्क (कान्तो) २०२. रघु २०३.
लघु (चान्तो) २०४. लोचृ (चान्तः) २०५. विछ (छान्तः)
२०६. अजु २०७. तुजु २०८. पिजु २०९. लजु २१०.
लुजु २११. भजु (जान्ताः ६) २१२. पट २१३. पुट २१४.
लुट २१५. घट २१६. घटु (जान्ताः ५)

अथ वर्णक्रमेण भासार्थाः—

तत्र कान्तौ । लोक्-अन्यत्र 'लोक् दन्ते' लोक्ते ॥ तर्क-गगान्त-
रेष्वपठिता अन्यत्र दण्डके पाठादात्तव एतेत्यर्थान्तरे तर्कन्ति ॥ २ ॥

अथ चान्तौ । रघु लघु-अन्यत्र 'रघु लघु गतौ' रघते लघते ॥
लोचृ-अन्यत्र 'लोचृ दन्ते' लोचते ॥ विछ-"स्वरेभ्या" (१, २, ३०)
एति द्वित्वे विच्छयति । अन्यत्र 'विछ गतौ' । "असि ते वा" (१, ४, ४)
एति वाऽऽवे विच्छायति, विच्छति ॥

अथ जान्ताः पठुदित्त । भजु-भजयति । अन्यत्र 'भजोप् स्वतयादौ'
व्यनक्ति ॥ तुजु-अन्यत्र 'तुजु वक्तु च' तुजति ॥ पिजु-अन्यत्र 'पिजुडि
सम्पन्ने' पिड्ते ॥ लजु-अन्यत्र 'लजु भस्मने' लजति ॥ लुजु-अन्यत्र
लुजति ॥ भजु-अन्यत्र 'भजोप् आमर्दने' भनक्ति ॥ ६ ॥

अथ जान्ताः पट । पट-अन्यत्र 'पट गतौ' पटति । 'पट् प्रत्ये'
भदन्तः, पटयति ॥ पुट-अन्यत्र 'पुट संक्षेपणे' पुटति ॥ लुट-अन्यत्र 'लुडि
प्रतीपाते' लोडते । 'लुट् तिलोचने' लुत्यति ॥ घट-अन्यत्र 'घटिप् चेष्ट-
याम्' घटते । णिनि "घटादे०" (४, २, २३) रिति इत्वे घटयति । 'घट्
सङ्घाते' इति पठितोऽपि सङ्घर्षकार्यविशेषार्थं च पुनरिहावमपीतः ॥ घटु-अन्यत्र
घण्टति । इह 'घटनटौ जान्तौ' लुटतदौ च जान्तौ केचिदधीयते । घट-रोटयति,
अन्यत्र 'घटि प्रतीपाते' रोटते । नट-नाटयति, अन्यत्र 'नट गतौ' नटति,

२१७. वृत् (तान्तः) २१८. पुथ (यान्तः) २१९. नद (दान्तः)
 २२०. वृध (धान्तः) २२१. गुप २२२. धूप २२३. कुप (पान्ताः १)
 २२४. चीत्र (वान्तः) २२५. दशु २२६. कुशु (सान्ती)
 २२७. त्रसु २२८. पिसु २२९. कुसु २३०. दसु (सान्ताः ४)
 २३१. वर्ह २३२. वृहु २३३. वल्ह २३४. अहु २३५. बहु
 २३६. महुण् (हान्ताः १) + भासार्थाः ॥ परस्मै भाषाः ॥

भवादावात्मनेपदीति नन्दी नटते । लङ्-लण्डयति, अन्यत्र लण्डति । तङ्-
 ताडयति, अन्यत्र तडति ॥ ५ ॥

वृत्-अन्यत्र 'वृत् इ वतंते' वतंते ॥ पुथ-अन्यत्र 'पुथन् हिंसायाम्' पुथति ॥
 नद-अन्यत्र 'नद भगवते शब्दे' नदति ॥ वृध-अन्यत्र 'वृध् इ वृद्धौ' वर्धते ॥

अथ पान्तास्त्वयः । गुप-अन्यत्र 'गुपी रक्षणे' गोपायति ॥ धूप-धूप
 सन्तापे' धूपायति ॥ कुप-कुपन् क्रोधे' कुप्यति ॥ ३ ॥

चीत्र-अन्यत्र 'चीवृग् क्षीवत्' चीरते चीरति ॥ दशु-दंशं दशने'
 दशति ॥ कुशु-अन्यत्र कुशति ॥

अथ सान्ताश्चत्वार उदितश्च । त्रसु पिसु कुसु दसु-अन्यत्र क्रमेण
 त्रमति, पिसति, कुंसति, दंसति ॥ ४ ॥

अथ हान्ताः षट् । वर्ह-अन्यत्र 'वर्हि प्राधान्ये' वर्हते ॥ वृहु-वृद्ध-
 शब्दे च' वृंहति ॥ वल्ह-वल्ह प्राधान्ये' वल्हते ॥ अहु-अहुज्जतो' अंहते ॥

बहु महुण्-अन्यत्र 'बहु इ बहुद् वृद्धौ' बंहते, अंहते । क्रोहकान्दयः स्वार्थे
 निचमुत्पादयन्ति भासापेक्षति पारायणम् । भासयति दिशः दीपयति हन्धयति
 प्रकाशयति । गगान्तरपाठस्त्वेवामात्मनेपदादिकार्षण्यः ॥

+ अत्र 'भासापार्थाः' इति पाठान्तरम् ॥

२३७. युणि जुगुप्सायाम् ॥ [उदन्तः] ॥ २३८. गणि

विज्ञाने ॥ [ऋदन्तः] ॥ २३९. वञ्चिण् प्रलम्भने ॥ [चान्तः] ॥

२४०. कुटिण् प्रतापने ॥ [उन्तः] ॥ २४१. मदिण् तृप्तियोगे ॥

२४२. विदिण् चेतनाख्याननिवासेषु ॥ [उन्तः] ॥ २४३.

मनिण् स्तम्भे ॥ [नान्तः] ॥ २४४. बलि २४५. भलिण् आम-

॥ अथात्मनेपदिनः ॥

युणि—इदित्वाद् "इटितः" (३, ३, १२.) इत्यात्मनेपदे, वाच्यते धर्मं जातमः । अन्यत्र 'युक् मिधने' योति । 'युगन् बन्धने' युनीते, युनाति । युजिरयमित्येके, योजयति ॥ गणि विज्ञाने—विज्ञापने इत्येके । गारयते । अन्यत्र 'गृत् निगरणे' गिरति । 'गृन् शब्दे' गृणाति । कृणीति चन्द्रः । कारयते । अन्यत्र 'कृन् निक्षेपे' किरति ॥ वञ्चिण् प्रलम्भने—प्रलम्भनं निष्पाद्यते । अन्यत्र 'कृन् निक्षेपे' किरति ॥ वञ्चिण् प्रलम्भने—प्रलम्भनं निष्पाद्यते । अन्यत्र 'कृन् निक्षेपे' किरति । इदित्वादेव विजन्तादात्मनेपदे कृताख्यातम् । अन्यत्र 'वञ्च् गतौ' वञ्चति । इदित्वादेव विजन्तादात्मनेपदे सिद्धे प्रलम्भे गृधिवञ्चेरिति तद्विधानं विजन्तादकृत्ववत्प्रत्ययेमित्येके ॥ कुटिण्—'कुट् कौटिश्ये' कुटति ॥

भय दान्तौ । मदिण् तृप्तियोगे—तृप्तिशोधने इत्यग्रे । तृप्तेः शोधनं सम्पत्तिः । 'मदेच हर्षे' माद्यति । हर्षरूपनयोर्घटादित्वाणिमि इत्ये, भदयति ॥ विदिण्—विवादेऽप्यग्रे । प्रवेदयते वादिना । अन्यत्र 'विद्क् ज्ञाने' वेति । 'विदिच् सत्तायाम्' विद्यते । 'विद्वंती लामे' विन्दते, विन्दति । 'विदिप विचारणे' विन्दते ॥ २ ॥

मनिण् स्तम्भे—स्तम्भो गर्भः । मानयते विमानयते वृत्तः । पक्षे मनवीति चन्द्रः । अन्यत्र 'मनिच् ज्ञाने' मनयते । 'मनूयि योधने' मनुते ॥

भय दान्तौ । बलि भलिण् आमण्डने—आमण्डनं निरूपणम् । बलिरोप्यादिः । 'बलि संवरणे' बलते । 'भलि परिभाषयादौ' भलते ॥ २ ॥

पडने ॥ [जान्तौ] ॥ २४६. दिविण् परिकूजने ॥ [जान्तः] ॥

२४७. वृषिण् शक्तिवन्धे ॥ [जान्तः] ॥ २४८. कुत्सिण्

अवक्षेपे ॥ [जान्तः] ॥ २४९. लक्षिण् आलोचने ॥ [जान्तः] ॥

[॥ अथ आत्मनेपदिन एवार्थान्तरेऽपि चुरादयः ॥]

२५०. हिष्कि २५१. किष्किण् हिंसायाम् । २५२.

निष्किण् परिमाणे ॥ [जान्तः] ३ ॥ २५३. तर्जिण् संत-

र्जने ॥ [जान्तः] १ ॥ २५४. कूटिण् अप्रमादे । २५५.

दिविण्—‘दिवृच् क्रीडादौ’ दीव्यति ॥ वृषिण् शक्तिवन्धे—भावर्षयते
प्राप्तः शक्तिं च भवतीत्यर्थः । शक्तिवन्धः प्रजनासामर्ष्यमित्यन्ये । वर्षयते वर्ष-
धरः । तद्वर्गतुर्पादिरयं सामर्ष्यवारणार्थं इत्येके । वर्षयतेऽरीन् । केचिदिममूढित
शिचोऽनित्यत्वात् पठन्ति । तन्मते शक्तिवन्धेऽपि शिचोऽभावदात्मनेपदाभावे,
वर्षति । अर्थान्तरे तु ‘वृष् सेचने’ वर्षति ॥

अथ ज्ञान्तः । लक्षिण्—‘लक्ष्णी दशनाङ्गवयो.’ लक्षयति, लक्षयते ।
शिचोऽनित्यत्वात्, लक्षते ॥

॥ अथात्मनेपदिन एवार्थान्तरेऽपि चुरादयः ॥

अथ कान्ताद्ययः । हिष्कि—‘हिक्किमिति तु ‘हिक्की भव्यते शब्दे’
इत्यस्य ॥ ३ ॥

तर्जिण्—यत्तु लक्ष्ये तर्जयतीति परस्मैपदं दृश्यते, तथा भवत्येति,
निशामयति भासयति कुसयति वञ्चयति निवेदयतीत्यादि । उद् भवादौ राज्ञा
दुभाजीति पुनर्भाजिग्रहणेनारमनेपदस्याऽनित्यत्वजापनात् सिद्धम् । ‘तर्ज
भवत्येने’ तर्जति ॥

कूटिण् अप्रमादे—भाषदाने इत्यन्ये । ‘कूट् दाहे’ भदन्तः, कूटयति ॥

श्रुटिण् छेदने ॥ [यान्तौ] २ ॥ २५६. शठिण् श्लाघायाम् ॥
[यान्तः] १ ॥ २५७. कूणिण् संकोचने । २५८. तूणिण्
पूरणे । २५९. भ्रूणिण् आशायाम् ॥ (यान्ताः ॥ ३॥) ॥

२६०. चितिण् संवेदने । २६१. वस्ति (यान्तौ ॥ २॥)
२६२. गन्धिण् अर्दने ॥ [यान्तः] १ ॥ २६३. डपि २६४.
डिपि २६५. डम्पि २६६. डिम्पि (यान्ताः ॥ ३॥) २६७. डम्भि
२६८. डिम्भिण् संघाते ॥ [यान्तौ] ॥ २६९. स्यमिण्
वितर्के । २७०. शमिण् आलोचने । २७१. कुस्मिण्
कुस्यने ॥ (यान्ताः ॥ ३॥) ॥

श्रुटिण्—यान्तोऽपमित्येके । 'श्रुट् छेदने' मुख्यति, श्रुटति ॥
शठिण्—शठेति नन्दी । शठेति कौशिकः । 'शठ कैतये च' शठति
शठः ॥ तूणिण्—तूलेति चन्द्रः ॥ भ्रूणिण् आशायाम्—आशङ्कायामित्येके ॥
चित्तिण्—चित्ते संज्ञाने चेतते ॥
अथ यान्ताख्यः । स्यमिण्—'यमोऽपरिवेषणे' (४, २, २९) इत्यत्र पप्रधि-
कारेऽपि जिज्महणं नियमायम् । तेन "अमोऽकम्पमिचमः" (४, २, २६) इति
इत्यामाये, स्यामयते । 'स्यम् शब्दे' स्यमति । निमि 'अम' इति ह्रस्वे स्यमयति ॥
शमिण्—'शमृच् उपशमे' शाम्यति । निमि "अमोऽदर्शने" (४, २, २८)
इति ह्रस्वे, शमयति रोगम् ॥ कुस्मिण् कुस्यने—मतिरुष्टे बुद्ध्याधेक्षितेऽर्थे
इत्यन्ये । कुसितं स्यनं कुस्यनम् । क्ये कुस्यते । द्विपि गिलुको "न
सन्धि ही" (०, ४, १११) इति स्थानिवत्प्रतिषेधस्य रङ्गोलुपभावात्स्थानिवत्प्र-

*. 'आशङ्कायाम्' इत्यपि पाठः ॥

२७२. गूरिण् उद्यमे । २७३. तन्त्रिण् कुटुम्ब-
धारणे । २७४. मन्त्रिण् गुप्तभाषणे ॥ [रान्ताः] १ ॥

२७५. ललिण् ईप्सायाम् ॥ [कान्तः] १ ॥ २७६.
स्पर्शिण् ग्रहणश्लेषणयोः । २७७. दंशिण् दशने ॥
[शान्तो] २ ॥

“संयोगस्यादौ०” (२, १, ८८) इति मस्य लुगभावे, संयोगान्तलोपे तु
गिलुको “न तन्त्रि०” (७, १, १११) इति स्यान्निवृत्तिप्रतिषेधात् “पदस्य”
(२, १, ८९) इति मस्य लुकि, सुह्र. साधुह्र. । कुपूर्वेण सिद्धैव कुसयते
इति प्रयोगसिद्धेरर्थोऽपमिति चेत् ! नैवमिष्टापत्तेः । तथा हि, “गतिङ्गन्त्यस्त-
पुल्लयः” (३, १, ४२) इति समासस्य नामनेव सह विधावातिवाच्यतेन सहा-
भावे “प्रथमोक्तं प्राक्” (३, १, १४८) इति प्राक्त्वानियम इति स्मयतेकु इत्यपि
स्यात् । उपसर्गस्य च धातोः पाठस्वनियमात् कुप्रसयते । भट्टागमस्य च धात्वा-
दिवात् कोरप्रतः पाते, कस्यत । क्ये “दीर्घंस्वी०” (४, ३, १०८) इति दीर्घं
कुरमीयते । क्त्वि कुसित्य कुप्रसित्य इत्यादीनि रूपाणि सित्ठः प्राप्नुवन्ति । अथ
कथं कुरमतीति ! कुपूर्वात् स्मयतेः “कचित्” (५, १, १०१) इति हे, कुरम
इवाचातीति क्विप् क्तिपायेत्वादात्तत्वे “शेषात्०” (३, ३, १००) परस्मैपदे
भविष्यति । कुरमनाम्नस्तु निज्बाहुलकालेप्यते ॥ ३ ॥

अथ रान्तास्त्रयः । गूरिण्—‘गूरैचि गतौ’ गूर्यते ॥ तन्त्रिण् कुटुम्ब-
धारणे—कुटुम्बं परिवारः । उपलक्षणं चैतत् । कुटुम्बेति धातुरिति चान्द्राः ।
कुटुम्बयते ॥ ३ ॥

ललिण्—‘लल विलासे’ ऋकित्वादिवाहुल्य लये, लळति । ‘गलिण्
प्रावणे’ इत्यप्येके, गारुयते । ‘गळ मर्दने’ गळति ॥

अथ शान्तौ । ‘पपी बाधनस्पर्शनयोः’ । अयं स्पर्शीत्येके ॥ दंशिण्—
‘दशण् भासार्यः’ दंशयति । ‘दंशं दशने’ दशति । ‘दाशिण् दाने’ इत्यप्येके,
दाशयते । ‘दाशृण् दाने’ दाशयते, दाशति ॥ २ ॥

२८५. अङ्गण् पदलक्षणयोः ॥ [गान्तः] १ ॥ २८६.

अघण् पापकरणे ॥ [यान्तः] १ ॥ २८७. रचण् प्रति-
यत्ने । २८८. सूचण् पैशून्ये ॥ [चान्तौ] ॥ २ ॥

२८९. भाजण् पृथक्कर्मणि । २९०. सभाजण्
प्रीतिसेवनयोः । २९१. लज २९२. लजुण् प्रकाशने ॥
[जान्ताः ॥ ४ ॥] ॥

२९३. कूटण् दाहे । २९४. पट २९५. वटण्
ग्रन्थे । २९६. खेटण् भक्षणे । २९७. खोटण् क्षेपे ।
२९८. पुटण् संसर्गे । २९९. वटुण् विभाजने
॥ [टान्ताः ॥ ७ ॥] ॥

अङ्गण्—असापि पूर्वाचार्यानुशेनादन्तेषु पाठः ॥ सूचण्—स्मिप्रभृ-
तिभिः साहचर्यादेकस्वराणामेव हि पोपदेशस्मृतिः । अत एव सूत्र-सत्र-सहस्रम-
साम-सभाज-स्थूल-स्तन-स्तेन-स्तोम-सुखानामपोपदेशावात् सोऽभ्यन्ते तिसत्रप्रियते
इत्यादौ न पाठम् । 'पुत्रादय' (४५५) इति त्रे निपातनात् सूत्रम् ॥ सभा-
जण्—प्रीतिदर्शनयोरित्यन्ये ॥

अथ टान्ताः सप्त । कूटण् दाहे—भामन्त्रणेऽपीत्यनेके ॥ पट वटण्
ग्रन्थे—ग्रन्थो वेष्टनम् । वटण् विभाजनेऽपीत्यन्ये । 'पट गतौ' पठति । 'पटण्
भासार्यः' पाठयति । 'वट वेष्टने' वटति । विणि परिभाषणे, घटादिवाद्यस्त्रे
वटयति । 'वटुण् विभाजने' वण्टयति ॥ खेटण्—नायं खेटः, खेट इति देव-
नन्दी । 'खिट उघ्रासे' खेटति ॥ खोटण्—टान्तोयमिति देवनन्दी । दाष्ट
इत्यन्ये ॥ पुटण्—'पुटत् संस्त्रे' पुटति । 'पुटन् भासार्यः' पोठयति ॥ वटुण्—
वण्टयति । वण्टापयतीत्यनेके । 'वटु विभाजने' वण्टति ॥ ७ ॥

३००. शठ ३०१. श्वठण् सम्यग्भापणे ॥ [शन्तो] २ ॥

३०२. दण्डण् दण्डनिपातने ॥ [शन्तो] ॥

३०३. व्रणण् गात्रविचूर्णने । ३०४. वर्णण् वर्ण-
क्रिया-विस्तार-गुणवचनेषु । ३०५. पर्णण् हरित-
भावे । ३०६. कर्णण् भेदे । ३०७. तूणण् संकोचने ।
३०८. गणण् संख्याने । ३०९. कुण ३१०. गुण
(शान्ताः ॥८॥) ३११. केतण् आमन्त्रणे । ३१२. पतण् गतो
वा । ३१३. वातण् गतिसुखसेवनयोः ॥ [तन्ताः] २ ॥

अथ शन्तौ । शठ श्वठण्—‘शठ कैतवे च’ शठति । गिगि शाठयति ।
‘शठ श्वठ श्वठण् संस्कारगत्योः’ शाठयति, श्वठयति, श्वठयति ॥ २ ॥

दण्डण्—दण्डादेर्नाम्नो गिगि दण्डयत्यादिसिद्धौ दण्डण्प्रभृतीनां पाठो-
यथाभिधानं गिगि विनापि प्रयोगार्थः । अत्र, एवादान्तरवन्त्यनेकस्वरकार्थार्थं
फलवत् ॥

अथ शान्ता भट्टौ । व्रणण्—‘व्रण शब्दे’ व्रणति । गिगि व्राणयति ॥
वर्णण् वर्णक्रिया-विस्तार-गुणवचनेषु—वर्णक्रिया वर्णनं वर्णकरणं वा ।
विस्तारे वर्णनेऽयम् । गुणवचनं स्तुतिः शुक्लाशुक्तिर्वा ॥ कुण गुण केतण्
आमन्त्रणे—आमन्त्रणं गूढोक्तिः । ‘कुणत् शब्दोपकरणयोः’ कुणति ॥ ८ ॥ ‘केतण्
निधावणनिमन्त्रणयोः’—रपीत्येके ॥ पतण् गतो वा—वाप्त्यदौ गिजदन्तस्वयो-
युगपद्विकल्पार्थः । ‘पतत् गतो’ पतति, अपसत् ॥ वातण् गतिसुखसेव-
नयोः—सुखसेवनयोरित्येके । नायं वातः, किन्तु ‘वा’ इत्येके; वापयति
निर्वाप्य गतः ॥ ‘वांक्त गतिगन्धनयोः’ वाति ॥ ३ ॥

३१४. कथण् वाक्यप्रवन्धे । ३१५. श्रथण् दौर्व-
ल्ये ॥ [धान्तो] २ ॥ ३१६. छेदण् द्वैधीकरणे । ३१७.
गदण् गर्जे ॥ [दान्तो] २ ॥ ३१८. अन्धण् दृष्ट्युपसंहारे
॥ [धान्तः] १ ॥

३१९. स्तनण् गर्जे । ३२०. ध्वनण् शब्दे । ३२१.
स्तेनण् चौर्ये । ३२२. उनण् परिहाणे ॥ [नान्ताः] ४ ॥

३२३. कृपण् दौर्वल्ये । ३२४. रूपण् रूपक्रिया-
याम् । ३२५. क्षप [पान्ताः ॥३॥] ३२६. लाभण् प्रेरणे
॥ [भान्तः] १ ॥

अथ धान्तौ । कथण् धान्यप्रवन्धे—वाक्यप्रतिबन्धे इत्यन्ये । प्रति-
बन्धो विच्छेदोदीरणात् । चक्षणे इत्यपरे । कथयति । कथमचीकथत् ? भूरिदा-
क्षिण्यसम्पन्नं यत्वं साम्बमचीकथ इति प्रयोगं दृष्ट्वा ये गणयतेभ्यसापि पूर्व-
स्त्वैत्वमिच्छन्ति तन्मते भविष्यति, प्रकृत्यन्तरं चाम्बेत्थम् ॥ अथण्—अथयति ।
ककिदादिवाच्ये, श्रथयति । ‘अथण् प्रतिहर्षे’ आथयति । ‘अथण् यम्बने च’
” पुनादेर्नवा ” (३. ४. १८) इति वा गिति, आथयति अथति । ‘अथुद्
क्षैथिल्ये’ अथयते ॥ २ ॥

गदण् गर्जे—गर्जो मेघशब्दः । ‘गद इयङ्गायां वाचि’ गदति ॥

अथ नान्ताश्चत्वारः । स्तनण् गर्जे—गर्जो मेघशब्दः । ‘स्तन शब्दे’
स्तनति ॥ ध्वनण्—ध्वनति । गिति शब्दादभ्यग्र घटादिवाभावे ध्वानयति ॥४॥

अथ पान्तास्त्रयः । कृपण्—कृपयति । ‘कृपौह् सामर्थ्ये’ कल्पते ।
‘कृपण् अवकलकने’ कल्पयति ॥ रूपण् रूपक्रियायाम्—रूपक्रिया राजमुद्रा-
दिरूपस्य करणम् । रूपदर्शनं वा रूपक्रिया ॥ ३ ॥

३२७. भामण् क्रोधे । ३२८. गोमण् उपलेपने ।
 ३२९. सामण् सान्त्वने । ३३०. श्रामण् आमन्त्रणे ।
 ३३१. स्तोमण् श्लाघायाम् ॥ [मान्ताः] ५ ॥
 ३३२. व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे ॥ [यान्ताः] १ ॥ ३३३.
 सूत्रण् विमोचने । ३३४. मूत्रण् प्रस्त्रवणे । ३३५. पार
 ३३६. तीरण् कर्मसमाप्तौ । ३३७. कत्र ३३८. गात्रण्
 शैथिल्ये । ३३९. चित्रण् चित्रक्रिया-कदाचिद्दृष्टयोः ।
 ३४० छिद्रण् भेदे । ३४१. मिश्रण् संपर्चने । ३४२.
 वरण् ईप्सायाम् । ३४३. स्वरण् आक्षेपे । ३४४. शारण्

लाभण्—लभणिति सभ्याः । 'हुकभिप् प्राप्ती' लभते । णिति लभयति ॥
 भय मान्ताः पञ्च । भामण्—'भामि क्रोधे' भामते ॥ सामण्
 सान्त्वने—सान्त्वनं प्रीणनम् । भवोपदेशशङ्काभावे मिमामयिषति ॥ ५ ॥
 व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे—वित्तमुत्सर्गोत्साहः । 'व्ययी गतौ' व्ययते,
 व्ययति ॥

भय 'शान्तास्त्रयोदश' । सूत्रण् विमोचने—विमोचन मोचनाभारः,
 प्रग्ननमिति यावत् ॥ कत्र—कत्रणित्येके । चन्द्रस्तु कर्तृणिनि कर्तितं मन्थते ।
 कतंयति । कश्यणिति देयनन्दी । कश्ययति ॥ चित्रण्—चित्रयति आलेख्य
 करोति, कदाचिन्मृशयति चेत्यर्थः । चित्रिण्यकरणार्थोऽयं न चित्रित्रिण्य इत्यर्थे ।
 तन्मते विप्रयति वैचित्र्य सङ्गादयति कदाचिन्मृशयति चेत्यर्थः ॥ मिश्रण
 सम्पर्चने—सम्पर्चनं श्लेषः ॥ स्वरण्—आक्षेपादन्यथ 'भौस्तु शरीरव्यापयोः ।
 स्वरति ॥ शारण—शरीरः । शरीरेन नन्दी ॥

दीर्घल्ये । ३४५. कुमारण् क्रीडायाम् ॥ (साम्नाः ४१३४) ॥
 ३४६. कलण् संख्यानगत्योः । ३४७. शीलण्
 उपधारणे । ३४८. वेल ३४९. कालण् उपदेशे । ३५०.
 पल्लूलण् लवनपवनयोः ॥ (साम्नाः ४५४) ॥ ३५१. अंशण्
 समाधाते ॥ [साम्नाः] १ ॥ ३५२. पपण् अनुपसर्गः ।
 ३५३. गवेपण् मार्गणे । ३५४. मृपण् क्षान्ते ॥
 (साम्नाः ४१४) ॥

कुमारण्—कुमारपति । अथ कुमारः, कुमिनी मातुःश्वेतः, कुमारेण कुमारेण
 वयः" (४०९ उपा०) इत्यारे वा कुमारः । साम्नाः ४१३४, कुमारपति ४१३४
 अथ साम्नाः पद्य । पपण्—'पति इत्यस्य लक्षणम्' इत्येव । 'पपण्
 लोके' काकपति मा. ॥ शीलण् उपधारणे—उपधारणाय वा उपधारणे वा ।
 'शीलं समाधी' शीकृति । वेल—'वेत्' अन्ते' वेत्ति ॥ कालण्—'कालोपदेशे'
 इत्यस्य निदेश इत्येव ॥ पल्लूलण्—पल्लूलोके । पल्लू—'पल्लू' इत्येव ।
 अंशण् समाधाते—समाधाने विधानम् । अंशो इत्यस्य निदेशः ।
 गवेपण् मार्गणे—मार्गणाय वा मार्गणे वा । मृपण् क्षान्ते ।

३५५. रसण् आस्वादन-स्नेहनयोः । ३५६.

वासण् उपसेवायाम् । ३५७. निवासण् आच्छादने ॥

(साम्ता ॥३॥) ॥

३५८. चहण् कल्कने । ३५९. महण् पूजायाम् ।

३६०. रहण् त्यागे । ३६१. रहुण् गतौ । ३६२. स्पृहण्

ईप्सायाम् ॥ (हान्ता ॥५॥) ॥

३६३. रूक्षण् पारुष्ये ॥ [शान्त] । ॥ परस्मैभाषा ॥

[अथाऽदन्तेष्वेव कुहणिमभिध्याप्यात्मनेपदिनः ॥]

३६४. मृगणि अन्वेषणे । ३६५. अर्थणि उप-

भय साम्तास्त्रय । रसण्-‘रस शब्दे’ रसति ॥ वासण्-‘वस निवासे’ वसति ।
‘वसिक् आच्छादने’ वस्ते । ‘वसण् स्नेहादौ’ वासयति ॥ निवासण्-‘वासण
उपसेवायाम्’ निपूर्वस्य हे न्यववासर ॥ ३ ॥

अथ हान्ता पञ्च । चहण् कल्कने-कल्कन दम्भ । ‘चह कल्कने’
चहति ॥ महण्-‘मह पूजायाम्’ महति ॥ रहण्-‘रह त्यागे’ रहति ॥ गिरि
राहयति ॥ रहुण्-अदन्तत्वाद् “अत” (४, ३, ८२) इति लुक् बाधित्वानु
पान्त्यस्याप्यतो “ङिगि” (४, ३, ५०) इति वृद्धौ ‘अतिरी०’ (४, २, २१)
इति षी, राहयति । ‘रहु गतौ’ रहति ॥ स्पृहण्-“स्पृहेऽर्थाप्य वा”
(२, २, २६) इति न्याप्यस्य वा सम्प्रदानत्वे, पुप्पेभ्य स्पृहयति । अक्रमैक
त्वाद् “गत्यर्थाकर्मक०” (५, १, ११) इति कर्तरि क्, पुप्पेभ्य स्पृहितो
मैत्र । पक्षे पुप्पानि स्पृहयति । कर्मणि क्, पुप्पानि स्पृदिभानि चैत्रेण ॥५॥

अथादन्तेष्वेव कुहणिमभिध्याप्यात्मनेपदिनः—

अर्थणि-पूर्वाचार्यानुसारेणादन्तेष्वस्य पाठः । एव सत्रिगभ्योरपि ।

याचने । ३६६. पदणि गतौ । ३६७. संग्रामणि युद्धे ।
 ३६८. शूर ३६९. वीरणि विक्रान्तौ । ३७०. सत्रणि
 संदानक्रियायाम् । ३७१. स्थूलणि परिवृंहणे । ३७२.
 गर्वणि माने । ३७३. ग्रहणि ग्रहणे । ३७४. कुहणि
 विस्मापने ॥ आत्मनेभाषाः ॥ अवसिता अदन्ताः ॥

[अथ विकल्पितणिचो युजादयः॥]

३७५. युजण् संपर्चने ॥ १ ॥ ३७६. लीण् द्रवीकरणे ।

केचित्प्रवृत्तपाठप्रलादतो लुक् आधित्वाऽनुपान्त्यस्वादि “ञिति” (४, १, ५०)
 इति घृष्टौ “अर्ति०” (४, २, २१) इति यो, अर्थापयते, सत्रापयते, गर्वा-
 पयते इत्याहुः । हे आर्तिवत् ॥ पदणि-‘पदिच् गतो’ पद्यते । गिणि उपपाद-
 यति ॥ सङ्ग्रामणि-अयं परस्मैपदीत्येके ॥

अथ सान्तास्यः । शूर-‘शूरैधि स्तम्भे’ शूर्यते ॥ सत्रणि संदान-
 क्रियायाम्—सन्तानक्रियायामित्येके ॥ ३ ॥

स्थूलणि परिवृंहणे—परिवृंहणं पीनत्वम् ॥ गर्वणि—‘गर्वं दपं’
 गर्वति ॥ कुहणि-भिदागहि, कुहा नाम नदी । “णि वेत्यास०” (५, ३, १११)
 इत्यने कुहना दम्भः ॥ अवसिता अदन्ताः ॥

युजण्—“युजादेर्नवा” (३, ४, १८) इति या निचि, योजयति ।
 पक्षे न्याय्यविकरणः शब्, योजति । ‘युजिच् समाधौ’ युज्यते । ‘युजंपी योने’
 युज्के, युनक्ति । इह युजादीनां नियतो निजविकल्पचुरादीनां तु यथादर्शनं
 निजनित्य इत्युक्तमेव ॥

--- अदन्तास्यः । लीण्—“लीयो नोन्तः स्नेहश्चे” (४, २, १५)

३७७. मीण् मतौ । ३७८. प्रीगूण् तर्पणे ॥ (इदन्ताः ॥ ३ ॥) ॥
 ३७९. धूगूण् कम्पने ॥ [उदन्तः] १ ॥ ३८०. वृगूण् आव-
 रणे ॥ [उदन्तः] १ ॥ ३८१. जृण् वयोहानौ ॥ [उदन्तः] १ ॥
 ३८२. चीक ३८३. शीकण् आमर्पणे ॥ [कान्तौ] २ ॥ ३८४.
 मार्गण् अन्वेषणे ॥ [गान्तः] १ ॥

इति नेऽन्ते पृतं विलीनयति । पक्षे "नामिनोऽकलिहलेः" (४, ३, ५१) इति
 वृद्धौ, विलापयति । पक्षे "भर्तिरी०" (४, २, २१) इति वौ, विलापयति ।
 गिजभावे, विलयति लयति । 'लीङ्च्' शेषणे' लीयते । 'लीङ्च्' शेषणे'
 किनाति ॥ मीण् मतौ-मतिर्मननम् । गतावित्यन्ते । 'मीङ्च्' हिंसायाम्
 मीयते । 'मीङ्च्' हिंसायाम्' मीनाति, मीनीते ॥ प्रीगूण्-निस्वस्य गिजभावे
 फलवत्कृतं योऽन्ते पदार्थेष्वणिञि "धूगूप्रीगोर्नः" (४, २, १८) इति नेऽन्ते,
 "शेषापरस्मै" (३, ३, १००) इति परस्मैपदे, प्रीगयति । श्रूयदेव नमि-
 षत्तयेके । तन्मते "नामिन०" (४, ३, ५१) इति वृद्धौ, प्रापयति । पक्षे
 प्रयते प्रयति । 'प्रीङ्च्' प्रीतो' प्रीयते । 'प्रीङ्च्' वृत्तिकान्तोः' प्रीणीते प्रीणाति ॥

धूगूण्-"धूगूप्रीगोर्नः" (४, २, १८) इति ने, धूयति । नं नेच्छ-
 मयेके, प्रापयति । पक्षे निस्वात्फलवत्कृतं योऽन्ते पदम् । अन्यत्र तु "शेषाद०"
 (३, ३, १००) इति परस्मैपदम्, धवते धवति । 'धूङ्च्' कम्पने' धूनुते
 धूनीति । 'धूय तिधूने' धुवति । 'धूङ्च्' कम्पने' धुनीते धुनाति ॥ वृगूण्-
 वारयति । पक्षे वारते वारति । 'वृङ्च्' वरणे' वृणुते वृणोति । 'वृङ्च्' सम्भक्तौ'
 वृणीते ॥ जृण्-जारयति । पक्षे जारति । ज्रीति नन्दी, ज्ञापयति ज्ञपति ।
 'जृप्च्' जरति' जीर्यते । 'जृङ्च्' वयोहानौ' जृगाति ॥
 अथ कान्तौ । शीकण्-ताडय्यादिरयम् । 'शीङ्च्' शेषणे' शीकते ॥ २ ॥

३८५. पृचण् संपर्चने । ३८६. रिचण् वियोजने
 च । ३८७. वचण् भाषणे । ३८८. अर्चिण् पूजायाम् ॥
 [चान्ता] ४ ॥ ३८९. वृजैण् वर्जने । ३९०. मृजौण् शौचा-
 लङ्कारयोः ॥ [जान्तौ] २ ॥ ३९१. कठुण् शोके ॥ [जान्त
 ॥ ११] ॥ ३९२. श्रन्थ ३९३. ग्रन्थण् संदर्भे । ३९४. क्रथ
 ३९५. अर्दिण् हिंसायाम् ।

अथ चान्ताश्रवारः । पृचण्—‘पृचैङ्क् संपर्चने’ सम्पृक्ते । ‘पृचैप्
 संपर्के’ सम्पृगक्ति ॥ रिचण् वियोजने च-चकारात्सम्पर्चने । ‘रिचैपी विरे-
 चने’ रिङ्क्ते रिगक्ति ॥ वचण् भाषणे—सम्देशने इत्येके । पञ्जादीत्यत्र
 योजादिकस्याऽग्रहणाद् व्युदभावे क्ये, वच्यते । ‘वर्चैक् भाषणे’ वक्ति । क्ये
 उच्यते ॥ अर्चिण्—‘अर्चैक् पूजायाम्’ अर्चयति ॥ ४ ॥

वृजैण्—घञि वर्ग । ‘वृजैकि वर्जने’ घृक्ते ॥ मृजौण्—‘मृजौऽस्य घृदि’
 (४, ३, ४१) इति वृद्धौ, मार्जयति । पक्षे मार्जंति । औदिवाद्देङ् मार्जिता
 मार्ज्या । ‘मृजौक् शुद्धौ’ मार्ष्टि ॥ कठुण्—‘कठुङ् शोके’ कण्ठते, उत्कण्ठते ॥

अथ धान्ताश्रवारः । श्रन्थ ग्रन्थण् संदर्भे-सदर्भो ग्रन्थनम् । ‘ग्रथुङ्
 शेषिल्ये’ ग्रन्थते । ‘ग्रथुङ् कौटिल्ये’ ग्रन्थते । ग्रन्थश्च सोचनप्रतिहर्षयो
 श्रय्नाति । ‘ग्रन्थश्च सदर्थे’ श्रय्नाति ॥ क्रथ-क्रथ हिंसायाम् । गिगि घटादि-
 त्याद्ग्रस्ते चौरमुक्कययति ॥ ४ ॥

अथ लाघवार्थं धान्तमध्ये एवार्थानुगुण्येन दान्तः । अर्दिण्—इदिस्वादस्य
 गिजमाये आरमनेपदे न सार्थकत्वापिञ्चि “क्षेपाद्” (३, ३, १००) इति परस्मै
 पदे, अर्दयति अर्दते । परस्मैपदयमित्येके । अर्दति । ‘अर्दं गतिवाचनयो’ अर्दति ॥

३९६. अथण् वन्धने च ॥ (यान्ताः ॥ ४॥) ॥ ३९७.

वदिण् भाषणे । ३९८. छदण् अपवारणे । ३९९. आङः

सदण् गतौ । ४००. छृदण् संदीपने ॥ (यान्ताः ॥ ४॥) ॥

४०१. शुन्धिण् शुद्धौ ॥ [यान्तः] ॥ ४०२. तनूण्

श्रद्धाघाते । उपसर्गाद्विध्यै । ४०३. मानण् पूजायाम् ॥

(यान्तौ ॥ २॥) ॥

अथण् वन्धने च-चकारादिसायाम् । मोक्षणे इत्येके । अथ अन्धण् हिसाया-
मित्यग्ये ॥ ४ ॥

अथ यान्ताश्चत्वारः । वदिण् भाषणे-संदेशने इत्यग्ये । वादयति,
संवादयति, पक्षे वदते । 'वद' व्यक्तायां 'वाचि' वदति । यज्ञादिस्वाद् ण्युति,
न्यते ॥ छदण्--'छदण् संवरणे' । ऊर्जने घटादिस्वाद्भस्वे, छदयति ॥ आङः
सदण् गतौ-आङः परः 'सद' इत्ययं धातुर्गतावर्थे युजादिः । आसादयति,
भासीदति । आसदतीत्येके । अनुस्वारेत्वात्तेडित्यग्ये, आसत्ता, आसात्सीत् ।
आहोऽन्यत्र सीदति । गतेरन्यत्र सीदति । 'पद्लुं विशरणादौ' असदत् ॥
छृदण्--'कृत-चृत-मृत-छृद-चृदोऽसिचः सादेर्वा' (४, ४, ५०) इत्यत्र
चृदसाहचर्येण रुधादेरेव ग्रहणात् सादौ इडविकल्पाभावे, छदिष्यति । ऐदिदय-
मित्येके । 'ऊर्जदृपी दीप्तिदेवनयोः छृन्ते, छृणन्ति ॥ ४ ॥

शुन्धिण् शुद्धौ-अनिदिदित्येके, शुन्धति । 'शुप्यञ् शौचे' शुष्यति ॥

अथ यान्तौ । तनूण् श्रद्धाघाते-श्रद्धोपकरणयोरित्यग्ये । 'तनूयी
विस्तारे' तनुते तनोति । के ततः । उपसर्गाद्विध्यै-उपसर्गपूर्वस्मिन् द्वैध्यैऽथै
युजादिः । आतानयति विधानयति प्रतानयति, आतनति वितनति प्रतनति ।
अन्यत्र तनोति । वन श्रद्धोपहितनयोरिति चान्द्रं पारायणम् ॥
मानण्-अयं मनणित्वेके । 'मानि पूजायाम्' मीमांसते ॥ २ ॥

४०४. तपिण् दाहे । ४०५ तृपण् प्रीणने । ४०६.
 आप्लृण् लम्भने ॥ (पान्ताः ॥ ३॥) ॥ ४०७. दृभैण् भये ॥
 [भान्तः] १. ॥ ४०८. ईरण् क्षेपे ॥ [रान्तः] १ ॥ ४०९.
 मृषिण् तितिक्षायाम् । ४१०. शिषण् असर्वोपयोगे ।
 विपूर्वोऽतिशये । ४११. जुषण् परितर्कणे । ४१२. धृषण्
 प्रसहने ॥ (पान्ताः ॥ ४. ॥) ॥

अथ पान्ताच्चायः । तपिण्—‘तपं सन्तापे’ तपति । ‘तपिच् ऐश्वर्ये वा’
 तप्यते ॥ तृपण् प्रीणने—सन्दीपने इत्येके । अयं ‘तृपण् इपण् संदीपने’
 इत्येके । ‘इपौच् इपमोहनयोः’ इप्यति । ‘तृपौच् प्रीतौ’ तृप्यति । ‘तृपद्
 प्रीणने’ तृप्नोति ॥ आप्लृण् लम्भने—लम्भनं प्राप्तिः । ‘आप्लृद् व्याप्तौ’
 आप्नोति ॥ ३ ॥

दृभैण्—ऐदित्वात् कयोर्नेट्, इट्थः इट्थवान् । ‘दृभैण् ग्रन्थे’ दृभति ॥
 ईरण् क्षेपे—गतावित्येके । क्षेपः प्रेरणम् । ‘ईरिक् गतिकम्पनयोः’ ईरते ॥
 अथ पान्ताश्चर्याः । मृषिण्—मर्षयति, मर्षते । ‘मृषू सहने च’
 मर्षति । ‘मृषीच् तितिक्षायाम्’ मृष्यते, मृष्यति । ‘मृषण् क्षान्तौ’ अदन्तः
 मृषयति । निचोऽनित्यत्वाद् मृषति अदन्तत्वाच्च गुणः । अचि-शुचि-अदि-
 तपि-वदि-मृषयः पठपि परस्मैपदिन इति भोमसेनीयाः ॥ शिषण् असर्वो-
 पयोगे—मसर्वोपयोगोऽनुपयुक्तत्वम् । ‘शिषलृप् निशेषणे’ शिषति । विपूर्वोऽति-
 शये—अतिशय उरकार्यः । विपूर्वः शिपिरतिशये युजादिः ॥ जुषण् परितर्कणे-
 परितर्पणे इत्येके । ‘जुषेति प्रीतिसेवनयोः’ जुषते ॥ धृषण्—प्रसहनमभिभवः
 आदिदयमित्येके, लम्भते ‘न वा भावार्थे’ (४, ४, ४२) इति कपोर्वा
 नेट्, प्रष्टमनेन । ‘मिष्टपाट् प्रागन्त्ये’ धृप्नोति ॥ ४ ॥

४१३. हिसुण् हिंसायाम् ॥ [सान्त] १ ॥ ४१४.

गर्हण् विनिन्दने । ४१५. पहण् मर्षणे ॥ [हान्तो] २ ॥

बहुलमेतन्निदर्शनम् ॥ १ ॥ [वृत्त युजादि] ॥

हिसुण्—‘हिसुप हिंसायाम्’ हिनस्ति ॥ गर्हण्—‘गर्हि कृत्स्ने’ गर्हते ॥
पहण्—‘पहि मर्षणे’ सहते ॥ २ ॥

बहुलमेतन्निदर्शनम्—यदेतद् भषत्वादिघातुपरिगणनं तदाहृत्येन निदर्श-
नत्वेन हेयम् । तेनाप्राप्तपठिता अपि ‘कृत्रि’ प्रभृतयो लौकिका, स्तम्भप्रभृतय
सौश्रालुभादयश्च वाच्यकरणीया घातव उदाहरायां । वर्धते हि, धातुगण ।
पहण्यम्—

“मिलन्त्याशासु जीमूता, विह्वयन्ते दिवि ग्रहा ।

उपक्षपयति प्रावृट्, क्षीयन्ते कामिविग्रहा ॥ १ ॥ इत्यादि ।

मुसलक्षेपहुकारस्तोभे कलमराण्डनि ।

कुचविष्कम्भमुत्तन्नशिस्कुभ्नातीय ते स्मर. ॥ १ ॥

नीपान्दोलयन्नेष, प्रेह्णोलयति मे मन ।

पयनो वीजयनाशा, समाशामुन्मुलुम्पति ॥ २ ॥

तायत्तर प्रसरमुल्ललयाचकार ॥ ”

यद्वा भूवादिगणादभोक्ता स्वार्धगिजन्ता अपि बहुल भवन्ति । युगादि
रसु निदर्शनार्थं । यदाहु —

‘निरुत्तप्रेषणाद्वातो प्राकृतेऽर्थे जिनिष्यते ॥’ लक्ष्यम्—‘रामो राज्य
कायत्’ अरुरोदित्यर्थः । रक्षयति वयम् रजतीत्यर्थः । जेदयति कृत्यान्,
भनन्तीत्यर्थः । यद्वा प्रयोज्यव्यापारेऽपि प्रयोक्तव्यापारानुपवेशो गिरा विरापि
दिशारोपाद्बहुल भवति ।

“नञ्ज्ञानं गमं मधया इन्द्र” यन्नीचनदित्यर्थः । “अरु द्वादशधा जजे”
नतिनमित्यर्थः । “पद्भिर्हरे कृपति” कर्पयतीत्यर्थः ।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुस्मृताश्रुरादयो णितो

धातवः ॥ ९ ॥ (१)

॥ इति आदिसूत्रं समाप्तम् ॥ छ (१) ॥

॥ सं(वत्) १५१६ वर्षे, जेठ शुदि ९, वार बुधे ॥

॥ म० राजालखितमस्ति (१) ॥ छ ॥

“ यान्ति पर्णशुषो घाता यान्ति पर्णमुखोऽपरे ।

यान्ति पर्णरुहोऽप्यग्रे, ततो देव प्रवर्षन्ति ॥ १ ॥ इति ”

अथवा “ णिऽबहुल नास्ति कृगादिषु ” (३, ४, ४९) इत्येव सिद्धेन
सूत्रविच्छिन्नादप्युदात्तस्य उदाहरणार्थाः । सेनाऽदन्तेऽनुक्तं अपि बहुल इष्टम् ।
तेन ‘स्कन्ध समाहारे’ ‘ऊव नुरणे’ ‘स्फु’ प्रकटभावे’ ‘यस निवासे’ इत्या-
दयोऽपि भवन्ति । तथा ओज्यस्योक्तं ।

तद्विरचयतीतिवासा ॥

पांसुर्दिशा मुचमनुधयदुत्थितोद्ग ॥ इति ।

॥ समर्थित चेद् धातुपारायणमिति ॥

इत्याचार्यश्रीविजयनेमिसूरिपट्टाभारविजयलावण्यसूरिशिष्येण

मुनिदक्षविजयेन विरचितं प्रुटितदिष्णिवाभुसन्धानं

समाप्तम् ॥

॥ ॐ शान्तिः ॥

॥ ॐ अहं नमः ॥

॥ अथ कण्डवादिः ॥

१. कण्डूग्न ॥ [ऊवन्तः १] ॥

श्रीस्याधन्तरत्नाकरादिकर्तृ-मुनिश्रीदक्षविजयप्रणीतः

कण्डवादिप्रकाशः

[सप्तधरावृत्तम्]

नामं नामं जिनेन्द्रं विबुधपतिनतं सार्वसाधैहवाचं ।
सूरीशं हेमचन्द्रं सुगुणगणनिधिं नेमिसूरिप्रकाण्डम् ॥
भोमहाधण्यसूरिं निजगुरुप्रघरं सयैतन्त्रस्वतन्त्रं
श्रीकण्डवादिप्रकाशं स्वपरहितकृते दक्षसाधुः करोति ॥ १ ॥

द्विविधा. कण्डवादयः, घातवो नामानि च । तत्र घातुत्वं “घातो कण्डवा-
देर्यक्” (३. ४. ८) इति सूत्रे घातुप्रहणाद् यक् कित्वाच्चावसीयते । नामत्वं
तु केषाञ्चित् कण्डवादीनां दीर्घान्तपाठात् । कण्डूयते इत्यादि रूपं तु मन्तूय-
तीतिवत् “दीर्घश्चिन्-यङ्-यक्-क्येपु च” (४. ३. १०८) इति भविष्यति ।
यदाहुः कलिकालसर्वज्ञाः श्रीमन्तो भगवन्तो हेमचन्द्रसूरीशः—

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रानुस्मृताश्चुरादयो णितो

धातवः ॥ ९ ॥ (?)

॥ इति आदिसूत्रं समाप्तम् ॥ छ (?) ॥

॥ सं(वत्) १५१६ वर्षे, जेठ छुदि ९, वार बुधे ॥

॥ म० राजालसितमस्ति (१) ॥ छ ॥

“ घान्ति पर्णशुषो घाता घान्ति पर्णमुचोऽपरे ।

घान्ति पर्णरहोऽप्यन्ये, ततो देव प्रघपन्ति ॥ १ ॥ इति ”

अथवा “ गिजबहुल नास्ति कृगादिषु ” (१, ४, ४२) इत्येव सिद्धेन
सूत्रच्छिद्रान्धदण्डादय उदाहरणार्था । तेनाऽदन्तेष्वनुक्तं अपि बहुल इत्याद्या ।
तेन ‘स्कन्ध समाहारे’ ‘रूप धुरणे’ ‘स्तुत प्रकटमात्रे’ ‘वस्त निवासे’ इत्या
दयोऽपि भवन्ति । तथा श्रोत्रपत्न्योऽपि ।

तद्विरघयतीपाशा ॥

पांशुर्दिशा मुञ्चमनुष्ययदुत्थितोद्रे ॥ इति ।

॥ समर्थित चेद् घातुपारायणमिति ॥

इत्याचार्यश्रीविजयनेमिसूरिवद्वारद्वारविजयलावण्यसूरिशिष्येण

मुनिदक्षविजयेन विरचितं प्रदितदिपणिक्कानुसन्धान

समाप्तम् ॥

॥ ॐ शान्तिः ॥

॥ ॐ अहं नमः ॥

॥ अथ कण्डूवादिः ॥

१. कण्डूम् ॥ [जदन्तः १] ॥

श्रीस्याद्यन्तरङ्गादिकर्तृ-मुनिश्रीदक्षविजयप्रणीतः

कण्डूवादिप्रकाशः

[सप्तमस्कन्धः]

नामं नामं जिनेन्द्रं विबुधपतिनतं सार्वसायैश्वरायं ।
सूरीशं हेमचन्द्रं सुगुणगणनिधिं नेमिसूरिप्रकाण्डम् ॥
श्रीमहायण्यसूरिं निजगुरुप्रघरं सर्वतन्त्रस्वतन्त्रं
शोकण्डूवादिप्रकाशं स्वपरहितकृते दक्षसाधुः करोति ॥ १ ॥

द्विविधाः कण्डूवादयः, धातवो नामानि च । तत्र धातुत्वं “धातोः कण्डूवा-
देर्यक्” (३. ४. ८) इति सूत्रे धातुप्रहणाद् यक्ः कृत्वाच्चावसीयते । नामत्वं
तु केषाञ्चित् कण्डूवादीनां दीर्घान्तपाठात् । कण्डूयते इत्यादि रूपं तु मन्तूय-
तीतिवत् “दीर्घश्चि-यङ्-यङ्-यङ्-येषु च” (४. ३. १०८) इति भविष्यति ।
यदाहुः कलिकालसर्वज्ञाः श्रीमन्तो भगवन्तो हेमचन्द्रसूरीशः—

“इह केचित् कण्डूवादयः क्रियामाहुः केचिदक्रियाम् । तथा हि—कण्डूयतीति पूर्वाऽपरीभूता साधनाकाङ्क्षिणौ क्रिया गात्रविकषणलक्षणा प्रतीयते, कण्डूरिति च निरस्तक्रमा साधननिरपेक्षा वेदना, यामप्नेतुं कण्डूयतीति । यल्लस्यम्—‘गात्रे मे कण्डूरुदिता’ इत्यादि । ननु च यद्रीमे कण्डूवादयः साध्यमानरूपां साधनसम्बन्धिनीति प्रकृतां क्रियामाहुस्तदा घातव एव, क्रियार्थत्वात् ; नष्टैर्य रूपस्याऽघातुत्वं सम्भवति, विरोधात् । अथ नैवंरूपाः, संवृतक्रमां साधननिरपेक्षां सिद्धरूपां द्रव्यात्मानमवस्थामाहुर्न तर्हि घातवः, न हि अक्रियावचनो धातुर्भवति । न चैकस्योभयरूपता सम्भवति, विरोधात् ; न हि क्रियां भुवनक्रियां प्रवीतीति चेद् ! उच्यते,—नचैकस्मिन्निर्विभागे विशेषामनि उभयरूपता सम्भवति, अविशेषात्मनि तु अनेकविशेषात्मकत्वात् सम्भवति, क्वचित् कदाचित् कस्यचिदर्थस्याभिधानात् । एवंरूपमेव चाश्रित्य ‘एकः शब्दोऽनेकार्थः’ इति व्यवहियते इत्यदोषः ॥ ”

एवं कण्डूवादीनां धातु—नामभेदाद् द्वैविच्येऽपीयं व्यवस्था, धातुरूपेभ्यः कण्डूवादिभ्यो यकि त्यादौ च कण्डूयतीति गादि, नामरूपेभ्यः कण्डूवादिभ्यस्तु धातुत्वामावाद् यक् न भवति, किन्तु एकत्वादिमदर्थवृत्तित्वात् त्यादौ ‘कण्डूः कण्डूवो’ इत्यादि भवति ॥

ननु नामरूपेभ्यः कण्डूवादिभ्यः कृतेऽपि यकि न कश्चिदोप, तथा हि—यकि क्तिप्कारणे “अतः” (४, ३, ८२) इत्यकारलोपे “योऽंशति” (४, ३, ८०) इति यकारलोपे च कण्डूरिति सिद्धयति, एवं च “धातोः कण्डूवादर्यक्” (३, ४, ८) इति सूत्रे धातुप्रदणं तत्प्रतिसन्धानं वा न विधेयमिति चेत् न, क्तिप् प्रत्यय एव न सम्भवति, स हि धातोर्भवति, नाम्नश्चाऽक्रियावचनत्वेन धातुवाऽभावत् । न हि रत्नार्थिको यक् क्रियामभिधातुं शक्नोति ॥

धातुत्वेऽपि 'कण्डूवौ कण्डूव' इत्यादौ "संयोगात्" (२. १. ५२) इत्युवादेशे 'कण्डूवौ कण्डूव' इत्यनिष्टमापद्येत, यथा कटप्रुवौ कटप्रुव इति । मन्तुरित्यत्र च यत्किं "दीर्घाश्चिन्-यङ् यक् क्येषु च" (४. ३. १०८) इति दीर्घवे मन्तूरित्यनिष्टमापद्येत, दीर्घाभावेऽपि "ह्रस्वस्य त पितृकृति" (४. ४. ११३) इति तोऽन्त स्यात्, तथा च 'मन्तुत्' इत्यनिष्टमापद्येत । निश्च क्विप् "कर्त्तरि" (५. १. ३) इति कर्त्तरि स्यात्, ततश्च क्तिबत्ताद् वेदनामात्रप्रती-
तिर्न स्याद्, अपि तु वेदनार्कृत् । यदि "क्रुध्-सम्पदादिभ्य क्विप्" (५. ३. ११४) इत्यत्र कण्डूवादिगणस्य पाठमभ्युपगम्य भावे क्तिप् विधीयेत, तदा वेदनामात्रप्रतीति सम्भवति, तथाऽपि 'कण्डूया मन्तूया' इत्यत्र "शंसि प्रत्ययात्" (५. ३. १०५) इति 'अ' प्रत्ययो यो भवति स न स्यात्, 'यस्मिन् प्राप्ते यो विधिरारभ्यते स तस्य बाधको भवति' इति न्यायाद्, अस्मिन् प्राप्ते "क्रुध्-सम्पदादिभ्य क्विप्" (५. ३. ११४) इति क्विप् स्याद्, आरभ्यमाणत्वात्, न तु 'अ' प्रत्यय । अतोऽपि, नाप्नो यक्प्रत्ययोऽभ्युपगन्तुं न शक्यते, यक् कित्वादिति । यदि धातुभ्यो यक् न स्यात्तदा यक् कित्वा-
मन्तर्धकं स्यात्, तद्धि धातोर्विहिते प्रत्यये गुणप्रतिषेधार्थं क्रियते, अत कित्वा-
धातोरेव 'यक्' इति स्थितम् ॥

१. कण्डूम् इति । कण्डूम् गत्रविकरणे । कित्वात् फल्यति कर्त्तरि ईगित" (३. ३. ९५) इत्यात्मनेपदम्, फल्यत्कर्तृवामावे तु "शेषात् परस्मै" (३. ३. १००) इति परस्मैपदम् । तथा व्यवस्थया, उभयपदमिति फलितम् । अत एवाभ्युक्तोक्ति - "मेनोभयपदी प्रोक्त" इति । "अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्यापि विशेषणम्, यं समुदायं सोऽवयवो न व्यभिचरति" इति

२. महीङ् । ३. हृणीङ् ॥ [इदन्तो २] ॥

४. वेङ् [एदन्तः] ५. लाङ् ॥ [आदन्तः] ॥

न्यायात् 'कण्डू' इत्यस्य गित्वेऽपि कण्डूय इत्यस्य गित्वात्, तत्फलं वेदितव्यम्, एवमन्यत्रापि अनुबन्धान्तरस्य समुदायार्थवम् । एतेन कण्डूय इति समुदायस्य गित्वाभावात् कथं तत्फलभाक्त्वमिति शङ्का निरस्ता । "धातोः कण्डूवादेर्यक्" (३. ४. ८.) इति त्वार्थे यकि 'कण्डूयति कण्डूयते' इत्यादि । अत्र यकः कित्वाद् गुणाभावः । पूर्वाचार्यप्रसिद्धचतुरोधेनादावस्य पाठः ॥

अथ 'सूचिकदाह' न्यायेन, अल्पा आत्मनेपदिनो वाच्याः, ते च चावारस्तत्राऽन्यादिक्रमेण द्वौ ईदन्तौ, तत एकारान्तः, ततो वर्णक्रमेण प्रथमपाठाऽर्होऽपि, अर्थसाम्याज्जायवार्थमादन्तः ।

२. महीङ् इति । महीङ् वृद्धौ पूजायां च । व्यस्तार्थनिर्देशः केवल-पूजार्थस्वीकृतः प्रतिबोधाय, यथा पूजायां तथा वृद्धावपि । अपल्लपोऽनुचित इत्यर्थः । 'महीङ् पूजायाम्' इति माभवीयघातुवृत्तिः । अत्र पूजा पूज्यमान-कर्तृका, तेनाऽयमकर्मकः, महीयते पूजामधिगच्छतीत्यर्थः । यथा—"प्रेय स्वो महीयते" इति रामायणम् । ङित्वाद् "इङितः कर्तरि" (३. ३. २२) इत्यात्मनेपदे, महीयते इत्यादि ॥

३. हृणीङ् इति । हृणीङ् रोपलज्जवो । ङित्वादात्मनेपदे हृणीयते इत्यादि ॥ ४ वेङ् ५ लाङ् इति । एतौ धौरेयै पूर्वभावे स्वप्ने च । ङित्वादात्मनेपदे वेयते लायते इत्यादि ॥

६. मन्तु । ७. वल्गु । ८. असु ॥ [उदन्ताश्रयः ३] ॥

९. वेद् । १०. लाद् । (वेद्लादित्यन्ये) ॥ ११. लिद् ।

१२. लोद् ॥ [टकारान्ताश्रयः ॥ ११ ॥] ॥

अथ पारिशेष्यात् परस्मैपदिनो वाच्याः, तत्रादौ त्रय उदन्ताः । ६ मन्तु इति । मन्तु रोपवैमनस्ययोः । “शेषात् परस्मै” (३. ३. १००) इति परस्मै-पदे “दीर्घश्चिञ्” (४. ३. १०८) इति दीर्घवे मन्तूयतीत्यादि । चन्द्रस्तु-जितं पठित्वा ‘मन्तूयते’ इत्यात्मनेपदमप्याह ॥

७. वल्गु इति । वल्गु माधुर्यपूजयोः । यकि दीर्घे वल्गूयतीत्यादि ॥ ८. असु इति । असु मानस उपतापे । यकि दीर्घे असूयतीत्यादि । केचित् ‘असूह्’ इति द्वित्वं दीर्घान्तं च पठन्ति; असूयते इत्यात्मनेपदं चोदाहरन्ति । सायणाचार्यस्तु-‘असु मनस्’ एतावुपतापे, इत्याह । तन्मते, असूयति मनस्यतीति । वर्धमान-हरदत्त-गणरत्नमहोदधिकारा-आधनुसारेणासुश-प्दमसिति सान्तं पठित्वा, असूजि दीर्घान्तमेके पठन्तीत्याहुस्तन्मते ‘असूयति असूयते’ इति भवति । “न ह्यनसूयन् कुत्सयते” इति श्रीशेषाहेः प्रयोगः ॥

अथ टकारान्ताश्रयः । ९ वेद् १० लाद् इति । एतौ वेद्लादौ । यथा ‘वेद् लाद्’ घोट्ये स्वने च वर्तते तथा इमावपीत्यर्थः, लाघवार्थमेवं निर्देशः । वेद्यति लाद्यतीत्यादि । अत्र मतान्तरमाह-वेद्लादित्यन्ये । केचित्तु ‘वेद्लाद्’ इत्येकमेव धातुं पठन्ति, तन्मते वेद्लादयतीत्यादि ॥ ११ लिद् इति । लिद् अन्पार्थे कुत्सायां च । लिध्यतीत्यादि ॥ १२ लोद् इति । लोद् दोषौ । लोद्यतीत्यादि । सायणाचार्यस्तु, ‘लोद् लोद्’ घोट्ये पूर्वभावे स्वने च’ इत्याह ॥

१३. उरस् । १४. उपस् । १५. इरस् । १६. तिरस्
 १७. इयस् १८. इमस् । १९. अस् । २०. पयस्
 २१. सम्भूयस् ।

अथ सकारान्ता दश । १३ उरस् इति । उरस् ऐश्वर्ये । उरस्यति
 बलार्थे इति सायणाचार्यः, उरस्यति बलवान् भवतीत्यर्थः ॥ १४ उप
 इति । चिन्त्याऽर्थोऽयमिति श्रीहैमचन्द्रसूरीशा भगवन्तः । 'उपस् प्रभातीभा
 इति सायणाचार्यः, उपस्यति रात्रि ॥ १५ इरस् इति । इरस् ईर्ष्यायाम्
 इरस्यतीत्यादि ॥ १६ तिरस् इति । तिरस् प्रसिद्धार्थः, अन्तार्द्धावित्यर्थः
 तिरस्यतीत्यादि ॥

१७. इयस् १८. इमस् १९. अस् २० पयस् २१. सम्भूय
 इति । एते चिन्त्यार्था इति श्रीहैमचन्द्रसूरीशा भगवन्तः ॥

सायणाचार्यस्तु—

१७. इयस् इति । इयस् ऐश्वर्ये, अमुं दुर्गो न पठतीति गणरत्नम्
 होदधौ । इयस्यतीत्यादि ॥

१८. इमस् इति । एतत्स्थाने 'ईस्' इत्यपि पाठो दृश्यते । इमस्यति,
 ईस्यति, इत्यादि ॥

१९. अस् इति । प्रयन्तरे नाऽयं दृश्यते । अस्यति ॥

२०. पयस् इति । पयस् प्रसूनी । प्रसूति परिमाणविशेषः ।
 पयस्यतीत्यादि ॥

२१. सम्भूयस् इति । सम्भूयस् प्रभूतभावे, बहुत्वे इत्यर्थः । "प्रभुवं
 प्रचुरं प्राज्य—मदधं बहुलं तथा" इत्यमरः । सम्भूयस्यतीत्यादि ॥

(श्रीह्रस्वधातुपारायणे कण्ठ्वादिप्रकोशयुक्ताः कण्ठ्वादिधातवः ।) १२१

२२. दुवस् ॥ [सकारान्ता दश-१०] ॥

२३. इरज् । २४. भिपज् । २५. भिष्णज् ॥

[जकारान्ताष्टयः-१] ॥

२२. दुवस् इति । दुवस् परिताप-परिचरणयोः दुवस्यती यादि । सन्दीपनेऽपि केचित् । यद्धस्यम्-‘समिधानि दुवस्यति’ इति । एतत्स्थाने ‘द्रवस्’ इति केचित्, द्रवस्यतीत्यादि ॥

॥ इति सकारान्ता दश-१० ॥

प्रथम जकारान्ताष्टयः -

२३. इरज् इति । इरज् ईर्यायाम् । इरज्यति । एतत् स्थाने ‘इरज् ईर्यायाम्’ इति माघवीयधातुवृत्तिः । तन्मते ईर्यति । अत्र वर्धमान-हर दत्तौ-‘इरस् इरज् इरज्’ ईर्यायामिति त्रीन् पठतु । इरस्यति, इरज्यति, ईर्यति ।

‘इरज्यन्तान्ने प्रथयस्व जन्तुभिः’ इत्यत्र भट्टमास्करादिभिर्दीप्त्यर्थोऽयमभिहितः ; तथा-‘इरज्यन्ता वसज्यस्य भूमे’ इत्यत्र ऐश्वर्यार्थः । ईर्यतिमांगोऽमानार्थोऽपि, उक्तं च-ईर्यतिरोज्योपाधिरिति स्थितिरिति ॥

२४. भिपज् इति । भिपज् चिकित्सायाम् । भिपयती यादि ॥

२५. भिष्णज् इति । भिष्णज् उपसेवायाम् । भिष्णयती यादि ॥

॥ इति जकारान्ताष्टय -३ ॥

२६. रेखा । २७. लेखा । २८. एला । २९. वेला ।
३०. केला । ३१. खेला । खेल इत्यन्ये । ३२. गोधा ।

अथ भादन्ता अष्टौ—

२६. रेखा, २७ लेखा इति । 'रेखालेखार्थे चिन्त्यौ' इति श्री-
हैमचन्द्रसूरीशा भावन्तः । रेखा श्लाघाऽऽसादनयोः । आसादनं प्राप्तिः प्रापणा
वा । रेखायति । 'श्लाघामनुभवति, अनुभावयति वा' इति माधवीयघातुष्टुपिः ॥

२७. लेखा इति । लेखा स्तवने च । लेखायति । एतस्याने 'लेख'
इत्यन्ये । तन्मते "अतः" (४. ३. ८२) इत्यञ्छकि लेखयति ॥

२८. एला इति । एला विलासार्थः । एलायति । अत्र 'इला' इत्यपरे
पठन्ति । तन्मते इलायति ॥

२९. वेला इति । 'विला चिन्त्यार्थः' इति श्रीहैमचन्द्रसूरीशा भावन्तः ।
वेलायतीत्यादि ॥

३०. केला, ३१ खेला इति । 'किञ्चखेलौ' एलावत्, विलास इत्यर्थः ।
केलायति, खेलायति इत्यादि । अत्र मतान्तरमाह—'खेल इत्यन्ये' इति ।
"अतः" (४. ३. ८२) इत्यञ्छकि खेन्यतीत्यादि ॥

३२. गोधा इति । गोधा चिन्त्यार्थ इति श्रीहैमचन्द्रसूरीशा भावन्तः ।
गोघायतीत्यादि ॥

(श्रीह्रैमधातुपारायणे कण्ठ्वादिप्रकाशयुक्ताः कण्ठ्वादिधातवः ।) १२३

३३. मेघा ॥ [धादन्ता अष्टौ-८] ॥

३४. मगध । ३५. इरध । ३६. इषुध ॥

[धान्तास्त्रयः-१] ॥

३७. कुपुभ ॥ [भान्तः-१] ॥

३३. मेघा इति । मेघा आद्युग्रहणे । मेघायतीत्यादि ॥
॥ इत्यादन्ता अष्टौ-८ ॥

अथ धान्तास्त्रयः—

३४. मगध इति । मगध परिबेष्टने । नीचदास्ये इत्येके । “अतः”
४. ३. ८२) इत्यल्लुकि मगध्यतीत्यादि ॥

३५. इरध इति । अयं चिन्त्यार्थ इति श्रीह्रैमचन्द्रसूरीशा भगवन्तः ।
अत्रापि “अतः” इत्यल्लुकि, इरध्यतीत्यादि ॥

३६. इषुध इति । इषुध शरधारणे । अल्लुकि, इषुध्यतीत्यादि ॥
॥ इति धान्तास्त्रयः-३ ॥

अथ भान्तः—

३७. कुपुभ इति । कुपुभ क्षेपे । अल्लुकि कुपुभ्यतीत्यादि । एतन्स्थाने
‘कुरु’ इति क्रियारत्नसमुच्चये, एवं ‘कुकुरु’ इत्यपि पाठोऽन्यत्र दृश्यते ।
अत्र “दीर्घाश्च-यङ्-यक्-क्येषु च” (४. ३. १०८) इति दीर्घे कुरुकुरयति,
कुकुरुयतीत्यादि ॥
॥ इति भान्तः-१ ॥

३८. सुख । ३९. दुःख ॥ [खान्तौ-२] ॥

४०. अगद । ४१. गद्गद । 'गद्गदङ्' इत्येके ॥
[दान्तौ-२] ॥

अथ खान्तौ—

३८. सुख, ३९ दुःख इति । सुख, दुःखं, तत्क्रियायाम् । तच्छब्देन सुखदुःखार्थौ परामृश्येते । तेन सुखदुःखरूपायाः क्रियायामित्यर्थो भवति । "अतः" (४. ३. ८२) इत्यञ्जलिं सुख्यति दुःख्यति, सुखमनुभवति दुःखमनुभवतीत्यर्थः ॥

॥ इति खान्तौ-२ ॥

अथ दान्तौ—

४०. अगद इति । चिन्त्यार्थोऽयमिति श्रीहेमचन्द्रसूरीणां भगवन्तः । 'अगद नीरोगत्वे' इति माघवीया धातुवृत्तिः । अमुं भोजो नेच्छतीति गणरत्नमहोदधौ । अञ्जलिं अगद्यतीत्यादि ॥

४१. गद्गद इति । गद्गद नाम्यस्खलने । अञ्जलिं गद्गद्यतीत्यादि । अत्र मतान्तरं दर्शयति—'गद्गदङ् इत्येके' इति । तन्मते गद्गद्यते इत्यादि ॥

॥ इति दान्तौ-२ ॥

(प्रतिप्रत्ययानुसारं कर्ण्वादिप्रकाशयुक्ताः कर्ण्वादिधातवः) १२५

४२. तरण । ४३. चरण । ४४. उरण । ४५.
तुरण । ४६. पुरण । ४७. मुरण । ४८. चुरण ।

अथ कर्ण्वादि-

४२. तरण इति । तरण प्रसिद्धार्थः । मत्तार्कित माषवीयधातुवृत्तिः ।
कर्ण्वादि कर्ण्वादिप्रकाशयुक्ताः ॥

४३. चरण इति । चरण गतो । एतत्स्थले-‘चरण’ इति भोजः ।
मत्तार्कित माषवीयधातुवृत्तिः ।
‘माष’ इति तु क्रियासत्तत्त्वमुच्यते । कर्ण्वादि ‘चरण्यति, कर्ण्यति,
कर्णद’ इति ॥

४४. उरण इति । कर्ण्वादिप्रकाशयुक्ताः श्रीहर्मन्तसूत्राणां मन्त्रान्तः ।
कर्ण्वादि कर्ण्वादिप्रकाशयुक्ताः ॥

३८. सुख । ३९. दुःख ॥ [स्वान्तौ-२] ॥

४०. अगद । ४१. गद्गद । 'गद्गदङ्' इत्येके ॥

[दान्तौ-२] ॥

अथ स्वान्तौ—

३८. सुख, ३९ दुःख इति । सुख, दुःख, तत्क्रियायाम् । तच्छब्देन सुखदुःखार्थौ परामृश्येते । तेन सुखदुःखरूपायाः क्रियायामित्यर्थौ भवति । "अतः" (४. ३. ८२) इत्यनुक्तिं सुख्यति दुःख्यति, सुखमनुभवति दुःखमनुभवतीत्यर्थः ॥

॥ इति स्वान्तौ-२ ॥

अथ दान्तौ—

४०. अगद इति । निन्यार्थोऽयमिति श्रीहैमचन्द्रसूरीश . भगवन्तः । 'अगद नीरोगत्वे' इति माघवीया धातुवृत्तिः । अहं भोजो नेच्छतीति गणरत्नमहोदधौ । अनुक्तिं अगयतीयादि ॥

४१. गद्गद इति । गद्गद वाग्यम्बल्ले । अनुक्तिं गद्गयतीयादि । अत्र मतान्तरं दर्शयति—'गद्गदङ् इत्येके' इति । तन्मते गद्गपते इत्यादि ॥

॥ इति अन्तौ-२ ॥

धीहिमधातुपारायणे कण्ठ्वादिप्रकाशयुक्ता. कण्ठ्वादिधातवः ।) १२५

४२. तरण । ४३. चरण । ४४. उरण । ४५.
तुरण । ४६. पुरण । ४७. भुरण । ४८. चुरण ।

अथ गान्ता व्यष्टौ—

४२. तरण इति । तरण प्रसिद्धार्यः । गताविति माघवीयधातुवृत्तिः ।
अन्लुकि तरण्यतीत्यादि ॥

४३. चरण इति । चरण गतो । एतत्स्थाने—'वरण' इति भोजः ।
तयोरुदाहरणं कान्ये—'वरणाधारण्यैर्वेलाम्' इति माघवीयधातुवृत्तिः ।
'भरण' इति तु क्रियारत्नसमुच्चये । अन्लुकि 'चरण्यति, वरण्यति,
भरण्यति' इति ॥

४४. उरण इति । चिन्त्यार्थोऽमिति श्रीहिमचन्द्रसूरीशा भगवन्तः ।
अन्लुकि, उरण्यतीत्यादि ॥

४५. तुरण इति । तुरण त्वरायाम् । अन्लुकि तुरण्यतीत्यादि ॥

४६. पुरण इति । पुरण गतो । अन्लुकि पुरण्यतीत्यादि ॥

४७. भुरण इति । भुरण धारण-पोषण-युद्धेषु । 'भुरण धारणपोषणयो,
पणधारणयोरियन्ये' इति माघवीया धातुवृत्तिः । अन्लुकि भुरण्यतीत्यादि ॥

४८. चुरण इति । चुरण मतिर्नोर्ययोः । 'चोर्ये पृ' इति माघवीया
धातुवृत्तिः । अन्लुकि चुरण्यतीत्यादि ॥

४९. भरण ॥ [गान्ता अष्टो-८] ॥

५०. तन्तस, ५१. पम्पस ॥ [सान्ती द्वौ-२] ॥

५२. अरर । ५३. समर । ५४. सपर ॥
[रान्ताख्यः-३] ॥

॥ इति कण्वादिः ॥ छ ॥ श्रीः ॥ छ ॥ श्रीः ॥ छ ॥

४९. भरण इति । भरण प्रसिद्धार्थः । अल्लुकि भरण्यतीत्यादि ॥
॥ इति गान्ता अष्टो-८ ॥

अथ सान्ती—

५०. तन्तस, ५१ पम्पस इति । एतौ दुःस्वार्थौ । एतत्स्थाने—
'तन्तस् पम्पस्' इत्यपि पाठो दृश्यते । तन्तस्यति, पम्पस्यति । भदन्तत्वे तु
अल्लोपो विज्ञेयः ॥ ॥ इति सान्ती-२ ॥

अथ रान्ताख्यः—

५२. अरर इति । अरर आराकर्मणि । आरा प्रतोदा । अल्लुकि,
अरर्यतीत्यादि ॥

५३. समर इति । समर युद्धे । अल्लुकि समर्यतीत्यादि ॥

५४. सपर इति । सपर पूजायाम् । अल्लुकि सपर्यतीत्यादि ॥
॥ इति रान्ताख्यः ॥

कण्वादेराकृतिगणत्वात् धनादीनामपि सदृप्रहरणेन धनायती यदि ॥

अत्र क्रियारत्नसमुच्चयः—

क्ये, कण्ठय्यते ॥ अयतन्याम्—अकण्ठयीत्; अकण्ठयीष्ट । “अतः”
(४. ३. ८२) इत्यन्लुकि “योऽशिति” (४. ३. ८०) इति यल्लुकि, अभिप-
जीत् । अकण्ठयि । अभिपजि । अत्रान्लुकः स्थानित्वान्न वृद्धिः । कण्ठयाञ्चकार,
कण्ठयाञ्चके वा । भिपजाञ्चकार । कण्ठयिता । भिपजिता । “क्योवा”
(४. ३. ८१) इत्यत्र यकोऽपि लुगित्यन्ये । भिपजिता; भिपज्यिता ।
“कण्ठवादेस्तृतीय.” (४. १. ९) इति तृतीयस्य द्वित्वे; कण्ठयियिषति,
कण्ठयियिषते । अतूयियिषति । णिगि, कण्ठययति, डे, अकण्ठयियत् । अत्र
“अतः” (४. ३. ८२) इत्यनेन विषयेऽप्यकारलोपात् “स्वरस्य ०” (७.
४. ११०) इति स्थानिवाभावात्, ‘यि’ इत्यस्य द्वित्वम्, न तु ‘य’ इत्यस्य ।
एवमासूयियत् । कण्ठयिवा । कण्ठयिता । कण्ठयितुम् ॥ इति कण्ठवादि ॥१॥

ते धीतयोगच्छास्त्राग्वरमणि—शेताग्वरशिरोमणि—शासनसम्राट्—क्षमापालावलि-
रजितपादपद्म—मौढप्रतापि—श्रीकदम्बगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक—सूरेचक्रचक्र-
वर्ति सर्वतन्त्रस्वतन्त्र—जगद्गुरु—महाराकाचार्य—श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वर-
पट्टालंकार—व्याकरणवाचस्पति—कविरत्न—शास्त्रविशारद—विबुधशिरोमणि-
महाराकाचार्य—श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वर—विनेयमुनि-
दक्षविजयविरचितः कण्ठवादिप्रकाशः समाप्तः ॥

थीहैमधातुपारायणस्य शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
वृत्त	वृत्ते	४	३	विंशत्	विंशत्	७०	६
नाचै	नीचै	७	४	विंशत्	विंशत्	७०	७
एव	एवं	१५	१५	छेदन	छेदने	७१	१४
अवयेव	अवयवे	१६	१६	धृष्ट	धृष्ट	७२	४
वृह	वृहु	२३	११	स्मृताः	स्मृता	७२	१०
अधो	अधो	२३	१७	ऋत्वादे०	ऋत्वादे०	७६	१८
लौह्य	लौह्यं	२६	२०	पश	पश	७७	७
दनयाः	दनयोः	३०	६	जश	जश	"	९
आहः	आहः	३६	५	कश	कश	"	१०
गदि	गदि	३६	८	बाधने	बाधने	"	१२
शैथं	शैथं	३७	१२	युस	युस	८७	६
मेरग	मेरग	३९	१०	मित्येके	यमित्येके	"	८
घतादिः	घुतादिः	४२	१३	क्षिपण	क्षिपण	"	१३
वैष्णवे	वैष्णवे	४३	२०	दिणह	दिणह	८८	१
भूयि	भुवि	५१	३	क्षयति	क्षयति	"	१२
इक्	इक्	५१	८	तोरण	तोषण	८९	७
पृचद्	पृचद्	५१	२०	घट च । अयं	घट च ९१ ६		
वसिक्	वसिक्	५२	४	चाष्टुदशर्थे लु-			
धान्ता	धान्ताः	५६	२	रादिः, चाटयति ।	घट च ९१ ६		
निष्पत्तिः	निष्पत्तिः	५७	१५	कणण	कणण	९१	८
पुण्या	पुण्या	५८	१६	मुदण	मुदण	९२	१५
शमूच्	शमू	५९	८	तमुण	तमु	९४	१०
ढीहृच्	ढीहृच्	६०	५	युक्	युक्	९७	८
असौ	असु	६०	८	विदिप	विदिप्	१७	१८
पुण्यादिखं	पुण्यादिखं	६०	११	चेतते	चेतति	९९	१३
सूर्यस्यादि	सूर्यस्यादि	६०	१२	पाकव	पाकव	१००	१३
पीकव	पीकव	६१	११	पानयति	पानयति	१०४	१९
"	"	"	११	मिधण	मिधण	१०५	१९
शिगट्	शिगट्	६४	३	हारण	हारण	"	२१
ओय	ओय	६७	१६	वासण	वासण	१०७	१७
इफत्	इफत्	६९	५	अधिण	अधिण	११०	११
गुफत्	गुफत्	६९	५	परिमः	परिमः	११३	२४
उभय	उभय	६९	७				
शुभय	शुभय	६९	७				

थीदेमघातुपारायणस्य शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
वृत्त	वृत्ते	४	३	विंशत्	विंशत्	७०	६
नाच	नीचे	७	४	विंशत्	विंशत्	७०	७
एव	एवं	१५	१५	छेदन	छेदने	७१	१४
भवयेय	भवयवे	१६	१६	धृत्	धृत्	७२	४
गृह	गृह	२३	११	स्मृताः	स्मृता	७२	१०
अर्थो	अर्थो	२३	१०	कृत्वादे०	कृत्वादे०	७६	१८
लौक्य	लौक्यं	२६	२०	पशु	पशु	७७	७
दनयाः	दनयोः	३०	६	जशु	जशु	"	९
भाहः	भाहः	३६	५	कशु	कशु	"	१०
गर्दि	गर्दि	३६	८	बाधने	बाधने	"	१२
शौच्यं	शौच्यं	३७	१२	वृम	वृम	८७	६
मेहग	मेहग	३९	१०	मित्येके	यमित्येके	"	८
घतादिः	घुतादिः	४२	१३	छिपण	छिपण	"	१३
वैकुण्ठे	वैकुण्ठे	४३	२०	छिणह	छिणह	८८	१
भुवि	भुवि	५१	६	अक्षयति	अक्षयति	"	१२
इंक	इंक	५१	८	तोषण	तोषण	८९	७
पृचह	पृचह	५१	२०	घट च । अयं	घट च ९१	६	
वशिक	वसिक	५२	४	चाखुटत्यर्थे चु-			
भान्ता	धान्ताः	५६	२	रादिः, चाटयति ।			
निष्पति.	निष्पतिः	५७	१५	कणग	कणग	९१	८
पुण्या	पुण्या	५८	१६	मुदण	मुदण	९२	१५
शमूच	शमू	५९	८	तसुण	तसु	९४	१०
डीहृच्	डीहृच्	६०	५	युकु	युकु	९७	८
असौ	असू	६०	८	'विदिप	विदिप्	१०	१८
पुण्यादित्वं	पुण्यादित्वं	६०	११	चेतते	चेतति	९९	१३
सूर्यत्यादि	सूर्यत्यादि	६०	१२	पाकव	पाकव	१००	१२
पीकव	पीकव	६१	१	प्राकव	प्राकव	१००	१२
"	"	"	११	ध्यानयति	ध्यानयति	१०४	१९
शिगट	शिगट	६४	३	मिधण	मिधण	१०५	१९
ओम	ओम	६७	१६	शरण	शरण	"	२१
इफत्	इफत्	६९	५	वासण	वासण	१०४	१०
गुंफत्	गुंफत्	६९	५	अचिण	अचिण	११०	११
उभत्	उभत्	६९	७	पद्भि	पद्भि	११३	२४
शुभत्	शुभत्	६९	८				

Bharat Nidya Bhawan's Calcutta
NOV 1951
 BOOK CARD

Call No Sauve/Hom 6283 Title _____

सत्यपरायण

Author हेमचन्द्र

Date of issue	Borrower's No	Date of issue	
7/9/51	Mamaji		

7/9/51

Mamaji